

Vlastivědný sborník Bystřicka

I

Městské muzeum Bystřice nad Pernštejnem, 2012

VLASTIVĚDNÝ SBORNÍK
BYSTŘICKA
I

Věnováno
Ing. Petru Dvořáčkovi k SEDMDESÁTINÁM

Vlastivědný sborník Bystřicka I

Vladimír Cisár, Jaroslav Čáp, Petr Dvořáček, Michaela Endlicherová,
Miroslav Korbíčka, Tomáš Kyncl, Jiří Mikulka, Jan Pulkrábek,
Martina Pulkrábková, Jaroslav Sadílek

Vydalo Městské muzeum
Masarykovo náměstí č. 1, 593 01 Bystřice nad Pernštejnem

Jazyková korektura: Jan Pulkrábek

Grafické zpracování: Václav Juda - JUDACREATIVE

Tisk: Tiskárny Havlíčkův Brod, a.s.

Doporučená cena 100 Kč

© Muzeum Bystřice nad Pernštejnem

ISBN 978-80-260-1953-4

Obsah

Úvodní slovo / Vladimír Cisár	5
STUDIE	
Historie botanického výzkumu Bystřicka / Jaroslav Čáp	7
Majetková situace severního Bystřicka / Jaroslav Sadílek	13
Tři příspěvky k poznání historické architektury na Bystřicku / Jaroslav Sadílek	25
Vznik a vývoj příjmení v Bystřici nad Pernštejnem I. 15. a 16. století / Petr Dvořáček	47
Soukenictví v Bystřici nad Pernštejnem I / Petr Dvořáček	69
Matka pokladnice bystrických soukeníků / Petr Dvořáček, Martina Pulkrábková	83
Kufr francouzské firmy Goyard ve sbírkách Městského muzea v Bystřici nad Pernštejnem / Martina Pulkrábková.	89
Visací svorníkový pružinový zámek z hradu Aueršperk / Michaela Endlicherová, Miroslav Korbička	95
Středověká vápenická pec u hradu Pyšolec / Michaela Endlicherová, Miroslav Korbička	99
Ochotnické divadlo a spolky v Bystřici / Bohuš Schwarzer.	105
Tenkrát v třiapadesátém / Jiří Mikulka.	117
Dendrochronologické datování dřevěných konstrukčních prvků z budovy Městského muzea v Bystřici nad Pernštejnem / Tomáš Kyncl.	125
DISKUZE	
Rozbor listiny č. 108 z druhého dílu CDM / Jan Pulkrábek.	131
DROBNOSTI	
Archeologické nálezy z Bystřicka / Vladimír Cisár	143
První práce z dějin Bystřice / Petr Dvořáček	149
Pikarti v Bystřici / Antonín Boček	153

Neznámá práce Antonína Bočka Rozmanitosti	
z oblasti přírodovědy Moravy / Jan Pulkrábek	156
Zubruv Týn Matěje Mikšíčka / Jan Pulkrábek	161

OSOBNOSTI

Matěj Cibulka / Jan Pulkrábek	168
Úmrtí Antonína Bočka v dobovém českém a moravském tisku / Jan Pulkrábek	170
Z kroniky rodu Domanských / Karel Domanský	181
Deník Karla Dědka / Vladimír Císár	185
Pan Metyn oslavuje padesátku / Jaroslav Svitavský	189

Úvodní slovo

Vladimír Cisár

Městské muzeum v Bystřici nad Pernštejnem oslaví v roce 2013 sto let od svého založení. Jeho bohaté sbírky a množství písemných pramenů k historii města, uložených v archivu města Bystřice nad Pernštejnem¹ i v mnoha jiných institucích, čekají na své odborné zhodnocení a zveřejnění dlouhá desetiletí.

Průkopnický počín bystřického rodáka Antonína Bočka, spočívající ve vydávání moravských listinných pramenů a započatý v roce 1836 publikováním I. dílu *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae*, byl metodicky správný, ale bohužel nebylo Bočkovi dopřáno jeho dílo dovést do konce a dodnes jsou pochybnosti o pravosti některých zveřejněných listin.

Na sběratelskou a vydavatelskou práci Antonína Bočka navazuje, či spíše ji využívá Jan Tenora – autor první monografie o historii Bystřice nad Pernštejnem.² Rozšiřuje v ní své poznatky, které získal při zpracování knihy *Bystřický okres pro Vlastivědu moravskou*.³

Záslužná ediční činnost v podobě zveřejňování listinných pramenů pokračuje i za první republiky. V příloze *Selského archivu* nazvané *Moravské archivy soukromé* bylo otištěno několik desítek listin z bystřického městského archivu.⁴ Selský archiv nepokračoval ve vydávání přílohy, a proto vydal Josef František Svoboda nákladem Městské spořitelny v Bystřici nad Pernštejnem pokračování pod názvem *Městský a musejní archiv v Bystřici nad Pernštejnem*.⁵

Poslední odborná publikace o historii města vyšla v roce 1980 při příležitosti oslav 400 let od povýšení Bystřice na město.⁶

¹ Státní okresní archiv Žďár nad Sázavou, Archiv města Bystřice nad Pernštejnem 1403–1945 (1951).

² J. Tenora, *Z paměti města Bystřice nad Pernštejnem*. Brno 1909.

³ J. Tenora, *Bystřický (n. P.) okres* [Vlastivěda moravská č. 12]. Brno 1907.

⁴ *Moravské archivy soukromé*. Velké Meziříčí 1922, s. 65–104.

⁵ J. F. Svoboda, *Městský a musejní archiv v Bystřici nad Pernštejnem I–II*. Bystřice n. P. 1932–1933.

⁶ I. Štarha – M. Zemek (eds.): *Bystřice nad Pernštejnem. Od minulosti k současné revoluční přeměně města*. Brno 1980.

Pro neutuchající zájem občanů o minulost svou i vlastního kraje a u vědomí, že publikace z roku 1980 neodpovídá dnešním poznatkům, rozhodla se muzejní rada vydávat Vlastivědný sborník Bystřicka, který formou studií, kratších příspěvků, zpráv a různých drobností přispěje k širšímu a hlubšímu poznání historického a přírodního vývoje bystrického regionu.

Nástin historie botanického výzkumu Bystricka

Jaroslav Čáp

Svoji krajinu poznávali její obyvatelé od doby, kdy ji počali osidlovat. Vazby na přírodu a její zákonitosti patřily k nejdůležitějším aspektům přežití. Příroda poskytovala domov, obživu a léčivé prostředky, ale přinášela i nejrůznější nebezpečí. Zkušenosti si lidé předávali většinou ústně.

Teprve koncem 18. století a v první polovině 19. století dochází v krajích českých a o něco později i moravských k výzkumům, jejichž výsledky byly systematictěji zaznamenávány. Mnoho cenných služeb prokázali právě v těchto dobách místní vlastivědní pracovníci. Byli nejrůznějších povolání – učitelé, faráři, lékaři... Poznávání rostlin bystrického kraje se stalo jejich ušlechtilým životním zájmem. Mnoho údajů předávali odborným botanickým pracovníkům, kteří je pak zpracovávali a uváděli v souborných dílech.

Ve srovnání s jinými oblastmi našeho státu začíná podrobnější průzkum oblasti Bystricka později. Do roku 1850 bychom hledali zprávy, které by informovaly podrobněji o květeně Bystricka (i sousedních Žďárských vrchů) marně. Důvodem byla především odlehlost zdejšího kraje od center vědeckého dění, kterými byly především Praha, Vídeň a později také Brno. Zapadlý a zapomenutý kraj Bystricka s poměrně nevysokou nadmořskou výškou, drsnějším klimatem a pro vegetaci nepříliš pestrým geologickým podkladem tehdejší botaniky právě nelákal. Teprve na počátku minulého století byla oblast lépe zpřístupněna dokončením železniční tratě v úseku Žďár nad Sázavou–Nové Město na Moravě–Bystrice nad Pernštejnem. V mnoha případech neexistovalo ani mezi blízkými obcemi silniční spojení.

První údaje o květeně Žďárských vrchů, zpočátku převážně ze západních částí (okolí Přibyslavi a Velkého Dářka, z Hlinecka a Poličska) se objevily v čtyřsvazkové květeně Čech *Prodromus květeny české* vydané v letech 1868–1883 profesorem botaniky na Karlově univerzitě J. L. Čelakovským (syn básníka F. L. Čelakovského). Z moravské strany navštěvuje okolí Pernštejna a Dolní Rožínky v šedesátých a sedmdesátých letech 19. století profesor brněnské německé techniky **Alexandr Makowsky** (1833–1908). O několika svých nálezech a také o několika nálezech z Bystricka od Františka hraběte Mittrowského referuje v německém

Profesor Eduard Formánek

časopise přírodovědeckého spolku v Brně (Verhandlungen des Naturforschenden Vereins in Brünn, 1884–1886).

Ke sklonku 19. století vychází několik souborných květen věnujících se květeně moravské. Na svou dobu vynikající dílo Oborného *Flora von Mähren und österr. Schlesien 1–2* (1882–1883) přináší z našeho území jen velmi málo údajů.

V roce 1884 navštívil Bystrici nad Pernštejnem a její okolí profesor brněnského gymnázia, slovník botanik **Eduard Formánek** (1845–1900). V článku *Nástin botanický z českomoravského pohoří*, který vyšel v časopise *Vesmír* v roce 1886, mimo jiné píše: „[...] navštívil jsem památný hrad Pernštýn a dorazil za večerního šera téhož dne do Bystrice nad Pernštýnem, kde očekávalo mne vzácné, vskutku slovanské po-

hostinství, uchystané veledůstojným p. děkanem J. Říhou a tamějšími rodáky, jimž všem veřejně své nejvřelejší vyslovuji díky.“ Nemnoho údajů ze severního Horácka je uvedeno v jeho *Květeně Moravy a rakouského Slezska 1–2* (1887–1897).

Rašelinnou oblast v okolí Radostína navštěvoval v roce 1899 nadaný, předčasně zesnulý botanik Theodor Novák (syn spisovatelky Terézy Novákové). Výsledky své práce vylíčil v článku *Rašeliny Žďárského pohoří*, který vyšel ve *Vesmíru* v roce 1900, ale našeho okolí se údaje dotýkají jen okrajově.

Zprávy o květeně, o nichž je psáno výše, byly spíše zprávami z krátkých výletů do oblasti nebo zprávami o jednotlivých malých územích (lokalitách). Pro botanický výzkum vykonali největší dílo místní botanikové. Jejich díla patří dodnes k základním kamenům poznání květeny Bystřicka.

Petr Havelka (1856–1900), rodák z Protivanova, byl odborným učitelem měšťanské školy v Novém Městě na Moravě a později ředitelem měšťanské školy ve Žďáru nad Sázavou. Je autorem první souborné květeny našeho kraje. Věnoval se pilnému studiu rostlin širšího okolí Novoměstska. Výsledky své práce zveřejnil v útlé knížce *Květena okolí Nového Města*, která vyšla v roce 1896. Oblast, která je v práci obsažena, je omezena linií spojující zhruba obce Štěpánov – Pernštejn – Střítež – Moravec – Radešín – Sazomín – Peperek – Žákova hora – Daňkovice – Vír. Uvádí zde rostliny rostoucí volně v přírodě a také druhy zplanělé a častěji pěstované. U každého druhu stručně popisuje stanovištní nároky a u vzácnějších rostlin i místa jejich výskytu. Pro ilustraci uvedme příklad dvou druhů tak, jak jsou v dané květeně uvedeny:

„*Lycopodium clavatum* L. Plavuň obecná, jelení růžek, jelení skok. Obecná v lesích po celém okolí.

Symphytum tuberosum L. Kostival hlíznatý. Pod Zubštýnem v lese nad Pivonicemi.“

V předmluvě jmenuje Havelka druhy, které byly v té době známy jen z okolí Nového Města. Je jich celkem 11. Patří mezi ně druhy dnes již na Bystřicku vyhynulé, v naší republice pak na pokraji vyhynutí (kriticky ohrožené), nebo již neznámé. Příkladem je plevel polí se lnem stozrník lnovitý.

Velmi významným botanikem, jenž se částečně také zabýval květenou Bystřicka, byl žďárský rodák **Filip Kovář** (1863–1925). Vyrůstal v chudé rodině, jejíž finanční poměry nedovolily Filipovi další vzdělání, a proto nastoupil do učení k zámeckému zahradníkovi do Dolní Rožínky. Byl však nucen i toto místo opustit. Vrátil se do Žďáru nad Sázavou a vyučil se obuvníkem. Nesmírnou pílí a houževnatostí se vypracoval na výtečného botanika a zvláště se zabýval výzkumem lišejníků. Dopisoval si s našimi i cizími botaniky, získával od nich těžko dostupnou literaturu. O jeho znalostech a charakterových kvalitách se dozvěděl prof. J. Podpěra a ustavil ho od roku 1908 kustodem Vlastivědného spolku v Olomouci. Později Filip Kovář oslepnul na jedno oko a byl nucen zanechat práce s mikroskopem. Další vědecké činnosti se však nevzdával. Převážnou část svých prací zveřejnil Kovář ve Věstníku klubu přírodovědeckého v Prostějově. Dílo Filipa Kováře bylo oceněno odhalením pamětní desky ve Žďáře na ulici, která nese jeho jméno.

Třetí významnou osobností na poli botaniky byl rodák ze Zvole **Miroslav Servít** (1886–1959). Výsledky jeho práce *Fytogeografický popis politického okresu novoměstského* z roku 1910 zůstaly jen v rukopise. Jen část údajů z tohoto rukopisu byla později převzata do *Vlastivědy moravské* (1948). Servít se stal doktorem přírodních věd a vypracoval se na světově uznávaného znalce lišejníků. Působil jako učitel a ředitel různých hospodářských škol.

Havelka, Kovář a Servít položili základy k poznání květeny Bystřicka a Novoměstska. Po nich následuje opět několik drobnějších studií, zabývajících se užší

skupinou rostlin nebo menším územím. Profesor německého gymnázia v Brně Hugo Iltis píše roku 1910 o květeně okolí Radešína, která je v roce 1912 doplněna ještě jednou květenou Radešína od Albína Wildta (obě již za hranicemi Bystřicka).

Květena sousedních Žďárských vrchů se stává středem zájmu mnoha botaniků (K. Domin, B. Janota, K. Rudolph, rozsivky sbírá J. Bílý, řasy pak R. Dvořák, houby R. Picbauer a E. Baudyš). Bystřicko se opět dostalo načas na okraj zájmu a systematický průzkum zde neprobíhal. Kratší zprávy nalezneme mezi jinými údaji u J. Šmardy, M. Smejkal (cévnaté rostliny) a F. Šmardy (houby).

V posledním půlstoletí se do oblasti Bystřicka vypravovalo stále více a více přírodovědců. Oblast se stala dostupnou nejen vlakem, ale nastal i rozmach osobních automobilů. I když se zvyšovala návštěvnost území, nelze říci, že by došlo k systematickému studiu přírody Bystřicka. Návštěvy biologů byly většinou krátké – jednodenní, víkendové, po dobu dovolené. Většinou bylo jejich zájmem vyhledávat rostliny vzácné, nápadné či rostliny na okraji areálu svého rozšíření, fytogeograficky významné. Jen ojediněle došlo k systematictějšími studiím v terénu. Lze tedy konstatovat, že taková systematická práce, jakou odvedli před zhruba sto lety místní obyvatelé Filip Kovář a Petr Havelka, nebyla v pozdější době vykonaná a publikovaná.

Profesor botaniky brněnské univerzity Miroslav Smejkal se věnoval studiu vegetace v sousedních oblastech Novoměstska a územím jen projížděl. Jen ojediněle publikuje údaje z okolí Nové Vsi u Nového Města. Další brněnský botanik **Jan Šmarda** (1904–1968) uvádí v článku z roku 1944 zhruba 50 druhů rostlin především z údolí Nedvědičky u Věžné, ale i od Stříteže, Olešné, Zvole a Víru. O dva roky později zveřejňuje popis význačné asociace mechových společenstev na zaplavovaných, většinu roku ponořených balvanech v potocích a řekách od Nového Mlýna po Olešinku. Konečně v roce 1947 vychází v Časopise Moravského muzea Šmardův článek *Výsledky bryogeografických studií na Moravě*, v němž publikuje přes sto druhů mechů zhruba ze stejných míst jako v roce 1944.

Ve floristickém materiálu ke květeně Moravy, který vyšel v roce 1969 ve Zprávách Československé botanické společnosti, publikují několik zajímavých nálezů manželé Neuhauslovi z Prahy. Píší o nalezištích především mezi Rožnou a Nedvědicí, ojediněle pak o okolí Vrtěžírě, Lesoňovic a Branišova. Tato práce je prozatím posledním soubornějším článkem o cévnatých rostlinách na Bystřicku, který byl zveřejněn v dostupné literatuře.

Budeme-li hledat údaje o tom, jaké rostou na Bystřicku houby, nenalezneme nic víc než několik ojedinělých údajů roztroušených v souhrnných pracích o rozšíření vybraných druhů v naší republice. Pouze jediný autor psal přímo o houbách na Bystřicku. Byl jím **Otto Mrkos** (1903–1977). Jeho stat *První příspěvek k mykoflóře Moravy* nalezneme ve Sborníku Klubu přírodovědného Brno z roku 1926 a je prvním zprávou o mykoflóře Bystřicka. Mrkos sbíral především v okolí

Rožné a Doubravníka. V roce 1930 vydal další zprávu, tentokrát v nyní těžko dostupné publikaci *Desátá roční zpráva Státního reform. reál. gymnasia v Tišnově* pod názvem *Příspěvek k poznání Basidiomycetů na Tišnovsku*. Téměř všechny údaje se týkají nálezů z okolí Rožné a Maňové. Od těch dob o houbách nebylo publikováno skoro nic.

Nutno zmínit ještě některé další práce, které však nebyly vydány knižně ani časopisecky. Jedná se o diplomové práce uložené v knihovně botanické fakulty Přírodovědné fakulty MU v Brně ve formě rukopisů. Obsahují mnoho údajů, z nichž některé jsou velmi významné, jiné bude nutno kriticky zhodnotit. Hodné údajů z těchto prací se týká rozšíření běžných druhů s širokou ekologickou amplitudou. První studie se týká území v okolí Kovářové (E. Tuláčková, nevročeno – 50. léta 20. století). Následuje práce o území jižně od Bystřice nad Pernštejnem po Střítež a Bor (J. Slavičková, 1983) a práce o oblasti východně od Bystřice po údolí Svatky (M. Brázdilová, 1984). Okolím obcí Písečné, Bohuňov, Lísek a Velké Janovice – tady převážně polesí Pletenice a Zadní les – se zabývá diplomová práce P. Čvandové (1987), v níž jsou však některé chyby a není zpracována kriticky. Diplomová práce o okolí Nedvědice, Ujčova a Chlébského (K. Štryplová, 1994) byla zpracována i jako článek (K. Štryplová – P. Bureš, 1995) ve Vlastivědném sborníku Vysočiny. Další diplomovou prací je studie V. Bělíkové (2000) z území jižně až jihovýchodně od Bystřice nad Pernštejnem. V roce 2005 předkládá diplomovou práci na brněnské MU J. Božková a zabývá se v ní luční a pastvinnou vegetací na území středního toku řeky Svatky.

V první polovině devadesátých let minulého století probíhalo celoplošné mapování krajiny okresu Žďár nad Sázavou, které koordinovala Agentura ochrany přírody a krajiny ČR. Výsledky mapování byly uloženy na referátu životního prostředí okresu Žďár n. S.

Od roku 1981 do současnosti probíhá systematický průzkum květeny Bystřicka, který provádí v rámci vlastní aktivity **Jaroslav Čáp** (*1951), botanik Agentury ochrany přírody a krajiny ČR (středisko Brno). Po třiceti letech je již k dispozici obsáhlý materiál, který bude sloužit jako podklad pro zamýšlenou *Květenu Bystřicka*. Ta by měla vyjit po více jak sto letech po květeně Havelkově. Kromě popisu současné vegetace by měla analyzovat změny vegetace od doby Havelkovy dodnes. Autor rovněž více jak 25 let shromažďuje údaje o výskytu hub v oblasti. V digitální formě jsou nyní k dispozici údaje o výskytu více jak osmi set druhů hub Bystřicka. K dispozici jsou rovněž výpisky z odborné literatury týkající se nálezů v naší oblasti. Některé rukopisy k této problematice jsou deponovány v knihovně Městského muzea Bystřice nad Pernštejnem. Například bibliografie botanických studií a výpis jejich výsledků jsou uvedeny v práci Čáp J. (2004): *Cévnaté rostliny Bystřicka, literární údaje* (ms.). Zde je také výčet publikací, o které jsem se opíral při sestavování tohoto článku.

V současnosti probíhá několik let monitoring vlivu činnosti uranových dolů (především v okolí odkališť). Průzkum se týká cévnatých rostlin, řas a také některých zoologických druhů. Botanický průzkum vytipovaných lokalit provádí každoročně Jan Lacina se svým týmem. Výstupy z této práce většinou potvrzují dřívější údaje.

Shrnutí:

Je předložen nástin historie botanických průzkumů v širším okolí Bystřice nad Pernštejnem. Jedná se soupis poznatků k danému datu, který bude jistě časem doplňován. Souborná zpráva o dosavadních znalostech květeny Bystřicka je plánována jako CD příloha k připravované obšírné publikaci o Bystřici nad Pernštejnem a okolí.

Majetková situace severního Bystřicka v období vrcholného středověku aneb Pernštejnové nebyli první

Jaroslav Sadílek

Mohutný hrad Pernštejn, uchovaný dodnes převážně ve své středověké a raně novověké podobě, spolu s písemnými doklady z pozdního středověku kladl význam svých někdejších predikátních pánů na přední sociální příčky historické českomoravské společnosti. V důsledku toho se nelze příliš divit, že význam rodu erbu zubří hlavy, jak jej známe od konce 15. století, byl místy nepatřičně přenášen také do hlubší minulosti a s aktivitami jeho jednotlivých členů byl spojován rovněž vznik trvalého osídlení širšího území v okolí Bystřice nad Pernštejnem. Že tomu tak nemuselo být, nastínil v mnohých případech teprve detailní rozbor sídelního vývoje tohoto regionu, který vycházel z charakteristiky jednotlivých sídlíšť a jejich nejstarších doložitelných majetkových vazeb. Nejen vlastní Pernštejnsko, ale také region Bystřicka nese nepřehlédnutelné stopy starší majetkové struktury, jež byla svázána především s velkou vlnou dolování drahých kovů v průběhu 13. století a v závislosti na tom se zvýšeným zájmem členů nově vznikající feudální vrstvy o vlastnický podíl na tomto vysoce ceněném území.

Výše nastíněný zjednodušený model majetkové struktury z průběhu 13. a 14. století byl spojován také s územím na sever od města Bystřice nad Pernštejnem. Takto načrtává tuto problematiku například Jaroslav Teplý ve své studii *Pernštejnové ve 13.–14. století*, stejně postupuje ve své rekonstrukci vývoje hradních staveb na území horního povodí řeky Svratky Miroslav Plaček a mnozí další. Prvním Pernštejnům, respektive jejich předchůdcům, pánům z Medlova, by tak podle těchto představ náleželo rozsáhlé území od Doubravníka na jihu až po Jíramovsko. Ovšem nejnovější rozborů tuto alternativu, již vzhledem k rozsahu výsluhu značně nevěrohodnou, poněkud narušují a pozměňují.¹

Téma této práce se váže úzeji k oblasti, jejímž správním centrem byl od poloviny 14. století hrad v Dalečíně. Toto území bylo rovněž pokládáno za prvotní pernsštejnskou výsluhu, přičemž se historikové odvolávali na soudobé záznamy v moravských zemských deskách, krátce před tím nově založených. Klíčovým byl především zápis z roku 1353, kdy vstupuje Jan, probošt olomouckého kostela

¹ J. Teplý, *Pernštejnové ve 13.–14. století*. Pardubice 1996, s. 28–35. – M. Plaček, Hrad v horním povodí Svratky. *Archaeologia historica* 11/1986, s. 189–199.

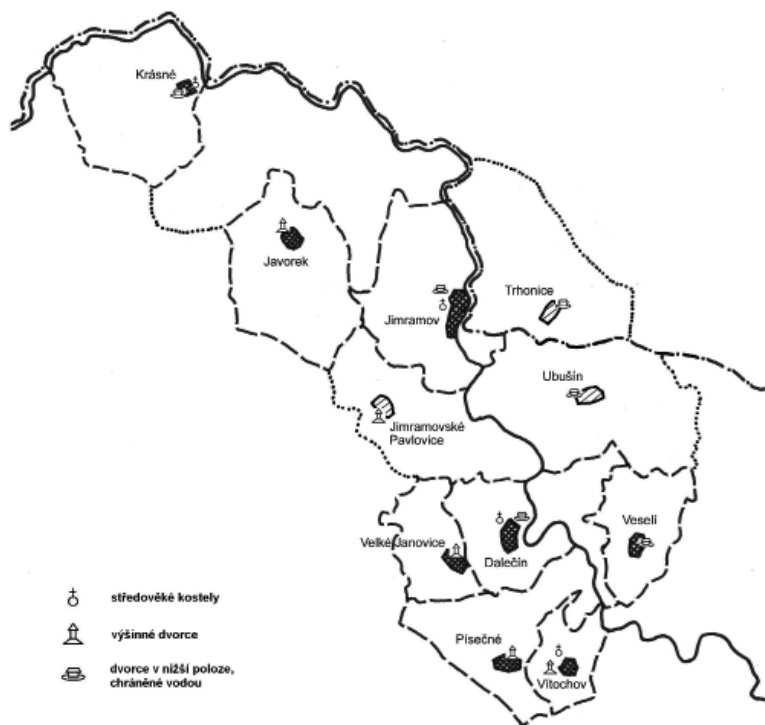
a bratr zemřelého Vznaty z Tasova a Dalečína, se svým zbožím v Jasenici na spolek se svou švagrovou Klárou z Dalečína, která naproti tomu postupuje své majetky v Dalečíně, Vítochově, Písečném, Rovečném, Věstíně, Korouhvinci a Hlubokém. Proti této transakci se vzápětí ohradili jak Jan z Konice, jenž získal v roce 1349 spolu s Ješkem z Kravař od Filipa z Pernštejna práva na majetky kolem hradu Pyšolce, kam náležely i některé vsi z uvedené skupiny, tak Jimram z Pernštejna, neboť perňštejnské rodové majetky se v daném území nalézaly již dříve. Potvrzuje to rovněž zmínka o Klárině věnu, které obdržela od svého prvního manžela Štěpána z Pernštejna na vsích Hlubokém, Korouhvinci, Věstíně a Chlumu. Právě na toto věno se oba odpůrci odvolávají. Dokládají přitom, že kromě věna Kláře v uvedených vesnicích nic jiného nenáleží. Historikové automaticky, protože stížnost není blíže specifikována, předpokládali, že odpor se týkal celého vyjmenovaného zboží, nikoliv pouze jeho části, a tak za prvotní perňštejnské zboží považovali také oblast vlastního Dalečína s Písečným a Vítochovem. Zde se však situace ukázala jako zcela odlišná a tyto vsi, snad pouze s výjimkou částečného perňštejnského podílu na Vítochově, je nutno považovat za prvotní majetek rodu z Dalečína, ke kterému náležela také zmiňovaná Klára.²

Sňatky s členy panských rodů stejně jako opakované oslovení „paní“ řadí Kláru k vyššímu stavu středověké šlechty. Cílem zájmu Pernštejnů a Tasovců byly majetky kolem Dalečína, jejichž tehdejší význam nám však dosud uniká. Dalečínský statek, sestávající z trojice uvedených vesnic, však netvořil celý rozsah prvotního území zdejšího feudálního rodu. Náležely k němu dříve rovněž vesnice Velké Janovice a Veselí na protějším břehu svrateckého údolí. Tyto vsi jsou na daném území severně od Bystrice jediné, které v období středověku disponovaly místní drobnou šlechtou sídlící na nevelkých dvorcích. Je zajímavé a pro náš účel velice podstatné, že mezi jednotlivými členy těchto rodů existovaly příbuzenské vazby. Záznam z roku 1358 jmenuje Kláru z Dalečína a blíže nespecifikovaného kněze Ješka, kteří tehdy prodávají vsi Písečné, Dalečín a Vítochov včetně hradu v Dalečíně a dalšího příslušenství Jimramovi z Pernštejna. Tak se dostává dalečínský statek do držby rodu se zubří hlavou v erbu. Současně také vklad potvrzuje výše uvedenou hypotézu, že naše tři vsi do rodového majetku Pernštejnů, jehož převodu pět let před tím Jimram z Pernštejna odporoval, nenáležely.³

Osoba kněze Ješka není ve vkladu blíže upřesněna. Je poměrně nepravděpodobné, i když chronologie záznamů v zemských deskách by tomu mohla nasvědčovat, že je totožný se stejnojmenným olomouckým proboštem, doloženým v roce 1353. Nabízí se zde možnost ztotožnit tohoto Ješka s knězem Ješkem z Dalečína, jmenovaným spolu se svým bratrem Jindřichem z Janovic ve stejném

² ZDB I, s. 6, č. 97; II, s. 18, č. 116.

³ ZDB III, s. 31, č. 233.

Situace území severního Bystřicka

roce. Z pramenů jednoznačně nevyplývá, zda tento Ješek působil v Dalečíně ve správě farnosti, či zda je označení místa jeho šlechtickým přídomkem. Listina, která oba bratry zmiňuje, se dochovala v originální podobě, a umožňuje tak přes dílčí poškození přivěšených pečeti alespoň částečně naznačit rodovou příslušnost dalečinské či janovické šlechty.⁴

Podle poznatků významného českého historika a genealoga Augusta Sedláčka víme, že oba bratři přivěsili k listině své pečeti, jejichž symbolem byly rohy s třemi kyticemi či pery. Ze Sedláckovy zmínky však nevyplývá, zda toto znamení bylo umístěno ve štítu, či bylo pouze součástí klenotu. Stejně znamení, pokud nám nedostatečná pramenná základna dovoluje posoudit, užívaly také jiné šlechtické rody, mimo jiné rod z Bukovice, Modřic a další. S posledně jmenovaným rodem byl příbuzný také rod píšíci se po bližší neznámém Veselí, nelze přitom vyloučit ani jeho ztotožnění s Veselím u Dalečína. V tomto Veselí jsou však v pohusitské době doložena majetková práva rodu z Bukovice, jehož příbuzenský poměr by

⁴ CDM IX, s. 83, č. 107.

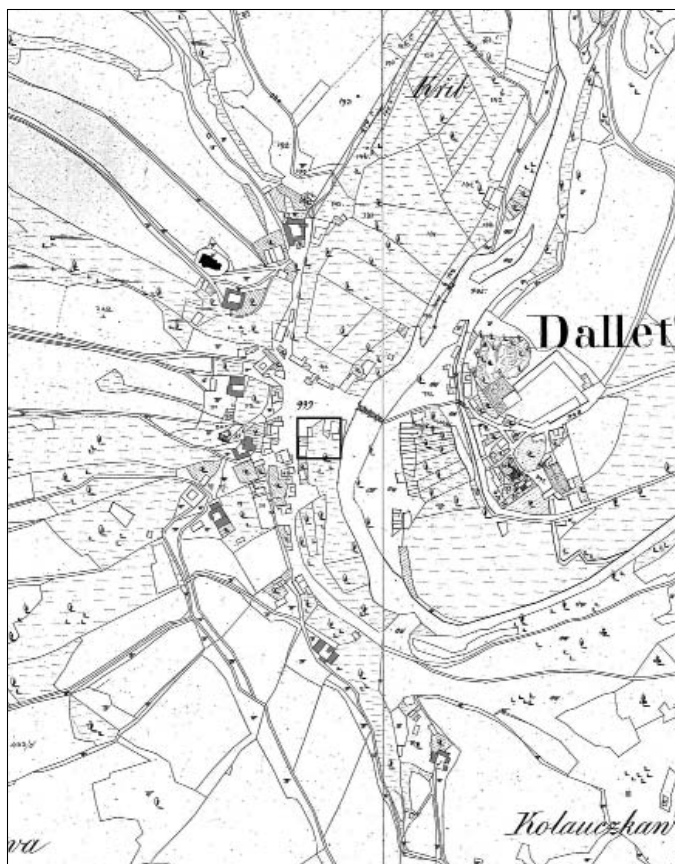
tak byl nepřímou formou doložen. Zdá se tedy, že drobná šlechta užívající ve 14. a v první polovině 15. století predikát některé z našich vsí byla součástí jediného feudálního rodu rozdrobeného v průběhu první poloviny 14. století na jednotlivé rodové linie s nevelkými majetky v jednotlivých vsích.⁵

Sídly jednotlivých větví nebyly výrazné opevněné objekty typu hradu, ale nevelké dvorce, které se od běžné vesnické zástavby odlišovaly pouze svou dílčí izolací a polohou ve vyvýšených partiích intravilánů a místy disponovaly lehčí fortifikací. Sem je možno zařadit dvůr ve Velkých Janovicích, který však nelze ztotožnit s dochovaným hospodářským dvorem někdejšího bystrického panství, jenž dosud dominuje severní části vesnice a je teprve barokního stáří. Původní dvorec se nacházel níže pod ním na nevelkém terénním výběžku. Podobně byly umístěny také dvory v Písečném a Vítochově. Dvorec ve Veselí stával v severní části vsi v bahnitém terénu kolem usedlosti čp. 7, jak spolehlivě dokládají zmínky v josefínském katastru obce z roku 1787, které do sousedství tohoto gruntu lokalizují zahradu „na Dvoře“ a „za Dvorem“. Ještě v první půli 19. století byla tato poloha dílem vyplněna nevelkým rybníčkem, který mohl představovat ojedinelý pozůstatek původního opevnění sídla. Bylo by tak možno uvažovat, že na rozdíl od většiny ostatních dvorců v okolí obsahovalo zdejší šlechtické obydlí také vodou hrazenou tvrz. Její existenci nevylučuje ostatně ve svých vývodech ani Jaroslav Teplý. Nelze tak dále považovat za věrohodné umístění někdejšího dvora k usedlosti čp. 1, jak se domníval na počátku 20. století Josef Votava. Prameny 18. století lze považovat za důvěryhodnější zdroj informací než dílem zkreslenou lidovou paměť.⁶

Dosud jsme se nezmínili o rodovém sídle v Dalečíně. Neuvažujeme-li pozdní tvrz, vystavěnou teprve na konci 16. století, představuje jediné dnes známé obydlí zdejších feudálů v torzální podobě dochovaný hrad tzv. plášťového typu, který je umístěn na nízkém ostrohu v meandru řeky Svratky na jejím levém břehu, tedy proti vlastní vesnici. Již několikrát zmíněný bystrický pedagog a historik Jaroslav Teplý se v souvislosti s interpretací pojmů „hrad“ a „tvrz“, k jejichž kolizi v průběhu druhé poloviny 14. století v Dalečíně dochází, touto otázkou zabýval a dospěl k názoru, že jeden ze dvou dvorů doložených tehdy v obci spolu s hradem stával u vlastního hradního sídla, druhý je totožný s rychtou pod kostelem sv. Jakuba na výšině nad vsí. Tomu však odporují zápisy v zemských deskách z posledních desetiletí 16. století, jež uvádějí kromě dvora při hradě ještě druhý dvorec zvaný Martínkovský. Tento dvorec nebyl nijak bezvýznamný, jde pravděpodobně o tentýž objekt, který byl v polovině 16. století prodán za nepředstavitelnou

⁵ A. Sedláček, *Českomoravská heraldika II.* Praha 1925, s. 294, 347. – J. Pilnáček, *Staromoravští rodové.* Brno 1996, s. 458.

⁶ MZA Brno, D 6 (josefínský katastr), inv. č. 3194. – J. Teplý, *Pernštejnové ve 13.–14. století*, s. 54. – J. Votava, *Vítochov – Vír a okolí.* Nové Město na Moravě 1912, s. 167.

Poloha předpokládaného dvorce na katastrální mapě Dalečína z r. 1826

sumu 930 kop míšeňských grošů. Druhý dvůr, snad hospodářský objekt při pustém hradě, byl naproti tomu v roce 1588 oceněn na pouhých 300 zlatých, tedy cca 150 kop grošů. Ve stejné době, kdy byl Martínkovský dvůr, nesoucí své pojmenování podle Martina Dalečinského z Bezděkova, který držel dalečinský dvorec v průběhu druhé poloviny 15. století a byl zřejmě posledním šlechtickým majitelem tohoto sídelního objektu, v roce 1556 prodáván poličskému měšťanu Jakubu Lovenclovi, je stará zákupní rychta uváděna samostatně, a oba objekty tedy nelze ztotožnit, jak se o to pokusil Jaroslav Teplý.⁷

⁷ J. Teplý, Hrady, hrádky a tvrze na Bystřicku. Doplňky k dílu Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku (I) – Jižní Morava, pro region Bystřice nad Pernštejnem. *Vlastivědný věstník moravský* 42/1990, s. 253. – ZDB XXXI, s. 217, č. 65. – MZA Brno, F 78 (velkostatek Pernštejn), inv. č. 338, fol. 268.

Rekonstrukce historické zástavby Dalečína realizovaná na základě dochovaných soupisů zdejších usedlostí, urbářů a katastrálních seznamů umožňuje interpretovat původní středověké jádro vesnice v podobě několika volněji rozmístěných gruntů položených na hranách vějířovitě rozevřené pánve nad meandrem řeky Svratky, již mimo říční koryto hustě protkané soustavou vedlejších ramen. S tímto rozvrhem nápadně koliduje velká usedlost položená na pravém břehu řeky v sousedství staršího dřevěného mostu, tedy v zavodněném území, chráněná dříve ještě dalším, později zrušeným říčním ramenem, jež je patrné v parcelaci na nejstarších katastrálních mapách z počátku 19. století. Tato poměrně velká usedlost nápadně koliduje s nevelkým rozsahem příslušných pozemků, který udávají katastry z poloviny 17. století, tedy již po provedených dílčích ekonomických změnách. To však nijak nesnižuje předpokládaný význam statku v předbělohorském a především středověkém období. Ještě na konci 18. století vyhotovená zjednodušená mapka Dalečína, zachycující kromě vlastní zástavby s kostelem také areál panského dvora a pustého hradu, zobrazuje tuto usedlost v říční nivě v podobě rozlehlého dvorce, jež nápadně koliduje se skromněji provedeným zákřesem ostatních usedlostí. Katastrální soupisy kladou do blízkosti tohoto gruntu tehdy pustou usedlost „Martínkovskou“, připomínající svým jménem nejen již zmíněnou osobu Martina Dalečínského z Bezděkova, ale také tzv. Martínkovský dvůr z roku 1590. Grunt čp. 49, dnes zcela zaniklý a nahrazený novostavbou nákupního střediska, tak s největší pravděpodobností představuje prvotní sídlo zdejšího šlechtického rodu, které předcházelo výstavbě nedalekého výšinného hradu a podobně jako dvorec ve Veselí významně využívalo vodního opevnění.⁸

Zde bychom mohli záležitost nejstarších počátků vrcholně středověkého osídlení Dalečínska a jeho soudobých majetkových poměrů uzavřít. Bylo by to však poněkud předčasné. Další významné pohledy, jež blíže upřesňují rozsah majetků zdejší „předperštejnské“ šlechty, poskytuje nástin rekonstrukce majetkových vazeb v okolí Jimramova v době, kdy toto území vstupuje do historických písemností a jejich prostřednictvím také do všeobecného povědomí.

Dosavadní názory pokládají za kolonizátory Jimramovska, podobně jako v případě Dalečína, pány rodu zubří hlavy. Dokládají to zdánlivě spolehlivým vztahem pojmenování centra tohoto území – Jimramova – s rodovým jménem Jimram vyskytujícím se již mezi prvními členy tohoto rodu v době kolem poloviny 13. století. Od jeho potomků měl pak toto území o sto let později získat Archleb ze Stařechovic z rodu erbu tří svrchních pruhů, který je znám také jako páni z Kunštátu. Písemnosti této doby však hovoří poněkud jinak. První známé zmínky o Jimramově, jak se alespoň předpokládá, jej uvádějí již ve spojitosti s Archlebem ze Stařechovic, jenž zde v únoru roku 1361 sepsal listinu potvrzující

⁸ MZA Brno, D 1 (lánové rejstříky), inv. č. 310.

nadaci zdejšímu kostelu. K tomuto obdarování náležely mimo jiné také louky sahající až k nedaleké vsi Strachujovu. Tato zmínka spolehlivě potvrzuje ztotožnění polohy kostela a Archlebova sídla s dnešním Jimramovem. O čtyři roky později přikupuje Archleb od Jimrama z Pernštejna šest usedlostí v jeho blíže nespecifikované osadě Jimramově („Gymramov“). Jeho zdejší sídliště se poté již trvale označuje tímto pojmenováním, které nápadně koliduje s určením farní a sídelní osady z roku 1361 uvedené jako „Ingramycz“.

Ještě před připojením perňštejnského dílu Jimramova skupuje Archleb roku 1364 od bratrů Petřína a Jindřicha z Javorku jejich zdejší majetky, především ves Javorek s veškerým příslušenstvím. Současně prodává Petřín bratru Jindřichovi svůj podíl, jež vlastní ve vsi Janovicích. Setkáváme se zde téměř současně s osobami Jindřicha z Javorku a Jindřicha z Janovic, přičemž obě disponují pozemkovým vlastnictvím ve Velkých Janovicích – jde tedy s největší pravděpodobností o jednu a tutéž osobu. To by však naznačovalo blízké spříznění šlechty z Janovic a Javorku, jejichž členové by tak náleželi jedinému feudálnímu rodu.⁹

V souvislosti s uvedeným rodovým jménem je zajímavý dílčí nesoulad v pojmenování osady Jimramova, jejíž rozsah a charakter nejsou v obou prvních zmínkách z šedesátých let 14. století přiblíženy. Farní osada s feudálním sídlem je roku 1361 uvedena jako „Ingramycz“, zatímco údajně stejnojmenné sídliště Jimrama z Pernštejna neslo o čtyři roky později nezkomolený název Jimramov. Zarážející je zde především tvar jména, v prvním případě ukončeném na *-ice*, v druhém na *-ov*. Nelze předpokládat natolik výraznou změnu, proběhlou navíc v rozmezí tak krátké doby. Prvotní tvar pojmenování sídliště, po roce 1361 již neužívaný, však zcela nevymizel. Objevuje se v mírně pozměněné podobě teprve se zavedením němčiny jako úředního jazyka v pobělohorském období, kdy název „Ingrowitz“ představuje německý ekvivalent českého Jimramova. Tato podoba je poté užívána až do počátku 20. století a rovněž v průběhu druhé světové války. Ne náhodou však v německém tvaru postrádáme jméno Jimram. Tvar „Ingrowitz“ připomíná daleko spíše poněmčené jméno „Jindrovice“, které bylo odvozeno nikoliv od osobního jména Jimram, ale daleko spíše od pojmenování Jindřich či zkráceně Jindra. Opět tu vystupuje do popředí osoba Jindřicha z Javorku a Janovic, jež mohla představovat poslední zřetelný reliktní název někdejšího celistvého feudálního rodu, který kolonizoval nejhornější partie podél řeky Svratky v době kolem poloviny 13. století a udržel se zde v rozmělněné podobě ještě v průběhu století následujících.

Dvorec v Javorku, na němž rod Jindřicha a Petřína v polovině 14. století sídlil, lze podobně jako v případě Dalečína vystopovat na základě rozboru historické zástavby. Po rekonstrukci intravilánu k polovině 17. století spatřujeme pravidelný

⁹ CDM XV, s. 69, č. 83. – ZDB IV, s. 50, č. 93, 94; s. 61, č. 346.

podkovovitý tvar vesnice otevřený k severu, tedy nikoliv ve směru místní vodoteče, jak bývá obvyklé. Doprostřed západní řady usedlostí je vetknuta bohatá zákupní rychta, která se však kromě rozsahu pozemků od ostatních selských gruntů výrazněji neodlišuje. Naproti tomu nápadné postavení zaujímá statek v nejsevernější části vsi, jenž je položen značně izolovaně, ve zřetelně vyvýšené poloze ve vidlici nad soutokem dvojice drobných potůčků. Tato usedlost se ještě v půli 17. století od ostatních odlišuje nápadným rozsahem pozemků, který přesahuje pouze příslušenství nedaleké rychty. Jak polohou, tak hospodářským významem usedlost ještě v pobělohorském období výrazně vyčnívá nad ostatní, je tedy velice pravděpodobné, že představuje reliktní někdejšího feudálního sídla, snad také dílem opevněného.

Ve svém okolí nebyl však statek v Javorku zcela osamocený. Nedaleko od této vsi nacházíme skromné stopy drobné šlechtické držby také v Krásném. Jde, kromě Javorku, o jediné zboží nižšího šlechtického rodu v celé oblasti Žďárských vrchů, kde se tento typ majetkové držby jinak prakticky nevyskytuje. To samo o sobě naznačuje jeho hlubší význam úježi související s územím níže po toku řeky Svratky.

V Krásném, malé a téměř neznámé vesničce na hornatém českomoravském pomezí, se nachází barokní kostel, jenž obsahuje ve své hmotě zřetelné raně gotické jádro a značně připomíná prvotní kostelní stavbu v Dalečíně. Tento kostel, zasvěcený sv. Václavu, je oproti běžným zvyklostem situován nikoliv na výšině nad vsí či alespoň ve vyšších partiích intravilánu, ale naopak v nejnižší poloze návsí, v území zaplavovaném vodou řeky Svratky a především těsněji protékajícího drobného potůčku. Ještě na nejstarší katastrální mapě obce z roku 1835 spatřujeme v baroku prodloužený kostel obklopený nápadně okrouhlou větší parcelou, která v žádném případě nekoresponduje s dřívějším stíněným hřbitovem. Je zřejmé, že v této parcelaci nacházíme skromné stopy někdejšího vodního opevnění, v případě samotného kostela však postrádajícího významu. Je tak více než pravděpodobné, že prvotní svatyně byla součástí přilehlého šlechtického dvorce, jehož přítomnost ostatně udávají ojedinělé písemné zmínky zachycující stopy po místním feudálním rodu.

V roce 1399 kupuje Matěj z Krásného od Hertvíka z Janovic jeho ves Janovice se vším příslušenstvím. Toto zboží v rodě zůstává až do pohusitského období, kdy je v roce 1437 postupuje Zdinka z Krásného Janovi z Janoviček a jeho manželce Kateřině. Tvar názvu vsi nemusí znamenat, že musí nutně jít o Janovičky u Bohuňova. Kolísání podoby pojmenování je běžným jevem středověké diplomatiky, často je nacházíme i tam, kde nemá žádné opodstatnění. Mohlo jít pouze o část dnešních Velkých Janovic. V souvislosti s hlavní otázkou této práce je však nutné povšimnout si opětovně a neustále se opakující vazby drobné šlechty Jimramovska na jinak nevýraznou ves Janovice u Dalečína. Také zde snad můžeme

ve stopách spatřovat reliktní někdejších užších rodových vztahů a stopy staršího rozsáhlejšího dominia.¹⁰

Vraťme se však k otázce feudálního sídla v sousedním Javorku. Podoba tamního dvorce či tvrze není dnes stejně jako u jeho obdoby v Dalečíně blíže známa. Víme pouze, že sídlo v Javorku bylo výšinného charakteru, zatímco dalečinský objekt byl chráněn vodou podobně jako dvorec v Krásném či starší tvrz v Jimramově. Její stavba se snad alespoň zčásti zachovala v budově pozdně renesančního zámku, kde byly v roce 2006 po odstranění nádvorních omítek zjištěny pozůstatky nejspíše ještě středověké kamenné budovy v podobě obdélného paláce. Její zdivo se nápadně odlišovalo od konstrukcí z doby Pavla Katarýna z Kataru, který na počátku 90. let 16. století obnovil sídelní charakter městečka a zřídil nové feudální obydlí. Tím by zcela padla teorie o lokalizaci středověké tvrze na protější skalnatý ostroh nad soutokem Svratky a Fryšávky, kam ji klade místní tradice. Její značně pochybná hodnota je oslabena rovněž naprostou absencí údajných rozsáhlých sklepních prostor pod tamními domy. Přesto se ji do těchto míst pokouší klást nejnověji ještě Miroslav Plaček, který výrazně pozdější terénní úpravy související s výstavbou jednoho z domů a průlomem silnice k Borovnici interpretuje jako stopy středověkého opevnění zdejšího hrádku. Situace sídel v Jimramově a Dalečíně se tak v podstatě shoduje, je možné, že obdobné bylo i dispoziční řešení obou staveb. Protože zmínky z konce 14. století jmenují jimramovské sídlo jako tvrz, stejný termín bude možno použít také v případě Dalečína. Zůstává otázkou, zda zmínka o tvrzi v Dalečíně v roce 1390 se týká tohoto objektu. Spíše se lze přiklonit k již ustálené verzi, spojující toto označení se zdejším hradem, jenž byl vystavěn pravděpodobně teprve po polovině 14. století Vznatou z Tasova.¹¹

V souvislosti s úzkým vztahem šlechty píšící se v polovině 14. století po obcích na Dalečínsku a v okolí Javorku je možno zmínit častokrát opakovaný údaj o dobytí dvojice sídel v Javorku a Dalečíně v padesátých letech 14. století moravským markrabětem Janem Jindřichem. Literatura označuje tato sídla jako hrady, současně však věrohodnost prezentovaných údajů zpochybňuje. Jako zdroj je uváděn spis barokního historika Tomáše Pešiny z Čechorodu *Mars Moravicus*, vydaný v roce 1677. Důvodem jejich dobytí bylo údajné využívání obou sídel lupičskými tlupami, které škodily celému širokému regionu. Pravdivost údajů, potvrzená rovněž dalšími nezpochybnitelnými zdroji, je vyvracena také na základě dosavadních představ, podle kterých jsou tato sídla totožná s hrady v Dalečíně a se Skálami nad Javorkem. Oba objekty však podle současných poznatků v této době dosud neexistovaly, což věrohodně potvrdil dosud probíhající archeologický výzkum na druhé z lokalit. Zmínka v Pešinově spisu však hovoří o něčem poněkud

¹⁰ ZDB VII, s. 195, č. 827; XII, s. 340, č. 204.

¹¹ M. Plaček, *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí – dodatky*. Praha 2007, s. 36–37. – ZDB VII, s. 194, č. 809.

jiném. Uvádí sice blíže neurčená šlechtická sídla obývaná záškodníky, která označuje jako „arcibus“, oba konkrétně uvedené objekty v Javorku a Dalečíně však blíže nespecifikuje. Termín „arcibus“ lze vyložit jako „zámky“, což však naprosto neodpovídá terminologii poloviny 14. století, ale spíše až závěru středověku a prvnímu století raného novověku. Pešinova zmínka tak nese typické znaky terminologie doby, kdy byla sepsána, jeho charakteristiku sídel však nelze v plné míře aplikovat na reálné objekty. Zcela věrohodně tak mohlo jít o již zmíněné dvorce či tvrze v intravilánech obou vesnic.¹²

Zajímavé v této souvislosti je, že podle výše předložených poznatků obě sídla byla v předmětném období v držení jediného šlechtického rodu či blízkých rodových linií. Je tak možné, že záškodnická činnost byla spojena s jedinou osobou, případně s příbuzenským svazkem spojenými jednotlivci. Tím by se vysvětlilo, proč právě tyto objekty byly označeny jako nebezpečné a byly určeny k likvidaci.

Zboření sídla v Javorku snad zavrželo příčinu k prodeji tohoto statku Archlebovi ze Stařechovic, který po připojení dalších majetků v okolí staví na blízkém skalnatém vrchu nový hrad. Ve stejné době je postaven také hrad v Dalečíně. Snad i zde můžeme hledat důvodné příčiny v zániku staršího obydlí, jež ostatně svou povahou podobně jako stará tvrz v Jimramově členům panského stavu zdaleka nevyhovovalo. Někdejší rozsáhlé majetky blíže neznámého rodu, které se rozkládaly podél řeky Svratky od severního Bystřicka až téměř k centrálním partiím Žďárských vrchů, byly již v průběhu 14. století rozchváceny ambiciózními Pernštejny a stařechovickou linií pánů z Kunštátu. V době, kdy nám dění v této oblasti přibližují četnější písemné prameny, již starší situaci téměř nic nepřipomíná, nelze se tedy divit, že tato skutečnost zůstávala dlouho utajena a teprve cílenější rozbor přináší nové výsledky.

Při pohledu na mapku výše uvedených statků se nemůžeme ubránit dojmu zdánlivé celistvosti, který vytyčené území skýtá. Připočteme-li území vsí Trhonic a Sedliště, jež bylo nejméně do druhé půle 13. století součástí historické Moravy, zřetelné stopy opevněného dvorce, který byl patrný ještě na mapě stabilního katastru Trhonic z roku 1839, s přílehlou polní tratí „U zámku“, přihlédneme-li k obdobné situaci v Jimramovských Pavlovicích, kde rovněž nalézáme ostrožní dvorec blíže neznámého původu, ovšem značného stáří, a k dalším vsím v okolí, o nichž nám chybějí pro nejstarší fázi spolehlivé písemné podklady, spatřujeme rozsáhlé dominium s osou na horním toku řeky Svratky a s rozlohou od severního okraje Bystřice až k úpatí nejvyšších kót Žďárských vrchů. Napomohou k tomu nejisté majetkové poměry vsí Ubušina a Ubušínka, které byly děleny mezi skalsko-jimramovské panství a dalečinský statek Pernštejnů, rovněž s místní drobnou šlechtou.

¹² T. Pešina z Čechorodu, *Mars Moravicus...* 1677, s. 327. – J. Macek, Hrad a zámek (Studie historicko-sémantická). *Český časopis historický* 90/1992, s. 1–16.

Nezbývá než začít uvažovat o příslušnosti feudálního rodu, jehož zájmem bylo vytvořit nové plnohodnotné panství v zdánlivě nepříhodných členitých a vysoce položených partiích území horní Svratky a o dosud utajených příčinách, které jej k tomu vedly.

Rozpad většího dominia na řadu drobných statečků spojený s úpadkem jednotlivých členů někdejšího kompaktního šlechtického rodu není v oblasti horní Svratky ojedinělý. Významným příkladem může být rovněž situace na svrateckém levobřeží v těsné blízkosti Nedvědice a rodového hradu pánů zubří hlavy Pernštejna. Zde nacházíme v polovině 14. století množství drobných feudálních statečků, které většinou sestávaly z jedné či dvou vesnic se sídelními dvorci. Jejich majitelé tehdy ještě vesměs pečeti znakem tří ryb. Jde o relikv dřívějšího rozsáhlého panství, které bylo většinou odděleno od majetků pánů z Medlova v první polovině 13. století svrateckým korytem a jehož prvotním centrem byl hrádek či dvorec s dosud dochovanou románskou svatyní v Černvíru. Po polovině 14. století nacházíme zbytky tohoto rodu v podobě rodů z Klečan, Černvíra, Skorotic, Chlévského, Čepí a snad i Ujčova, někdejší význam však lze spatřovat pouze v trvajících rodinných svazcích s pány z Pernštejna. Podobná situace se objevuje rovněž v oblasti Dalečínska, kde sňatková politika umožňuje Pernštejnům získávat další nové statky a území. Uzurpace území tímto rodem, stejně jako Tasovci či pány z Kunštátu, zcela mění někdejší stav z období vrcholné středověké kolonizace a stírá stopy předchozí situace zásadně oddělené od vlivů rodu erbu zubří hlavy, jehož členové byli dosud považováni za hlavní iniciátory nejstarších středověkých dějin naší oblasti.

Tři příspěvky k poznání historické architektury na Bystřicku

Jaroslav Sadílek

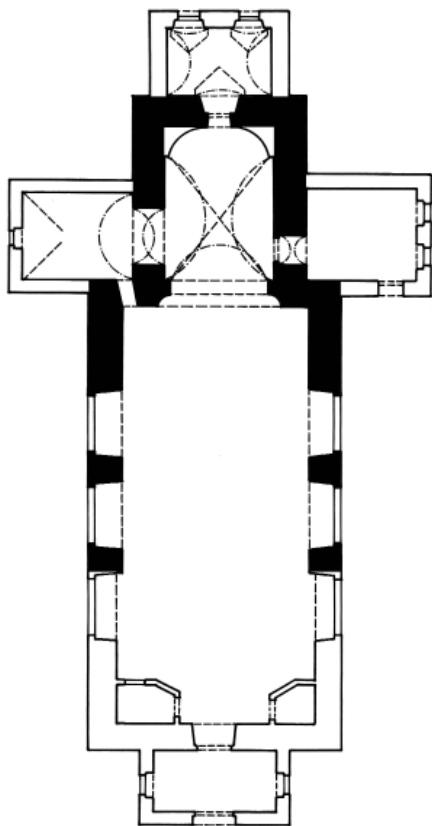
Kostel sv. Petra a Pavla ve Štěpánově nad Svratkou

Region Bystřicka se může chlubit kromě množství pozůstatků středověkých hradů také řadou starobylých církevních staveb. Kromě proslulého Vítochova je v řadě vlastivědných prací a v rozličných propagačních materiálech zmiňován také kostelík v Dolním Čepí a v nedalekém Černvíru. Tyto stavby poji společná doba vzniku, kladená nejnověji na počátek, případně do průběhu první třetiny 13. století. Nejsou zde však samy. Kromě těchto nápadných staveb se dochovaly výrazné pozůstatky stejného slohového období ještě v dalších sakrálních objektech regionu. Jednou z nich je také opomíjená budova kostela sv. Petra a Pavla ve Štěpánově nad Svratkou.

Přestože jeho dnešní vzhled neumožňuje na první pohled předpokládat příliš velké stáří, již detailnější prohlídka potvrdí naprostý opak. Máme totiž před sebou stavbu, která prožila spolu se Štěpánovem celé jeho dějiny a jejíž základní hmota je stejného stáří jako obec sama. Počátky kostela, zde zejména hmota presbytáře a většího dílu lodi, jsou totiž totožné se založením zdejšího sídliště v počátečních desetiletích 13. století.

Románský původ kostela a značné zachování jeho nejstarších pozůstatků zde připomínáme zejména proto, že se dosud jak v regionální literatuře, tak v turisticky laděných materiálech objevují naprosto mylné a zkreslující zmínky o jeho stáří. Jejich autor považuje za směrodatný doklad o stáří kostela (stejně jako jakékoli jiné historické památky) jeho vnější vzhled spolu s úpravou fasád. To by ovšem znamenalo, že poslední stavební úprava, bez ohledu na její rozsah, datuje celou památku. Stará radnice v Bystřici nad Pernštejnem, dnešní muzeum, by tak podle tohoto tvrzení pocházela nikoliv z pozdního středověku, jak dokládají dochované konstrukce, ale teprve z roku 1808, případně dokonce z doby o dvě století mladší, kdy byla rekonstrukce budovy uzavřena. Ve stejných pracích je však budova tzv. zámku v Dalečíně uváděna jako stavba z 16. století, a to i přesto, že její vzhled a dispoziční řešení v plném rozsahu pocházejí teprve z poloviny 19. století, nehledě na to, že její starší historie a vývoj jsou podle posledního rozboru a díky šťastnému nálezu původních plánů naprosto odlišné.

Jediným a spolehlivým vodítkem pro určení stáří většiny kostelních staveb je proto jejich architektonický rozbor. Ten spolu s písemnými zmínkami udává raný původ také u štěpánovského kostela sv. Petra a Pavla, a to přesto, že dosavadní literatura jej hodnotí zcela odlišně. Zejména díky výše zmíněným prezentacím je kostel uváděn jako stavba zcela nová, pocházející až z období po velkém požáru městečka v roce 1917. Údajně po požáru zůstaly z kostela stát „*pouze obvodové zdi*“, na nichž byl chrám nově vystavěn. Neznalý návštěvník by se tak mohl domnívat, že dnešní kostel má za sebou teprve stoletou minulost a vznikl téměř nezávisle na svém středověkém předchůdci. Neznalost skutečného stáří kostela měla již v minulosti za následek jeho nezařazení mezi významné historické památky obce, kde přes svůj původ dosud chybí. A to i navzdory tomu, že je prezentován jako „*přední kubistická stavba*“ s „*evropským unikátem*“, který má představovat věžička nad presbytářem, ve skutečnosti však poměrně častý prvek zejména u starších kostelních staveb.¹

Nejstarší pozdně románské jádro na půdorysu dnešního kostela

Historie štěpánovského kostela je svými počátky spojena s nejstarší písemnou zmínkou o Štěpánově z roku 1285, kdy je mezi svědky listiny olomouckého biskupa Dětricha uveden také štěpánovský kněz Heřman ze Štěpánova. Poté jako by se farní správa z dějin obce vytratila – zprávy téměř chybí. Je to proto, že Štěpánov zůstal po celé období středověku součástí zubštejnsko-pyšoleckého statku a přes jeho četné majetkové proměny v průběhu 14. a 15. století nejsou seznamy příslušenství natolik podrobné, aby zachycovaly každou církevní stavbu. Počátky

¹ H. Jurman, *Štěpánov nad Svratkou 1285–1985*, Štěpánov nad Svratkou 1985, s. 26. – Informační tabule Mikroregionu Bystricko, umístěná ve Štěpánově nad Svratkou, jejímž autorem je rovněž H. Jurman.

mnohých kostelů na Pernštejnsku nám proto zatím zůstávají utajeny. Patří sem například kostel v nedalekém Švařci, jehož vznik je spojován již tradičně s hornickou činností a který podle neúplně podložených indicií má rovněž původ v období vrcholného středověku. Štěpánov tak může být vděčný za výjimečné zachování zmíněné listiny, která dokládá raný původ zdejšího kostela.²

Další písemná zmínka o kostele ve Štěpánově pochází až z konce 16. století. V roce 1590 se zmiňuje Jan z Pernštejna ve svém katolickém řádu kostela v Doubavnicku o faře ve Štěpánově a zakazuje do tamního kostela uvádět šestinedělky. O šest let později, při prodeji pernštejnského panství Pavlu Katarýnovi z Kataru, se spolu s městečkem jmenuje také „*kostelní podací*“, tedy právo majitele panství dosazovat na faru kněze podle své vůle. Totéž se uvádí také o nedlouho později, roku 1609, kdy je panství Pernštejn zapsáno Adamu Lvovi Lickovi z Rýzmburka. Za jeho manželky Estery Rájecké ze Šenfeldu byl ve Štěpánově zřízen literátský sbor, který byl spojen se sborem v Doubavnicku. Nedlouho poté však samostatná farní správa ve Štěpánově zaniká a kostel jako filiální spadá pod farnost doubavnickou.³

Sem náležel až do poloviny 18. století, s výjimkou krátkého dvacetiletého období v letech 1660–1681, kdy byl připojen k obnovené faře v Rožné. V roce 1759 byla ve Štěpánově zřízena na popud hraběte Stockhammera expozitura a roku 1785 pak samostatná duchovní správa – lokalie, která byla teprve v roce 1842 přeměněna na faru.⁴

Během téměř půl druhého století trvající filiální epochy pozměnil kostel svoji původní středověkou podobu, jejíž nastínění je obsahem následujících řádků.

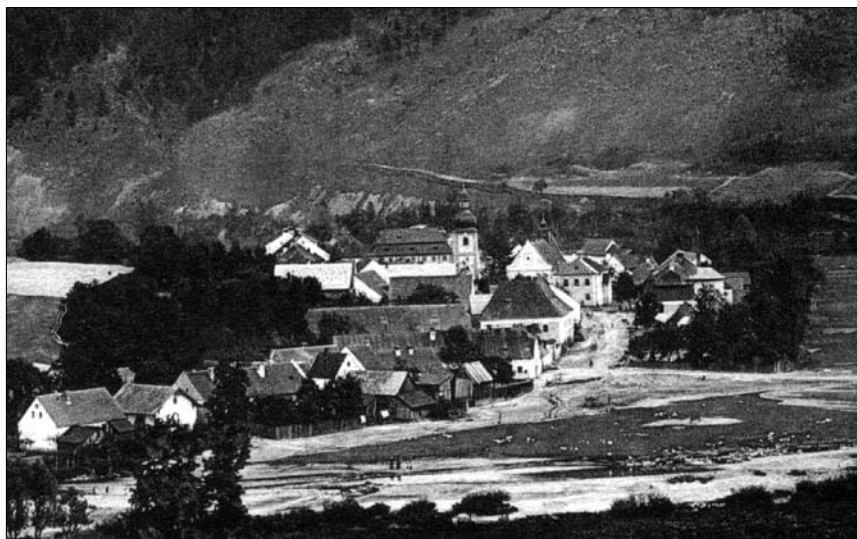
Dnešní kostelní stavba sestává z obdélné protáhlé lodi a na východě navazujícího mírně obdélného presbytáře. Na presbytář se napojuje obdélná sakristie zaklenutá pozdně barokní klenbou s trojicí pětiúhlých klenebních výsečí. Po stranách kněžiště zaklenutého valenou barokní klenbou členěnou křížovou výsečí navazují dva rozměrově téměř shodné přístavky, z nichž jižní je novou sakristií, druhý na severu sloužil jako Boží hrob. Zatímco sakristie je plochostropá, Boží hrob je klenut půlkruhově valenou klenbou, na severu neckovitě ukončenou. Zadní stěna presbytáře je modelována mělkou a výrazně plochou apsídou s konchou.

Loď kostela je plochostropá, se zastropením kazetového charakteru tvořeným velkými čtvercovými hlubokými vpadlinami mezi křížem kladenými nosníky. V západní části lodi je vložena jednoduchá kručta bez nosných prvků, která je konstrukčně zapojena do obvodových zdí. V obou západních koutech jsou vsazeny polygonálně tvarované přístavky, z nichž jeden slouží jako přístup na

² CDM IV, s. 296, č. 226.

³ J. Tenora, *Bystřický okres*. Brno 1907, s. 221. – ZDB XXXIII, s. 308, č. 5; XXXIV, s. 374–375, č. 15.

⁴ J. Tenora, *Bystřický okres*, s. 222.

Štěpánov – pohled na obec se stavbou starého kostela

kruchtu, druhý spojuje interiér kostela s půdním prostorem. Osvětlení zajišťují velká půlkruhově tvarovaná okna prolomená po třech na obou delších stranách lodi. Uprostřed severní strany je umístěn jednoduchý vstup z prostoru někdejšího hřbitova. Presbytář je osvětlen menšími okny stojatě oválného tvaru.

Důležitým prvkem pro poznání stavebního vývoje štěpánovského kostela je výrazný ústupek v tloušťce severní a jižní stěny nacházející se vždy mezi západním párem oken. V těchto místech navazuje mladší prodloužení kostelní lodi na svého staršího předchůdce.

Uprostřed západní stěny mezi oběma schodišti je prolomen jednoduchý vstup procházející přístavěnou předsíní obdélného tvaru, plochostrapou, osvětlenou dvojicí malých bočních okének.

Vnější fasáda kostela není příliš členěná. Jedinými plastickými prvky jsou rámování oken a vstupů a užití římsy, které v sobě obsahují určité kubistické formy, jeho současné zařazení mezi „přední kubistické stavby“ ovšem není přesné. Kostel není kubistický, ale užívá jen ojedinělé, výše uvedené kubistické znaky. Ve skutečnosti jde o v jádru středověkou stavbu pozdně románského původu, která prošla v průběhu své dlouhé existence mnohými stavebními úpravami.

Zmínka o existenci kostela z roku 1285 není a ani nemůže být dokladem doby jeho vzniku. Pouze uvádí, že v daném roce existoval, je tedy starší než z 80. let 13. století. Je zřejmé, že původ stavby musíme hledat v minulosti mnohem hlubší.

O vzniku některých blíže neupřesněných kostelů na širším území Bystřicka a Pernštejska hovoří dvojice listin z archivu doubravnického kláštera z let 1235 a 1238, přičemž druhá se zachovala jen v opisu o šedesát let mladším. První listinou, vydanou moravským markrabětem Přemyslem, získává klášter mimo jiné také patronátní právo všech kostelů, které budou v doubravnickém obvodu zřízeny. Druhá listina hovoří podobně o kostelech v Bystřici a jiných v okolí této obce, které zde již stojí, nebo budou teprve založeny, jejichž patronát měl nadále náležet doubravnickým řeholnicím. Většina kostelů v širším regionu Bystřicka tak má určitou spojitost s těmito dvěma dokumenty, jejichž sepsání vznik nové sítě církevní správy vyvolalo. Jak ukazují dosavadní průzkumy a analýzy, kostely této kolonizační vlny byly nevelkými stavbičkami se čtvercovými loděmi a malými, rovněž čtvercovými presbytáři. Do dnešní doby se bez výraznějších změn dochoval takový kostel ve Vítově u Bystřice, kde lze za mladší přístavek považovat pouze věž a sakristii, zatímco vlastní hmota kostela zůstala beze změn. Stejný kostel stával, alespoň podle dochovaného plánu, v dnešním Lísku, respektive původní Lhotě, kde byl ve 40. letech 19. století nahrazen novostavbou. Stejná jádra prvotních kostelů shodného dispozičního typu ukrývají ve svých hmotách rovněž kostely v Olešné u Nového Města na Moravě, v Rožné, v Dalečíně a snad i jinde, kde dosud nebyly cílenými výzkumy podchyceny.⁵

Tyto kostely podléhaly patronátnímu právu kláštera doubravnického. Lze předpokládat, jak ostatně provedené průzkumy dokládají, že na základě zmíněných listin vznikla celá řada kostelů ve svém pojetí nápadně se podobajících. Ovšem v těsném okolí hradu Pernštejna se nalézá ještě malá skupina středověkých kostelů, které se svým řešením od ostatních výrazně odlišují. Náleží sem zejména kostel v Černvíru, dvouapsidová centrála typicky románského charakteru, a dále kostel sv. Václava v Dolním Čepí, stavba s obdélnou lodí a čtvercovým kněžištěm zakončeným půlkruhovou apsidou, náležející mezi stavby přelomu 12. a 13. století podobně jako shodně řešená svatyně před hradem Veverí. Od kostelů typu „Vítov“ se však odlišuje také nově analyzovaný kostel ve Štěpánově nad Svatkou.

Původní stavba štěpánovského kostela sestávala pouze z mírně obdélné lodi a rovněž slabě obdélného presbytáře. Délka původní lodi činila pouhých 13,3 metru a šířka 10,3 metru. Velikost presbytáře byla 8,7 metru (délka) a 7,3 metru (šířka). Je zajímavé, že poměry obou základních komponentů kostela se sobě značně blíží a pohybují se kolem 1,2. Toto číslo není pravděpodobně zcela náhodné, ale blíží se poměru $(\sqrt{5}-1):1$, což je známý poměr tzv. zlatého řezu. Pod tímto termínem se skrývá nejideálnější poměr stran půdorysů staveb, jejich pohledového ztvárnění a hmotové kompozice, vytvořený již před tisíciletími nej přednějšími antickými staviteli a užívaný u řady historických staveb od dob

⁵ CDB III/1, s. 147, č. 119; CDM II, s. 341, č. 295.

románských až po objekty 19. století. Ne na všech je však možné spatřit natolik čistý vztah základních rozměrů jako právě na budově nejstaršího pozdně románského kostela ve Štěpánově.⁶

Štěpánovský kostel se tak svými základními parametry odlišoval od ostatních církevních staveb na Bystřicku. To však samo o sobě nijak neposouvá jeho vznik do staršího období před 30. léta 13. století, kdy byly tyto kostely stavěny. Skutečným datačním vodítkem je až jediný dochovaný románský architektonický prvek, kterým je fragment románského okénka v závěru presbytáře, uprostřed jeho východní stěny. Okénko se nedochovalo v celém svém rozsahu, jeho spodní část byla odbourána a dílem také přezděna při prolomení průchodu do přistavěné barokní sakristie, k němuž došlo zřejmě krátce po polovině 18. století v souvislosti s obnovením samostatné církevní správy v městečku. Přitom byl rovněž zazděn vnější líc okénka, který byl překryt vloženou pozdně barokní klenbou sakristie.

Úzké okénko stojatě obdélného tvaru sestává z hrubého neprofilovaného ostění hranolového průřezu vloženého v polovině šířky zdi a půlkruhově zakončeného. Okenní špalety se původně směrem k oběma lícům zdi široce rozevíraly, dochoval se však pouze vnitřní líc ukrytý za oltářem. Také tyto špalety jsou ukončeny půlkruhově. Právě toto řešení řadí okénko mezi typické prvky románských staveb z jiných pozdně románských či raně gotických kostelů Bystřicka neznámé. Dochovaná původní okénka kostelů ve Vítchově, v Rožné a jinde mají otvory méně šikmo špaletované a typicky zakončené segmentovým záklenkem. Představují tak řešení z přechodného slohového období mezi románským slohem a gotikou, zatímco štěpánovské okénko je typicky románské a zcela jiné proveniencie než u ostatních kostelů stavěných podle jednotného plánu.

Tato skutečnost posouvá počátky štěpánovského kostela do zcela jiného světa. Spolu s jinými kostely odlišujícími se od běžné zdejší typologie, již uvedenými

Zbytek románského okénka ve východní stěně presbytáře

⁶ K poměrům zlatého řezu viz A. Struhár, *Geometrická harmónia historickej architektúry na Slovensku*. Bratislava 1977, s. 25, 31.

svatyněmi v Černvíru a v Dolním Čepí, náleží jiné a zřetelně starší kolonizační vlně, než kam spadají výše položené partie regionu. Obce podél řeky Svratky od Nedvědice až po Koroužné se totiž vymykaly z řízeného kolonizačního procesu třetího desetiletí 13. století. Je zajímavé, že mezi prvně připomínanými osadami na Pernštejnsku se uvádí kromě skupinky více u Doubravníka také vesnička Bořínov, později doubravnickým klášterem zrušená a nahrazená až dosud trvajícím hospodářským dvorem. Ještě nikdo si dosud nepoložil otázku, proč právě tato ves a proč žádná jiná v okolí nebyla tehdy klášteru darována. Odpověď je jednoduchá: zřejmě proto, že zde také až na drobné výjimky jiná vesnice nestávala. Kolonizační proces byl zpočátku úzce vázán na tok řeky Svratky, do jejichž středních partií osídlení značně samovolně pronikalo již v době kolem poloviny 12. století, na vlastní Štěpánovsko snad v průběhu jeho druhé poloviny. Příchod kolonistů, pokud je tak možno neřízeně postupující osadníky pojmenovat, nebyl jednorázový a ani plánovaný. Rovněž není znám jejich pravděpodobný původ. Na rozdílně probíhající proces ukazuje různorodé řešení zdejších církevních staveb, které se typologicky ve směru od jihu liší i dobou vzniku, alespoň pokud můžeme na základě srovnání s jinými obdobnými kostely soudit.

Kostel ve Štěpánově je z této trojice nejmladší, přestože svým stářím převyšuje ostatní kostely Bystřicka. Jeho výstavbu je možno položit do prvních let 13. století, tedy do doby, kdy vznikají v údolí Svratky první vesnice ještě neuspořádaného raně středověkého charakteru. Na tento původ ukazuje nejen odlišné dispoziční řešení stavby a její návaznost na kostely v Dolním Čepí a v Černvíru, ale zejména zmíněné románské okénko dosud neovlivněné gotickým slohem, zatímco ostatní kostely, například Vítochov či Rožná, již nesou stopy přechodného slohového citění, importovaného sem ve 30. letech 13. století zejména cisterciačkami z Tišnova.

Původní kostel byl bez věže a ve své prvotní podobě setrval zřejmě značně dlouho. Teprve velkopáť reorganizace zdejšího urbanismu, spojená zejména s vysazením nového městečka v první polovině 16. století, vyvolala určité stavební aktivity i ve spojení s kostelním areálem.

Není jasné, zda se vytyčení nového městečka s obdélným náměstím nějak dotklo vlastní středověké kostelní stavby. Zcela jistě zde však tehdy vzniká izolovaně situovaná hranolová věž, podle určitých informací realita v majetku městečka. To by ukazovalo na pokus o ještě výraznější přiblížení se nového horního městečka městskému charakteru. Městskými věžemi – osaměle situovanými zvonice při kostelech – disponovaly například Bystřice nad Pernštejnem, snad Olešnice a zcela jistě Žďár nad Sázavou. Štěpánovská zvonice nebyla výraznou pevnostní stavbou, ačkoliv byla zapojena do ohrazení kostela. Přesto mohla v rámci celého komplexu působit obranným dojmem a zcela určitě měla strážní charakter.

Dílčí úpravy kostela v 16. století ve spojitosti s vysazením horního městečka zřejmě dokumentoval „starožitný řezaný obraz havířský“, který se v kostele nacházel až do osudného požáru v roce 1917, jemuž také podlehl. Po neklidných poměrech první poloviny 17. století nastává v 60. letech obnova kostela, doložená nepřímo existencí kříže z roku 1666 vsazeného ve štítě budovy. Výrazněji zasáhla do podoby svatyně přestavba z roku 1744, při které byla dřívější středověká loď výrazně prodloužena západním směrem a po vložení koutových přízdívek byl zaklenut presbytář. Prodloužení lodi dokládá výrazný ústupek ve vnitřním líci delších stěn. Krátce po polovině 18. století, snad v souvislosti s výstavbou farní budovy, je kostel doplněn o novou sakristii.

Vnější podobu barokně přestavěného kostela dokládá vyobrazení Štěpánova z roku 1817, případně ojediněle zachované fotografie. Vnější fasády kostela byly členěny světlými lizénami či plochými pilastry, oddělujícími jednotlivá okenní pole. Toto řešení bylo opakováno také na sakristii a volně stojící věži. Střecha věže byla cibulová, barokní, opatřená lucernou. Světlé lizénové pásy členily rovněž plochu trojúhelného štítu nad západním průčelím kostela. Ve střechě lodi byla vsazena věžička-sanktusník.

Interiér lodi byl plochostropý, se štukovým barokním zrcadlem. Volný, půlkruhově ukončený vítězný oblouk zpřístupňoval křížově zaklenutý presbytář. Osvětlení zajišťovala velká obdélná okna. Při věži stála márnice krytá pultovou střechou.

V této podobě přežívá stavba až do počátku 20. století, kdy podlehla ničivému požáru. K němu dochází 20. září roku 1917 před jedenáctou dopoledne. Celý požár včetně škod popisuje školní a farní kronika:

„Ve čtvrtek 20. září o ¾ na 11. dopoledne vypukl zde v čís. 18 u horních Fialů ve stodole požár, rozšířil se i na stavení sousední č. 19, náležejícímu Ant. Fialovi, kupci a starostovi našeho městečka, a na kostel a věž. Školu č. 23 ochránila tvrdá krytina a bdělost domácích. Kostel a věž shořely úplně, byly kryty šindelem neobyčejně vyschlým.“

„Učitelka ve třídě viděla létati ohnivé kusy, snad mastnotu. Od těch se chytla kostelní střecha na boku jižním napřed. V lodi shořelo všecko. Strop prkenný se zřítíl, všechny oltáře shořely, kazatelna, Boží hrob, pavlač, varhany, lavice, velký nástěnný kříž, od r. 1910 misionářský, okna, hlavní dveře, schody na pavlač, obraz na velkém oltáři, zpovědnice. Sakristie se nechytla, ale věci z ní měli vyneseny do fary. Pan kaplan do fary odnesl Velebnou Svátost a sv. oleje, též z oltářů skoro všechno se zachránilo, též sochy, ostatní obrazy, některé popálené. Na starožitný řezaný obraz havířský si nevzpomněli. Shořel. Věž shořela i márnice vedle se vším, co v ní bylo. Spadly též zvony, větší se rozbil, menší rozlil.“

Škoda byla odhadnuta na 200 tisíc korun. Jak dále kroniky dokládají, „pro válku a potomní drahotu zůstaly holé zdi trčeti, zarůstající travou, až do r. 1923.“

Bohoslužby byly mezitím konány v patře panského domu čp. 12. Teprve v roce 1923 vypracoval architekt E. Kopřiva z Brna plány na stavbu nového kostela, respektive na přestavbu starého. Realizace je ujal nedvědický stavitel Jaroslav Hutař. Původní stavba byla cca o 1,5 metru zvýšena, ve stěnách lodi a presbytáře prolomena nová půlkruhová (v presbytáři oválná) okna. Po stranách kněžiště vznikly dva symetrické přístavky – severní sloužil jako Boží hrob, jižní byl využit pro novou sakristii. Při hlavním průčelí vznikla nová předsíň. Fasády kostela byly ozdobeny hranolovými římsami, loď získala nové zastropení. Klenby presbytáře a staré sakristie zůstaly původní. Upravena byla rovněž hmota věže, a to v podobném duchu jako vlastní kostel.

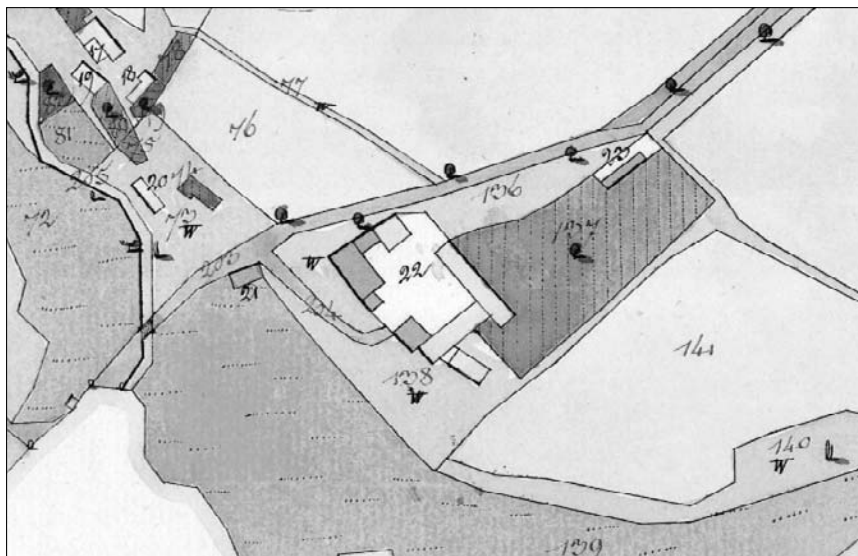
Přestože tak přestavbou získává štěpánovský kostel z vnějšího pohledu novou tvář, ve skutečnosti zůstává ve hmotě alespoň z větší míry původní středověkou stavbou. Jeho význam proto netkví v úpravě vnějších fasád, jak se domnívají mnozí badatelé, ale v dochování pozdně románské svatyně z prvních let existence obce, která spolu s ní prožívala její osudy a zachytila ve svých zdech celou bohatou minulost Štěpánova.

Cahův dvůr ve Vojetíně

Jednou z dosud opomíjených historických památek Bystřicka jsou někdejší svobodné dvory. Snad je to způsobeno skutečností, že přes jejich poměrně četný výskyt v minulosti se jich do dnešní doby zachovalo jen několik, převážně ve výrazně pozměněné podobě. Ojedinělým objektem, který si zachoval svůj vzhled z doby před více než dvěma stoletími až do současnosti, je tzv. Cahův dvůr ve Vojetíně, malé vesničky spojené dnes s Rozsochami.

Zlomkovitě dochované prameny nedovolují tento dvůr spojit s některým ze svobodných dvorců z písemností vrcholného a pozdního středověku, které výlučně a v moravském prostředí značně ojediněle tvořily zástavbu Vojetína.⁷ První spolehlivé doklady o jeho existenci tak přicházejí teprve na počátku 17. století, kdy byl jeho majitelem jistý Pavel Kubíček. Po jeho smrti přecházejí vlastnická práva na tento dvůr na jeho vdovu Magdalenu, která se roku 1617 opětovně provdává za Víta Ráčka z nedalekého Ráčkova dvora (dnes čp. 1). Pavlova dcera Dorothea se poté roku 1639 provdává do Křižanova za Václava Vavřincova. Na dvoře hospodaří i nadále Magdalena, která záhy opět ovdověla a žije zde ještě roku 1657. Podle dosavadní literatury tento dvůr v následujících letech zanikl, takto se údajně uvádí v roce 1671, kdy měl být „pustý, kdež jen místo jest“, jak zachycuje

⁷ K jejich osudům podrobněji viz J. Sadílek, *Rozsochy. Historický vývoj osídlení obce*. Rozsochy 2010, s. 55–64.

Vojetín – mapa stabilního katastru z r. 1826

odhad komínové daně. To však odporuje tvrzení o tři roky mladšího lánového rejstříku, který dvůr jmenuje jako osedlý a v držení majitele rodkovského statku Františka Jakuba Hozlaura z Hozlau. Je možné, že do jeho rukou se dostává teprve výrazně později, a to až mezi léty 1657–1674. Druhý z dvorů, ten skutečně zpustlý, mohl být dvorem, který v polovině 17. století kupuje majitel Bystřice Ferdinand Leopold z Náchoda a ruší jej, tedy tzv. dvůr Babíkovský. Dvůr Křížův, který později náležel k Pernštejnu, se totiž ještě roku 1674 nalézal v soukromé držbě svého původního svobodnického majitele Jana Kříže.⁸

Některé práce spojují připojení obou dvorů ve Vojetíně s oddělením Rodkova od bystřického statku v roce 1609 a jeho prodejem Janu Jiřímu Humpoleckému z Rybenska. V dostupných převodech rodkovského dílu však není o vojetínských dvorech žádná zmínka, přitom by v získaném zboží představovaly značnou a nepominutelnou hodnotu. Nebylo by tak nutno, aby Humpolecký skupoval rodkovské grunty a stavěl si zde vlastní dvůr s přilehlým sídlem, když by měl k dispozici nedaleký zemanský dvorec. Ponejprv se tak tyto dvory u Rodkova objevují v roce 1671 a poté 1679, kdy jsou spolu s ním prodávány dědičkou rodkovského statku Marií Magdalenou Deutschmannovou k pernštejnskému dominiu. Roku 1674

⁸ SOKA Žďár nad Sázavou, AM Bystřice, kart. 5, inv. č. 260. – MZA Brno, D I (lánové rejstříky), inv. č. 300c.

Fotografie Cahova dvora z poloviny 20. století

však ze známých a dodnes dochovaných dvorců náležel k Rodkovu pouze dvůr Cahův, tehdy Hozlauerův, druhý dvůr Křížův kupuje pernštejnská vrchnost teprve v průběhu dalších let, nejspíše krátce před rokem 1750. V odhadu pernštejnského panství z roku 1710 se totiž tento dvůr ještě nezmiňuje, bývalý Hozlauerův dvůr je využíván jako ovčárna a byl v ekonomickém systému pernštejnského velkostatku zařazen jako součást blízkého rodkovského dvora.⁹

Podrobnější informace k podobě Vojetína a jeho dvorů poskytuje výpis z děkanské matriky bystřické farnosti z roku 1672. Ten uvádí (v českém překladu), že ve vsi Vojetíně „jsou čtyři usedlí, zvaní svobodníci. Dávají desátý snop ze všeho, co na zimu nebo na jaře osejí, vyjma zelí, řepu, len a konopí. Sejí ponejvíce pouze žito a oves, z nichž kopa dává v dobrém roce nejvýše žita šest měřic, ovesa osm. Je mimo to dvůr, grunt je pána panství, z něž mají vycházeti tři kopy obilí; jest opuštěný, nikdo neosívá a nic se nedostává. U něho je druhý dvorec, čili grunt svobodníka, který obýval jakýsi Karel Sartor (tj. Krejčí, překlad z latinského přepisu matriky), nedostatečný k obdělávání gruntu, života dobře nedoporučitelného, a špatně užíval i všech luk a pronajal je jiným. Dvůr se považuje za pustý.“¹⁰

Z toho vidíme, že situace ve Vojetíně v době po polovině 17. století byla složitá a je různými prameny interpretována odlišně. Zmínku o „gruntu pána panství“ můžeme vztáhnout na dřívější dvůr Babíkovský, sousední opuštěný, respektive neúplně ekonomicky využívaný dvůr je možno ztotožnit s dvorem Křížovým. Z pozůstalostního inventáře pernštejnského panství, vyhotoveného v roce 1685

⁹ J. Tenora, *Z pamětí města Bystřice nad Pernštýnem*. Brno 1909, s. 116. – MZA Brno, G 2 (Nová sbírka), inv. č. 475/1.

¹⁰ J. F. Svoboda, *Městský a musejní archiv v Bystřici nad Pernštýnem I–II*. Bystřice n. P. 1932–1933, s. 18–19.

v souvislosti s úmrtím Kryštofa Filipa hraběte z Lichtenštejna-Kastelkornu, je patrna existence pouze jediného dvora ve Vojetíně náležejícího k Pernštejnu. Později, při prodeji panství Stockhammerům, se zmiňuje „*statek Rodkov s oběma ve Vojetíně ležícími dvory*“. Jak vypadala situace v průběhu třetí čtvrtiny 17. věku skutečně, zřejmě již nikdy přesně nezjistíme. Lze pouze předpokládat, že jeden z dvorů byl opravdu opuštěn a nebyl využíván, právně však nezanikl, a je tak uváděn při majetkových změnách, i když chybí v soupisech hmotného statku.¹¹

Podle lánového rejstříku obdělával držitel Hozlauerova dvora 95 měřic polí. To představovalo značné množství, i když při srovnání s jinými vojetínskými dvory bylo toto množství pozemků běžné. Ovšem například dvůr Karasův byl co do rozsahu polností přibližně polovičního rozsahu. Poté, co Hozlauerův dvůr přechází do vlastnictví Lichtenštejnů-Kastelkornů a spolu s nimi k pernštejnskému panství, je jeho význam značně degradován a nadále, alespoň v počátcích století osmnáctého, je využíván pouze jako ovčírna přidružená k rodkovskému dvoru. V roce 1711 v soupisu obyvatel pernštejnského panství je na ní jmenován ovčák Jakub Polesný.¹²

Značným rozsahem obdělávané půdy dvora v polovině 18. století, která činila 162 měřic polí, se posunul Hozlauerův dvůr na první místo mezi ostatními vojetínskými dvory. Jen nevýrazně méně vlastnil dvůr Ráčkův (čp. 1), k němuž náleželo 140 měřic polí. Při srovnání s dvorem Karasovým (čp. 4) se 45 měřicemi a dvorem Křížovým (čp. 10) s 98 měřicemi je tento rozdíl výrazný.¹³

Krátce nato se Hozlauerův dvůr opětovně osamostatňuje a stává se sídlem nevelkého statečku v držení svobodníka. Děje se tak roku 1775, kdy dvůr s jeho příslušenstvím kupuje Anton Christof. Původ této osoby se zatím nepodařilo objasnit, nevíme tak ani, odkud do Vojetína přichází, ani jaký byl jeho sociální původ. Je jisté, že právě tento nový majitel dvora se výrazně zasadil o nynější vzhled hlavní obytné budovy, kterou přestavěl v pozdně barokním stylu do podoby malého záměčku. Je přitom pravděpodobné, že tento účel objekt v době odtržení od pernštejnského panství skutečně zastával. Nasvědčuje tomu i jeho význam jako centra správy vyděleného samostatného statku. Je zajímavé, že zatímco přilehlé hospodářské zázemí sídla zaniká po rozsáhlé přestavbě v polovině 19. století a definitivně v této nové podobě v posledních letech, kdy se mění v rozsáhlé zříceniny, vlastní obytný dům se zachoval bez výraznějších proměn ve své prvotní podobě až do současnosti.¹⁴

¹¹ MZA Brno, C 2 (tribunál-pozůstalosti), kart. 96, sign. L 9; G 263 (rodinný archiv Podstatských-Lichtenštejnů), kart. 23, inv. č. 202.

¹² MZA Brno, G 147 (rodinný archiv Mitrovských), kart. 51, inv. č. 314.

¹³ J. Herzog, Svobodné dvory na Bystricku n. P. na Moravě. *Časopis pro dějiny venkova* 20/1933, s. 139–140.

¹⁴ MZA Brno, F 22 (Mitrovští, ústřední správa Dolní Rožinka), inv. č. 643.

Vyobrazení Cahova dvora z konce třicátých let 19. století

Obytná budova dvora – zámček – je řešena na obdélném půdorysu a je patrová. Vnější vzhled je zejména na hlavním, pohledově exponovaném průčelí přísně symetrický, okna jsou lemována pozůstatky pozdně barokních šambrán, vstup s kamenným portálem ze stejného období je rovněž opatřen plastickou výzdobou. Průčelí vrcholí bohatě profilovanou římsou nesoucí ve svém středu trojúhelný štít s malým kruhovým okénkem. Nároží domu jsou typicky barokně zaoblena. Fasádu člení hladké lizénové rámy.

Interiér domu je rozdělen do symetrického trojtaktu. Ve střední části se nalézá široká vstupní síň procházející celou hloubkou budovy. Síň je zaklenuta nepravidelně širokými poli plackové klenby oddělenými pasy. Obytné a skladovací místnosti po stranách jsou rovněž zaklenuty, a to valenými klenbami s pětiúhlými pozdně barokními výsečemi. Vstup do místnosti vlevo je opatřen kamenným barokním portálem s původními dřevěnými dveřmi bohatě pobíjenými masivními hřeby.

V zadní části síně vyústuje dřevěné barokní schodiště směřující do patra budovy. V jeho sousedství se nachází menší prostora, rovněž opatřená při vstupu kamenným portálem se stejnými barokními pobíjenými dveřmi. Místnost je zaklenuta barokní valenou klenbou také modelovanou výsečemi, jejichž rozmístění se přizpůsobuje poloze vstupu a okna v severní stěně. Nad tímto oknem je rozepjata široká výseč trojúhelného tvaru. Po stranách malého, dodatečně zazděného a zamřížovaného okénka uprostřed zadní stěny se dochovala dvojice zajímavých

výklenků, jejichž účel není spolehlivě doložen; dispozice místnosti umožňuje uvažovat o umístění domácí kaple, která by zde vzhledem k izolovanosti statku od farní správy byla oprávněná.

Schodiště ústí do velké, podélně situované síně patra, která svým rozvrhem s dispozicí přízemí příliš nekoresponduje. Z ní vedou vstupy do přilehlých místností při hlavním a obou bočních průčelích, které byly druhotně upraveny, a to již v průběhu první poloviny 20. století. Druhotně předělená místnost uprostřed si dosud uchovala pozdně barokní štukovou výzdobu stropního podhledu v podobě bohatě členěného nástropního zrcadla. Vstupy do jednotlivých místností jsou dosud opatřeny bohatě profilovanými barokními dřevěnými zárubněmi. Barokního původu je i mansardový krov.

Ze vstupní síně ústí pod schodištěm do patra přístup do velkého klenutého sklepa probíhajícího pod celou severní třetinou dispozice budovy. Původ sklepa a jeho případné přezívání z někdejšího Hozlauerova dvorce není jisté, i když jeho konstrukce by mohla hovořit pro již předbarokní stáří.

Obytná budova Cahova dvora, kterou můžeme zcela spolehlivě označit za zámek či zámeček, jak se ostatně ještě v průběhu 19. století nazývala, tak představuje hned po farním kostele v Rozsochách nejvýznamnější historickou památku obce, a to zejména svým dochováním ve výjimečně slohově čisté podobě bez výraznějších druhotných zásahů. Její původní vzhled, stejně jako řešení navazujících hospodářských budov, názorně zachycuje obraz vyhotovený někdy v závěru 30. let 19. století, kdy dvůr opětovně přechází do majetku pernštejnského dominia.¹⁵

Tento obraz, který dnes po tragickém požáru sypky na hradě Pernštejně na jaře roku 2005 již neexistuje, se dochoval pouze v podobě fotografie. Zachycuje objekt dvora v jeho původní, nepříliš rozsáhlé podobě s dosud částečně dřevěnými hospodářskými budovami a zejména dominantní stavbou vlastního zámku. Krátce po převzetí dvora pernštejnskou vrchností se stal na nedlouhou dobu obydlím malého Gustava Pfliegera-Moravského, jenž ve svých pamětech o tomto domě hovoří jako o „panském bytě“, nebo také jako o „zámku“.¹⁶

Zde strávil Pflieger většinu roku 1841. Z toho lze soudit, že objekt sloužil za Viléma Mitrovského jako byt úředníků a panských zaměstnanců. Toto využití dokumentuje rovněž popis dvora z konce 19. století. Ten zachycuje vpravo od vstupní síně byt šafáře a za ním čeledník. Vlevo bylo umístěno skladiště a za ním, stejně jako dnes, schodiště do patra s přilehlou komorou. V patře byly umístěny na obou koncích budovy dva byty penzionovaných zaměstnanců velkostatku. Pokoje v přední části dispozice byly tehdy využívány jako skladiště. Pod budovou se nalézal velký klenutý sklep a další sklep, užívaný jako mléčnice, byl umístěn pod

¹⁵ MZA Brno, F 22 (Mitrovští, ústřední správa Dolní Rožinka), inv. č. 639.

¹⁶ J. Skutil, Gustav Pflieger-Moravský a jeho rodné Horácko. *Vlastivědný věstník moravský* 13/1958, s. 172.

Celkový pohled na dvůr (30. léta 20. stol.)

Zámeček – obytná budova Cahova dvora (30. léta 20. stol.)

vedlejším přístavkem. Obytnou budovu doplňovaly hospodářské stavby, které obklopují na třech stranách přilehlý dvůr. Tyto budovy byly již plně zděné a jejich stav dokládají dochované fotografie z první poloviny 20. století.¹⁷

Krátce po polovině 19. století byl stávající dvůr rozšířen přístavbou nové dvoukřídle stodoly, kterou vyprojektoval hlavní architekt hrabat Mitrovských Franz Schleps. Jejím vznikem se značně změnil celý vzhled dvora, který se ve výsledné podobě dochoval až do pozvolné destrukce hospodářských budov, jež spolu s dominantním zámečkem vytvářejí dnešní podobu tohoto zajímavého objektu.¹⁸

Skalský dvůr u Lhoty – zámek, který nikdy neexistoval

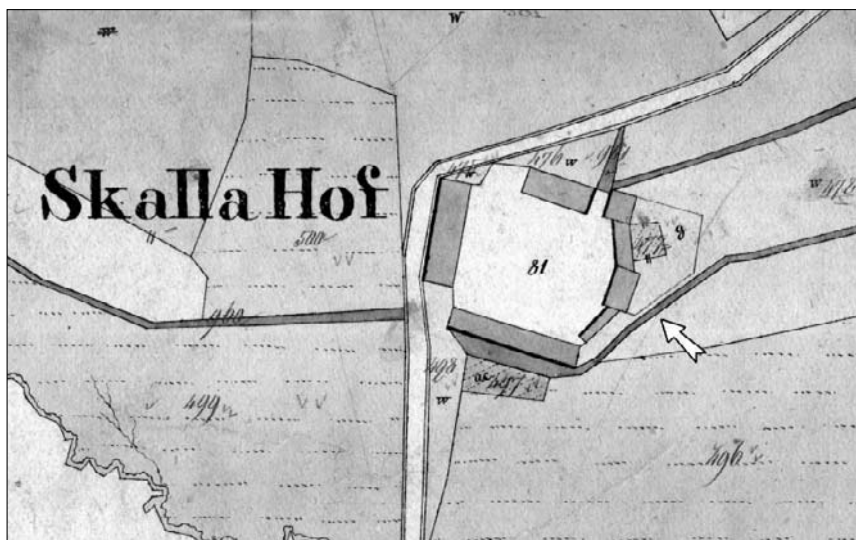
Široké území Bystřicka je ve své bohaté a přibližně osm století trvající minulosti protkáno stopami jednotlivých dějinných etap v podobě dochovaných písemných pramenů, archeologických artefaktů a především stavebních památek. Posledně jmenovanou kategorii můžeme rozdělit na různé druhy podle jejich původního účelu a významu. Nacházíme zde jak stavby církevní povahy, tak sídla středověké i pozdější šlechty. Tento druh staveb procházel v průběhu staletí snad nejmarkantnějšími proměnami – od pevnostních staveb gotických hradů a tvrzí přes raně novověké skromné zámky až k pozdějším barokním a klasicistním rezidencím. Každá kategorie sestávala z rozličných forem lišících se podle způsobu využití a významu v rámci sídelní a správní struktury velkostatku. Snad nejvýraznější a nejbohatší tvary můžeme sledovat u staveb mladšího období, především z 18. století a starší fáze klasicismu. V moravském prostředí nalézáme v této době sídla od velkých zámeckých komplexů, jež se na Bystřicku vzhledem k drsnějším přírodním podmínkám neuplatnily, přes menší venkovské rezidence, panské domy až k drobným letohrádkům a loveckým zámečkům, situovaným často v rámci velkých hospodářských dvorů ve volné krajině.

Posledně zmíněná kategorie nacházela plnohodnotné uplatnění teprve s příchodem klasicismu od poslední čtvrtiny 18. století a v průběhu prvních desetiletí následujícího století. Její zástupci nepředstavují příliš nápadné objekty, jejich existence není dokonce ani příliš známa. Je to způsobeno především značně krátkou etapou, s níž byla původní funkce budovy spojena. Majitelé panství se velice záhy nového letohrádku nasýtily, případně struktura panství změnila dosavadní kompozici a objekty zámečků ztratily svůj prvotní význam.

Z přelomové etapy 18. a 19. století nacházíme na širším Bystřicku reprezentanty zmíněné kategorie především ve dvorech u Bystřice nad Pernštejnem (Nový dvůr),

¹⁷ MZA Brno, C 14 (odhady moravských panství), inv. č. 372c.

¹⁸ MZA Brno, F 78 (velkostatek Pernštejn), inv. č. 5.

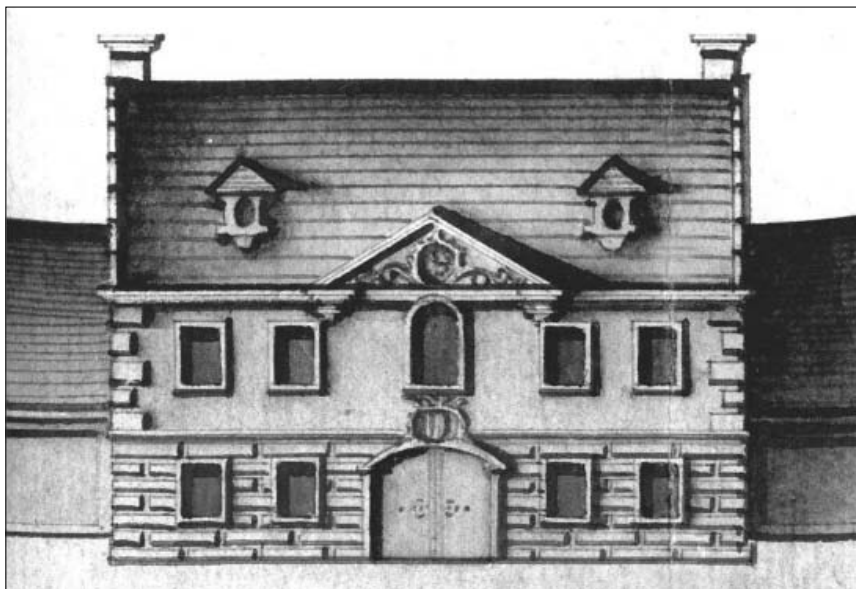

Situace Skalského dvora na katastrální mapě z pol. 19. století, vyznačena poloha „zámku“

v tzv. Cahově dvoře ve Vojetíně, v Dalečíně, Lamberku u Olešnice na Moravě a v blízkém Louckém dvoře (dnes zbořený), v Líšeňském a Vříštském dvoře u Sněžného a jinde. Účelem těchto objektů bylo poskytnout ubytování majitelům velkostatku či jejich správě při příležitostné návštěvě. Honosnější objekty kromě toho obsahovaly ještě velké sálové prostory, kde byly pořádány ojedinělé slavnosti a hostiny. Zámečky, situované v lesnaté krajině, vytvářely zázemí v době honů, v pramenech jsou také z těchto důvodů nazývány jako lovecké. Do poloviny 19. století byla část objektů zredukována, naopak vzniklo několik nových reprezentantů tohoto typu. Sem náleží například zámky v Domanínku, obnovený zámek v Dalečíně a nově zřízený lovecký zámek v Hodoníně doplněný romantizující věží.

Podobný zástupce historické voluptární architektury měl vzniknout také při klasicistních úpravách vrchnostenského dvora známého jako Skalský dvůr jižně od Lhoty na bystrickém panství. Jeho vznik je spojen s ekonomickými aktivitami majitele bystrického panství Jana Čejky z Olbramovic v době po roce 1609, kdy toto panství získává do svého majetku. V těchto letech skupuje Čejka v blízké Lhotě několik selských gruntů, na jejich polnostech záhy zakládá nový hospodářský areál, o němž se krátce poté píše, že „nový dvůr slove Skalský“.

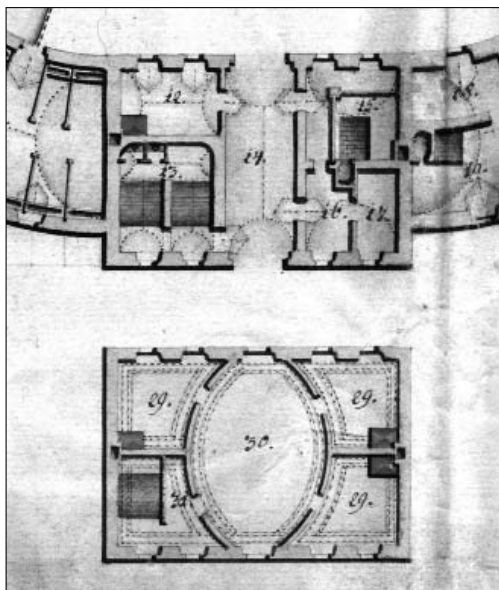
Prvotní rozsah dvorských pozemků nebyl příliš velký. Omezil se na polnosti čtyř lhoteckých usedlostí, jak dokládá záznam v matrice bystrického děkanství

Návrh vstupního průčelí „zámku“, autor Václav Friebe

z roku 1672. V roce 1623 je dvůr, tehdy dosud uváděný pod jménem „Lhotský“, charakterizován jako stavba z kamene s chlévy a stodolami. Ještě před koncem 17. století získává objekt své dosavadní pojmenování. Jeho půdorys, obsahující podle charakteristiky z konce 18. století budovy kravína, stodoly a ovčína, nebyl příliš pravidelný, toto řešení plně odpovídalo jeho ještě předbaroknímu vzniku, kdy byl kladem důraz především na účelnost stavby, nikoliv na její architektonické pojetí. O umělecky působivou partii byl objekt doplněn teprve v samém závěru 18. století, kdy měl být opatřen hlavní a areálu dominující obytnou částí zámeckého charakteru.

V druhé půli devadesátých let 18. století, kdy vlastnil bystrické panství a připojený statek Rožínku hrabě Jan Nepomuk Mitrovský, známý osvícenec, bylo přikročeno k celkové přestavbě Skalského dvora, jejímž výsledkem měl být areál nejen sloužící hospodářskému účelu, ale také poskytující vhodné obytné prostory pro případný pobyt šlechty, například v době podzimních honů v rozsáhlých leších za Lhotou a Vojtěchovem. Při ponechání stávajících hospodářských budov, v jejichž případě se uvažovalo pouze o jejich délkovém sjednocení, byla navržena výstavba nového východního křídla ve zcela novém dynamickém pojetí. Starší budova, jejíž podoba není známa, měla být beze zbytku odstraněna a v jejích místech měl vyrůst symetricky řešený objekt téměř zámeckého charakteru.

Půdorysy „zámku“, autor Václav Frieb

ské pokoje. Ve čtvrtém nároží se nacházela menší předsín se schodištěm z přízemí. Všechny místnosti v přízemí byly klenuté, pokoje včetně sálu v úrovni patra byly opatřeny bohatě zdobenými štukovými stropy. Místnosti v patře budovy byly vytápěny kamny napojenými na komín uprostřed obou štítů.

Celkový charakter interiéru patrového objektu hovoří spolehlivě o projektované výstavbě nového loveckého záměčku, tolik typického pro nadcházející klasicistní stavební éru. Tomuto určení odpovídala také zamýšlená úprava hlavního průčelí budovy. Na různých verzích projektu je tato úprava jednotná. Patrová budova záměčku měla být kryta sedlovou střechou vymezenou dvojicí trojúhelných štítů, které nesly dva komíny zakončené římsovými hlavicemi. Přízemní fasáda byla pokryta bosováním, zatímco v úrovni patra byla bosáž uplatněna pouze v nárožích. Uprostřed přízemí se nalézal široký, segmentově zaklenutý vjezdový otvor opatřený jednoduchou šambránou lemuující vlastní bránu. Nad vrcholem segmentu byla umístěna bohatě zdobená kartuš s erbem majitele, v tomto případě rodu Mitrovských. Po stranách vjezdu byla prolomena vždy dvě obdélná okna. Ta se nacházela zcela symetricky také v úrovni patra, uprostřed průčelí nad vjezdem bylo situováno větší okno půlkruhově zakončené. Fasádu ukončovala zdobená římsa nesoucí uprostřed trojúhelný štít vyztužený po stranách jakýmsi konzolkami. Plochu štítu vyplňoval bohatší rostlinný motiv provedený ve štuk,

Ústřední částí východního křídla měla být patrová budova nevelkého rozsahu obsahující v přízemí příčně situovaný průjezd, po jehož obou stranách byly rozmístěny provozní prostory. Hned za vjezdem z vnějšku se nalézalo dvouramenné schodiště do patra, za ním pak pokoj panského sloužícího. Vpravo od průjezdu byla situována panská kuchyně s připojeným bytem kuchařky a spižírnu. Zajímavou situaci poskytují plány patra objektu. Zde se podle prvotních návrhů měla nalézat ve střední části budovy velká oválná jídelna či společenský sál, po jejíchž stranách byly vloženy v nárožích budovy tři obytné vrchnostenské

v jehož středu, v oválném rámu, byly vsazeny hodiny. Plochu střechy zdobily dva symetrické vikýře.

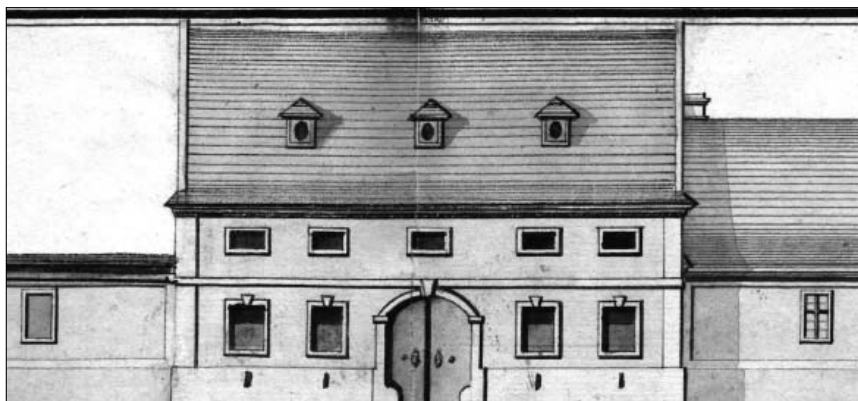
Hlavní budova nebyla zakomponována do starších traktů dvora nahodile. Spolu s její výstavbou vznikalo v plném rozsahu nově také celé východní křídlo sestávající kromě vlastního záměčku z dvojice užších segmentových přízemních křídel, jež obsahovala obytné prostory správy dvora a skladovací prostory, případně stáje. Záměr stavebníka tak byl směřován k obohacení strohých hospodářských objektů o hodnotnou reprezentativní složku, připomínající umělecké cítění majitele velkostatku, dosud doložené mimo jiné pozůstatky rozsáhlého krajinného parku ve stylu sentimentální zahrady v okolí dolnorozíneckého zámku.

Projekt na výstavbu záměčku ve Skalském dvoře byl vypracován v několika více či méně obdobných verzích. Jejich autorem byl významný žďárský zednický mistr Václav Frieb, rodák z Nového Veselí, který svým smyslem pro detail a věrohodnost projektů výrazně předstihl svou dobu. Přestože jeho osoba již dnes zmizela v závoji zapomnění, bylo by vhodné se životem tohoto bezesporu významného stavitele zabývat v budoucnu podrobněji.

Václav Frieb se podílel nejen na stavbách přelomu 18. a 19. století na svém rodném panství, ale byl žádán také majiteli sousedních dominií. Na panstvích Mitrovských projektoval nejen přestavbu Skalského dvora, ale také některé drobnější stavbičky v areálu zámku v Dolní Rožince i jinde. Jeho přednosti nezůstaly utajeny a na počátku 19. století přechází na jihomoravská panství knížecího rodu Ditrichštejnů. Zde se podílel na přestavbě letohrádku na ostrově Porz na rakouských hranicích. Během služby Ditrichštejnům se ještě jednou navrátil na svoji rodnou Vysočinu, kde projektoval úpravy zpustlého hradu a zámku v Polné. Právě jeho tamní plány vzbuzují až posvátnou úctu, neboť i ve skromných podmínkách dokázal realizovat zaměření složitě koncipovaného polenského hradu natolik přesně a se smyslem pro nejmenší detail, že jeho plány naprosto korespondují s nynějším moderním zaměřením objektu. Proto je možno jeho představy o podobě záměčku ve Skalském dvoře považovat za věrohodné, i když závěrečných úprav se již neúčastnil.

Kromě Friebových plánů byly zřejmě vypracovány také jiné návrhy na úpravu východního křídla dvora. Jeden z nich, bohužel neautorizovaný, se dodnes dochoval, a přestože zachovává určité koncepce společné s Friebem, které byly zřejmě součástí požadavků vrchnosti, pojímá křídlo ve zcela jiné podobě.

Stejně jako Frieb vkládá do středu křídla patrovou budovu záměčku stejné dispozice a využití. Také účel jednotlivých prostor navazujících křídel zůstal v podstatě stejný. Obě křídla však na ústřední budovu navázala nikoliv v obloukově vedeném tvaru, ale v přímé podobě. V nárožích dvora byla pročleněna širokými nárožními rizality, podobně jako později Nový dvůr u Bystřice. Právě tomuto objektu se navrhované řešení Skalského dvora nejvíce podobá.

Výsledná podoba „zámku“ po úpravě na sýpku

Obloukové pojetí bočních křídel záměčku, sloužících zde typicky hospodářským účelům s převažující obytnou složkou, nebylo samoúčelné. Po vzoru jiných klasicistních zámků zde vytvářelo jakýsi čestný dvůr, který se otevíral do volného hospodářského předpolí sídelního objektu. Svou dispozicí tak Skalský dvůr poněkud připomíná řešení výjimečného klasicistního zámku v Kačině u Kutné Hory, jehož prvotní projekt byl předložen již roku 1793. K vlastní výstavbě zámku však dochází teprve po roce 1802, tedy v době, kdy byla přestavba Skalského dvora již zastavena a řešena ve zcela jiném pojetí. Stejně jako ve Skalském dvoře také v Kačině se k ústřední patrové budově připojují přízemní křídla obloukového tvaru, která jsou na svých koncích vyrovnána do přímých úseků. Shoda je natolik výrazná, že by zde bylo možno hledat zdroj inspirace Václav Frieba. Ovšem společlivěji se tuto hypotézu již zřejmě potvrdit nepodaří.

Významným mezníkem v procesu výstavby záměčku ve Skalském dvoře bylo úmrtí majitele panství Jana Nepomuka Mitrovského 20. května roku 1799. Jakoby mávnutím proutku se činnost na výstavbě záměčku ve Skalském dvoře zastavila, a to i přesto, že již byly provedeny štukatury v místnostech prvního patra. Po krátké přestávce byla horní část budovy odbouráním mírně snížena a upravena na sýpku.

Příčinu je možno hledat v době po smrti Jana Nepomuka, kdy byl jeho syn Vilém dosud nezletilý a správu panství převzali do svých rukou poručníci. Na určitou dobu tak utichly hony a oslavy, nový rozvoj parkových a dalších okrasných a reprezentativních staveb byl pozastaven. Z toho důvodu ztratilo další pokračování stavby záměčku ve Skalském dvoře stejně jako jeho následné využití význam. Nová vlna zájmu přichází teprve s převzetím správy statku Vilémem Mitrovským na počátku druhého desetiletí 19. století. Tehdy je zahájena rozsáhlá

přestavba Nového dvora u Bystřice, jenž na krátké období dostává příhodný název Wilhelmshof. Roku 1819 je na severním okraji Lhoty postavena nová myslivna rovněž připomínající svým pojmenováním osobu stavebníka – Villiamov. Tato budova svým řešením s několika panskými pokoji zčásti nahradila nedostavěný zámček ve Skalském dvoře. Jeho existence je tedy uzavřena dříve, než mohl být vůbec dokončen a uveden do provozu. Bohatě zdobené prostory tak nikdy nepoznaly ruch panských slavností a hostin a jedinými obyvateli byly pouze myši, prohánějící se hromadami obilí.

Také ke změně původního záměru se dochovala plánová dokumentace. Úpravy původního projektu se neomezily pouze na ústřední budovu, ale zrušily rovněž jižní obloukovitě vedené křídlo, které zřejmě dosud nebylo v plném rozsahu dostavěno. Plán zachycuje šedě již realizované části, kam náleží severní oblouk s bytem správce a ovčáka. Zde se úpravy omezily pouze na vložení příčky do vozovny, vydělující z ní menší komoru. Naproti tomu jižní křídlo dvora s kravínem bylo prodlouženo více, než se původně předpokládalo, a do tohoto prodloužení byl umístěn kromě čeledníku také celý byt šafáře. Z jižního segmentu zůstala pouze vnější obvodová zeď, k níž na nádvorní straně přiléhaly malé vepříny a stáj pro telata.

Hlavní budova si sice ponechala základní rozměry, kromě výšky, která byla výrazně snížena, ovšem dispozice interiéru doznala značných změn. Na střední chodbu navazovaly po stranách velké prostory sloužící jako sýpky. Tyto prostory byly na rozdíl od původního projektu plochostropé. Patro obsahovalo jednu velkou prostorou, rovněž adaptovanou na sýpku. Vnější fasádě přízemí zůstalo základní členění s vjezdovým otvorem zakončeným segmentem a dvojicemi oken po stranách, pod kterými těsně nad úrovní podlahy byly prolomeny malé šterbinové větrací otvory. Přízemí od nízkého patra oddělovala plochá římsa. Patrová úroveň byla prolomena pěti ležatě obdélnými sýpkovými okny. Plocha průčelí byla hladká, pouze při nárožích ji modelovaly hladké lizény. Vyšší sedlová střecha byla doplněna trojicí vikýřů. Severní navazující obloukové křídlo si ponechalo členění fasády lizénovými rámy podle původního projektu. Stejně bylo upraveno také křídlo jižní. Jeho obdélná okna však byla zaslepena a koruna zdi byla pokryta jednoduchou stříškou. Kravín v jižním křídle zůstal plochostropý, pouze vydělená komora na jeho západním konci byla překlenuta.

Téměř dostavěná zámecká budova tak nebyla dovedena ke svému původnímu účelu, a přestože v hlavní hmotě byla již dokončena, jako zámek nikdy nesloužila. Ještě před závěrečnou tečkou ve stavebním procesu byla degradována na pouhou skladištní budovu a jako taková přetrvala až do druhé poloviny 20. století, kdy byla adaptována na obytné účely. Odstraněním budov původního dvora a jejich nahrazením novostavbou moderního hotelu pak zaniká i někdejší zámek, který se však zámekem v plném významu tohoto slova nikdy nestal.

Vznik a vývoj příjmení v Bystřici nad Pernštejnem I Přelom 15. a 16. století

Petr Dvořáček

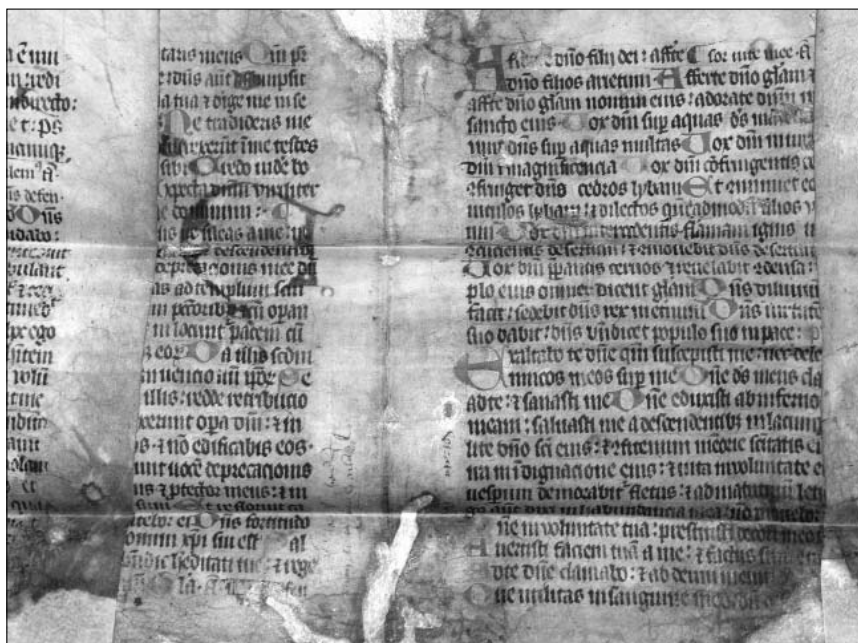
1. Úvod

V roce 2006, po dvou úspěšných svazcích edice *Ze staré Bystřice (Farní chrám Páně sv. Vavřince v Bystřici nad Pernštejnem – historie a současnost a Cestičky, cesty a mosty mezi lidmi)*, jsem připravoval vydání jedné ze dvou nejstarších našich městských knih, tzv. manuálů. Z různých důvodů, zejména finančních, k tomu nedošlo a bylo tomu tak zřejmě dobře. Mělo jít totiž o pouhé formální uveřejnění původního textu (kopie originálu) s přepisem.

Postupně jsem zjistil, že oba manuály (OA Žďár nad Sázavou, Archiv města Bystřice nad Pernštejnem, inv. č. 100 a 101, č. knihy 49 a 50) obsahují takové množství informací z druhé poloviny 15. a první poloviny 16. století o našem městě, že by bylo škoda z nich nevytěžit maximum. Při prvním čtení každého, stejně jako mne, zaujme mnoho osobních jmen lidí v té době v našem městečku žijících. Protože shodou okolností toto období bylo v Čechách a na Moravě charakterizováno touhou městských obyvatel napodobit pány a nižší šlechtu v přesné osobní identifikaci připojením druhého jména ke křestnímu, moje první volba padla právě na tuto oblast. Zejména proto, že je možno díky archivům a posléze po zavedení bystřických matrik v polovině 17. století sledovat vývoj nejstarších bystřických rodů do současnosti. Využití tabulkových procesorů přináší až neskutečné možnosti, a to i pro běžného uživatele, a podstatně ulehčuje analýzy dat. Při vkládání dat z manuálů do PC jsem postupně zjistil, že je možno z nich vytěžit i další informace, než je pouze vývoj příjmení. Jsou v nich zakódovány údaje o počtu obyvatel v tehdejším městečku včetně počtu domů, jejich sociálním rozvrstvení, složení vedení města téměř po rocích nebo dokonce po měsících, dále důležité údaje o stavebním vývoji, o povoláních a řemeslech, vztahu mezi perňštejnskou vrchností a měšťany atd.

2. Obecné poměry

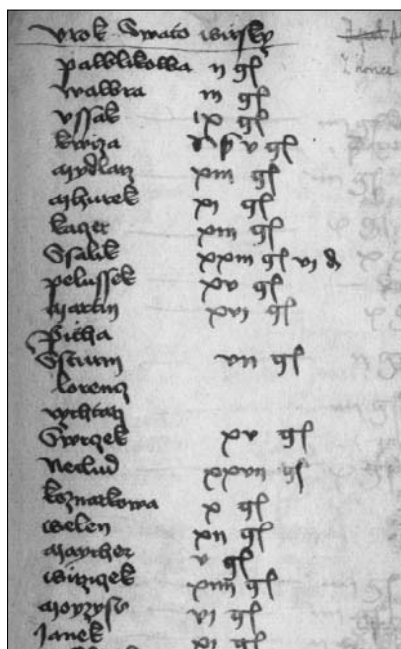
Konec druhé poloviny 15. století a začátek 16. století je orámován vládou Jagellonců Vladislava a Ludvíka v zemích Koruny české, později i v Uhrách. Je to

Přebal městských knih Bystřice nad Pernštejnem z 15. století

období, kdy si vzcházející se česká a moravská města začínají uvědomovat svůj význam a důležitost a soupeří se šlechtou o vliv a moc.¹ Vede je k tomu rozkvět řemesel v soustavě začínajících cechů (v Bystřici kovářský, krejčovský, soukenický, řeznický a tkalcovský) i prudký rozvoj obchodu. Bystřice byla už více než sto let rozšířena o nově zastavěnou část – dnešní náměstí, přičemž původní kolonizovaná oblast je v manuálech jmenována jako Staré Město (M I, fol. 88v, rok 1535). Husitské bouře se zřejmě Bystřice příliš nedotkly, a tak rozkvět města přes počáteční nepříznivé hospodářské poměry po husitských válkách postupně nabýval na síle. V našem městčku je tomu tak i díky poměrně moderní hospodářské politice majitelů – pánů z Pernštejna, pod jejichž moc v roce 1446 přechází Bystřice rozhodnutím Jiřího z Poděbrad. Zejména Vilém II. z Pernštejna si uvědomuje důležitost měst a také z manuálů vyplývá úzký a přátelský vztah měšťanů k majiteli a jeho úředníkům a zřejmě i naopak. Nezdá se, že by opulentní pohoštění perňštejnských úředníků a mnohdy i přímo příslušníků perňštejnského rodu ve městě, o nichž svědčí často opakované zápisy manuálů, byla hraná nebo vynucená.

¹ Zikmund Winter: *Zlatá doba českých měst*.

Výřez jmen z městských knih – svatojiřský úrok (konec 15. století)

(nebo stavbu) zvonice (samostatně stojící kostelní věže) roku 1520 vyplývá, že přispívají všichni štědrě a ochotně. Za celé téměř stoleté období trvání záznamů je pouze v jednom případě občan nazván pikartem (*Pikhart Jan*; M I, fol. 37r, rok 1493).³

3. Vývoj tvorby příjmení v Čechách a na Moravě

Vývoj druhého osobního jména se v české společnosti datuje od 13. století, kdy se začala objevovat různá další označení osob blíže určující základní osobní (křestní) jméno. Terminologicky jde o tzv. *příjmí* (cognomen), jinak přízvisko,

Pokud analyzujeme údaje v manuálech, kolem roku 1500 mělo naše městečko asi 150 obytných domů, lépe řečeno purkrechtů (tzv. zakupů), ze kterých se platil dvakrát do roka úrok, a více než 500 obyvatel. Tato čísla jsou plně srovnatelná s údaji, které uvádí ve své obsáhlé publikaci *Jagellonský věk v českých zemích* Josef Macek. Např. pro Žďár nad Sázavou udává autor k roku 1483 pouze 515 obyvatel.²

Běžného čtenáře manuálů musí upoutat časté a mnohdy opakované převody majetků obyvatel městečka, ať už se jedná o pole, chalupy nebo statky (domy, grunty, purkrechty). Podivné je, že téměř vždy jde, řečeno dnešní terminologií, o splátkový prodej, tedy prodej na dluh, a to mnohdy na několik let dopředu.

Složitě náboženské poměry tehdejší doby se do manuálů nepromítají. Ani náznakem se nedovíme o sporech mezi měšťany různých konfesí. Naopak ze sbírek na zvon (1496–1497) a na velkou opravu

² Jiná moravská poddanská města, např. Moravské Budějovice, Ivančice či Kroměříž, měla kolem roku 1500 málo přes 1000 obyvatel. Viz J. Macek, *Jagellonský věk v českých zemích* 3–4, s. 28–29.

³ Označení „pikart“ je nejasného původu. Podle rozšířené teorie se tak nazývala skupinka francouzských heretiků (albigensských, katarů), která se v roce 1418 objevila v Praze a ovlivnila vznik některých radikálních husitských směrů (adamité). V průběhu 15. století slovo „pikart“ používali navzájem katolíci i utrakvisté nejen jako hanlivé označení příslušníku sekt (kacíř-katar), ale i k vzájemnému hanlivému označení mezi sebou. Kolem roku 1500 pak byli oběma hlavními náboženskými proudy v českých zemích za pikarty označováni příslušníci Jednoty bratrské.

z něhož se až o několik století později vyvinulo dědičné jméno rodové či rodinné (nomen gentis), pro které se ustálil termín *příjmení*. Příjmení však nebylo dědičné a jeho užívání nebylo závazné a ustálené.

Občanská dvoujmení měšťanů a venkovanů se objevují v 14. století jen sporadicky. K zvýšenému společenskému styku a tím i k vzniku nových příjmů přispěl v 15. století zejména hospodářský rozmach. Jako příznak celé rodiny se v uvedených společenských vrstvách začala příjmení hojněji užívat až v 16. století, a to dříve ve městech než na venkově. Někdy je obtížné rozlišit, kdy šlo o příjmení a kdy o označení zaměstnání (*Matěj řezník*). Je pochopitelné, že vznikala řada přechodných a neurčitých označení. U městských příjmů byla motivem jejich vzniku nejčastěji rozmanitá městská zaměstnání, řemesla, živnosti, popř. i domovní znamení (*Chudmele Martin, mlynář*) a společenské hodnosti. Protože měšťané měli více kulturních styků než venkované, v jejich příjmech se objevovala větší dobová pestrost, často podnícená i antikou, náboženstvím, popularitou jednotlivých národů, hrdinů apod. (*Pisák, Farář, Goliáš, Mojžíš, Šátánek* aj.). Vlivem sociálních změn a četnými migracemi došlo k tomu, že mnoho dnešních městských příjmení je původu vesnického (*Rotkovský, Domanský*). Povinnost mít rodové dědičné příjmení byla závazně stanovena zákonnými úpravami pocházejícími z konce 18. století. Tím byl završen dlouhodobý proces ustalování příjmení, jimiž se zpravidla stala do té doby užívaná příjmení.

V češtině je možné vyčlenit dvě základní skupiny příjmení, a to příjmení **deonymická** (z vlastních jmen) a **deapelativní** (z obecných jmen), u nichž může být vodítkem výchozí význam obecného jména. Deonymická příjmení jsou taková, jejichž základem jsou jednak **křestní jména**, jež byla různým způsobem upravována nebo zkracována (*Augustin, Beneš, Benešek, Franta, Filas, Janek, Jindra, Jiříček, Martoušek, Matějek, Šimák, Vítek, Zich*), **místní jména česká i cizí** (*Černohorský, Nasavrtský, Letovský, Rašovský*) nebo **jména národů, zemí a krajů** (*Němec*). Deapelativní jsou taková, která označují, vyjadřují nebo mají za základ **polohu, druh, charakter bydliště nebo místo, odkud dotyčný pocházel** (*Skála, Veský*), **vlastnosti tělesné, duševní a věk** (*Outrata, Čtvernohý, Draštata, Fučík, Hloušek, Holý, Chybil, Kotas, Kršek, Mazánek, Vosrálek, Všebor, Volatý*), **sociální rozvrstvení** (*Maršálek, Dvořák*), **název řemesla, činnosti a zaměstnání** (*Kramář, Písař, Ťupa, Vidlák*), **název živočicha či rostliny** (*Býček, Jelének, Kačer, Svrček, Sysel, Vlček*), **název věci nebo přírodního jevu** (*Bobek, Duchek, Dýmal, Hampejšek, Chochol, Kalhota, Kavalec, Kvíza, Mandalenka, Robýšek, Stošek, Strych, Šturm, Tlumok, Zima*), **slovesné pojmenování nebo označení různých dějů** (*Klečesral, Ležekuje, Vyskočil*) a slova **nesklonná, která se vyvinula z přezdívek**. (Všechny příklady v závorkách jsou čerpány z bystrických městských knih, tzv. manuálů.)

4. Výchozí předpoklady

Manuály psala celá řada městských písařů (přes 20 různých rukou) v poměrně velkém časovém rozpětí jednoho sta let. Ne všichni byli dokonalými znalci pravopisu a měli vytríbený rukopis. Obojí nebylo v té době ustálené, a tak ne všichni zaznamenávali jména bystřických měšťanů v souladu se skutečně používaným zněním. Písaři mnohdy přicházeli i ze vzdálených míst Moravy a dokonce z Čech a v novém působišti aplikovali svoje zažitá postupy a zvyklosti. Například: „*Léta Božího MCCCCLXXII [1472], ten den po svatém Františku, umřel jest mistr škol Augustin, písař městečka našeho Bystřice, a byl jest rodem z Plzně.*“ (M II, fol. 1r) Stejně tak o téměř dvacet let později přichází školní mistr a zřejmě i městský písař: „*Item léta buožího etc. [M CCCC] XCIII v pondělí po velikú noci [8. dubna 1493] Jiřík, školní mistr, kúpil duom u Černohorské za L bez II k. a mám jí hned zavdati [dát zálohu] II k.*“ (M I, fol. 37v)

Docházelo tak k značnému kolísání tvaru příjmi u jedné a téže osoby, mnohdy i u jednoho zápisu a na jednom listu. Tak např. v roce 1492 (fol. 7v) je uváděn Štětinků Janíček, v příštím roce Štětinků Jan (fol. 38r) a posléze v roce 1494 (fol. 38v) Štětinka Jan. Je evidentní, že se jedná o jednu a tutéž osobu. Nebo osoba nalézající se v manuálech mnohokrát, poprvé v roce 1482 (fol. 19v), kdy prodává dům za 18 k. jako Šturma Jiřík. V letech 1499 (fol. 50v), 1504 (fol. 48v) a 1506 (fol. 49r) je konšelem pod jménem Šturma nebo Šturm Jiřík. V roce 1488 a dalších letech (fol. 31v aj.) je jmenován pouze jako Šturm, v dalších dvou případech jako Šturm Jiří. I v těchto sledovaných 20 záznamech jde zřejmě o jednu a tutéž osobu, tedy o Jiřího Šturma. Zde je možno dokonce na základě zápisu na fol. 16r identifikovat první příbuzenské vztahy: „*Item anno Domini etc. 1494 v pátek o Svátosti [6. dubna] starý Šturm poručil všecko ženě své málo nebo mnoho a ona sama zase, jestliže by jí Buoh také neuchoval, poručila všecko Jiříkovi, synu svému, i jeho dětem. A při tom poručenství sú byli tito konšelé toho času v úřadu, pan Jan Filas a Mikos a Matějek kramář a Vítek kovář.*“ Poručenství neboli závěť se tehdy dělala, až když dotyčný obvykle umíral.

Mnohem složitější je určení správného jména u osoby nebo osob, které jsou postupně nazývány Matějek kramář (fol. 16r, rok 1492), Matěj kramář (fol. 6v, rok 1493), Matoušek kramář (fol. 35v, rok 1492), Matěj kramář (fol. 79r, rok 1500) a Matějek kramář (fol. 49r, rok 1506). Ze zápisů vyplývá, že se jedná o vlivného měšťana – uváděn je jako konšel a purkmistr. I tady jde s určitostí o jednoho a téhož.

Celou studii je možno rozdělit do dvou částí. První část je věnována období zhruba 1480 až 1500, kde jsou v Manuálu I (fol. 18r–40r) zapsány desítky „register purkrečtních“. V těchto smlouvách v téměř nepřerušném sledu roků⁴ jsou

⁴ Mezi lety 1479–1494 je v Manuálu I zapsáno 171 různých druhů smluv (prodej a kup chalup, domů, polí, obecní lázně, mlýnů).

nejen jména prodávajících a kupujících, ale i jména představitelů města (konšelů, purkmistrů, rychtářů) a jména tzv. „rukojmích“, tj. ručitelů smlouvy, obvykle zase konšelů nebo movitých sousedů smluvních stran. Téměř v každé smlouvě se na konci opakuje formulka, ve které se mění jen jména: „*Rukojmie Kalhota, Nasa-vrtský, Štůla krejčí a Vítek kovář rukú společní a nerozdielnú sľubujú*.“ Druhá část studie nás posune o půl století dopředu, do let asi 1528–1552, pro která najdeme podklady v Manuálu II (fol. 83r–111r) a zde zapsaných smlouvách svatebních, smírčích, dlužních apod. Tato dvě časová období s odstupem padesáti let nám umožní sledovat vývoj pojmenování bystrických občanů od prvních náznaků přijetí k jejich širšímu používání. Protože se v Manuálu II vyskytují dokumenty od roku 1458, může po jeho analýze být výskyt některých příjmí posunut o několik let dozadu.

Pro první část studie najdeme v Manuálu I tři důležité a zásadní soubory informací. Je to především seznam všech obyvatel městečka (fol. 108r–109r),⁵ podle souvislosti s okolními záznamy pravděpodobně z roku 1500, platících tzv. úrok svatojiřský (dále SJÚ), tedy movitých občanů vlastních purkrecht, česky zákup (grunt, statek, dům, chalupu). Podle tohoto seznamu bylo v městečku celkem 146 osedlých (včetně radnice). Tyto seznamy se pravděpodobně vyhotovovaly každý rok, žádný další se však nezachoval.

Tento počet lze konfrontovat s příjmem na kata na fol. 83r–84r. Podle tohoto příjmu bylo v roce 1483 [1. srpna] po přepočtu peněžních údajů celkem 126 platících, tedy majitelů purkrechtů. Vezmeme-li v úvahu, že povinné 4 denáry nezaplátili všichni, a nepřesnosti způsobené písaři, můžeme uvažovat, že v Bystrici bylo kolem roku 1500 asi 145 osedlých, přičemž jména na seznamu plátců úroku můžeme považovat za „oficiální“ seznam movitých občanů městečka – měšťanů.

Seznam SJÚ lze porovnat i se seznamem občanů, kteří v roce 1496 a 1497 přispěli na nově pořizovaný zvon (jednalo se pravděpodobně o později uváděný tzv. Velký zvon, nynější Vavřín). Seznam je uveden na fol. 56v–61v a obsahuje zřejmě zase nejmovitější občany a kupodivu i občanky nejen z městečka, ale i širšího okolí. Celkově bylo sebráno více než 230 kop grošů, což je suma představující hodnotu dvou největších bystrických usedlostí.

K porovnání mohou posloužit také další, i když dílčí seznamy různých skupin obyvatel, zejména měšťanů nebo řemeslníků, které jsou postupně uváděny v tzv. městských počtech, tedy seznamech příjmů a vydání. Je to např. seznam „plátců pastýřských peněz“ (fol. 75r, rok 1498), „soukeníků za valchu“ (fol. 69r, rok 1499), „z vína“ (fol. 75v, rok 1500), „ze starého piva“ apod.

⁵ Bystrice v té době neměla právoplatný statut poddanského města, požívala však řadu městských privilegií (správa města, trhy, pečeť, opevnění). Z toho důvodu lze hovořit o osedlých jako o měšťanech, které J. Macek definuje jako majetné a zámožné obyvatele, kteří se řídí městským právem. Viz J. Macek, *Jagellonský věk v českých zemích* 3–4, s. 19.

Dále je vytvořen seznam všech jmen, která jsou v roce 1500 uvedena v městských účtech, ať na straně příjmů, nebo vydání (M I, fol. 79v–81v, 95).

K vyhodnocení správného (podle dnešních hledisek) osobního jména uváděných bystrických obyvatel a eliminaci jeho kolísání je nutno vymezit několik předpokladů:

4.1 Při uvádění velikosti Bystřice kolem 145 usedlostí-purkrechtů, nepočítaje v to chalupy podruhů, nádeníků, čeledínů a sloužících bez pozemků, a při počtu obyvatel málo přes 500 bylo vlivných a movitých měšťanů, kteří vstupovali do aktivního života městečka kolem sta. Možná i méně, protože ve vedení (konšelů), jak je z přehledů po jednotlivých letech zřejmé, se jich střídalo něco přes padesát. Jednalo se zřejmě o majitele 42 právovárečných domů na náměstí, domů na horním konci náměstí a v Malé brance a původního osídlení v prostoru Starého Města a v dnešní Cibulkově a Bratrské ulici. V letech 1490–1500 se opakuje pouze 54 jmen konšelů, řada z nich dokonce vícekrát.⁶ Každoročně bylo „vysazeno“ 12 nových konšelů, pro jednotlivé roky však nejsou podklady kompletní.⁷

4.2 V návaznosti na výše uvedené je nutno konstatovat, že se v tomto seznamu SJÚ nevyskytují někteří měšťané, kteří jsou prokazatelně v Manuálu I kolem roku 1500 uváděni, a někteří z nich dokonce zastávají funkci konšela (u těchto je to snadno prokazatelné). Tak například Krajsa Jiřík se v zápisech vyskytuje v letech 1485–1504 a v letech 1496, 1499 a 1504 je konšelem; Chudmele Martin, mlynář, je v různých zápisech v letech 1481–1499 uváděn více než desetkrát rukojmím, v roce 1499 je dokonce konšelem; Písař Martin se vyskytuje v zápisech v letech 1481–1500, mnohokrát je rukojmím a v letech 1482 a 1500 konšelem. Na druhou stranu je v seznamu SJÚ řada jmen, které v manuálech jinde nenajdeme. Jedná se o méně movitější část měšťanů, která se do řízení městečka nezapojovala.

4.3 Na základě předcházejícího odstavce vyvstává otázka přesného datování seznamu SJÚ. Jan Tenora datuje seznam SJÚ do konce 15. století.⁸ Poslední datovaný zápis před seznamem na fol. 107 uvádí „vydání Káčino, Filasovy sestry“ v letech 1499–1502; první datovaný záznam po seznamu na fol. 120v je z roku 1504 za purkmistra Prokopa mydláře. Na všech listech mezi tím (fol. 108r–120r) jsou

⁶ J. Macek, *Jagellonský věk v českých zemích 3–4*, s. 31.

⁷ Jak je uvedeno dále, seznam konšelů je nutno odvodit z jednotlivých právních aktů uvedených v manuálech. Pro každý rok bylo zvoleno a vrchností potvrzeno dvanáct konšelů, kteří se střídali po čtyřech týdnech ve funkci purkmistra. Mnoho zápisů v řadě roků chybí, někdy se písař nenamáhal uvést rok zápisu, takže seznamy jsou neúplné.

⁸ J. Tenora, *Z pamětí města Bystřice nad Pernštejnem*, Brno 1909, s. 189–198.

městské příjmy a vydání (počty) a jsou zde uvedeni pouze purkmistři. Problém je, že v těchto místech jsou v knize svázány tři samostatné sešity a není vyloučeno přeházení listů při jejím uspořádání a svázání do celku. K přesnému určení by pomohl paleografický rozbor písma.

4.4 Menší odchylky v tvarech jednotlivých jmen lze považovat za neustálost psaní osobních jmen obecně, nejen jmen křesťanů. V úvahu je nutno vzít i značný počet písařů manuálů, případně jejich původ odjinud, jak bylo uvedeno, kdy každý psal podle svých zvyklostí. V některých případech je kolísání jména způsobeno i možnými variantami při čtení nejasného rukopisu.

4.5 V té době obecně vrchnost podporovala stěhování obyvatel do svých měst a městeček pro zvýšení jejich ekonomické síly. Jednalo se ale o jev omezený, protože města se pochopitelně přistěhovalectví bránila z konkurenčních důvodů. V manuálech nalezneme několik takových případů:

- 31. října 1492 uzavírá smlouvu Mikuláš Pisák s Jiříkem Řitnou a jeho ženou Kateřinou z Lomnice: „[...] já Mikuláš Pisák a já Anna, manželka jeho vlastnie, mocně přijímáme na spolek na svojoj duom na ten statek na všecek, což jeho máme nebo mieti budeme, slovutného **pana Jiříka Řitnu z Lomnice** a poctivú paní Kateřinu, manželku jeho vlastní, z Bystřice [...]“ (M I, fol. 14v–15v). Podle *Osedlých v Bystřici* od Bohuše Schwarzera se údajně jednalo o nynější dům čp. 2 na náměstí. Obě strany sjednaly už v roce 1488 vzájemný odkaz svých majetků (M II, fol. 13r).
- V M I na fol. 22v je uvedeno: „*Léta buožieho tisícého čtyřstého osmdesátého čtvrtého, na den svatého Petra stolovanie* [22. února] **Jiřík z Blanska** kúpil lázně od Jeronýma za LXXIII k.“ Bystřická lázeň byla pod fortanou na rohu nynější Cibulkovy ulice.
- „*Anno etc. [M CCCC] LXXXVI v neděli provodní Filip Augustýnů prodal jest chalupy a zahradu Matějkoví, rodkovského rychtáře synu, za XV k.*“ (M I, fol. 27r, rok 1486)
- „*Anno Domini MDCCCLXXVI in Circumcisione Domini Jan z Domanína kúpil u Víta purkrechta, za padesát kop chalupu. A Vít mírnil sobě i s tím člověkem, kterýž jest u něho [...].*“ (M II, fol. 70r)

4.6 Obměna, případně nárůst obyvatel přistěhovalectvím odjinud zřejmě hrály určitou roli, jak svědčí v Bystřici v té době používaná další přízviska Černohorský (uváděn několikrát v letech 1480–1490), Kadanský Mikuláš (1480–1483), Letovský Jan (1493, 1506), Nasavrtský Matěj (1480–1492).

4.7 V případě, že jsou používány různé varianty křestního jména, budeme užívat obecně platné dnešní znění: Matějek – Matěj; Janíček, Janek – Jan; Jiříček, Jiřík – Jiří; Prokůpek – Prokop atd.

4.8 Změna názvu povolání dotyčné osoby nejprve na přízvisko, později na příjmení není ze zápisů v manuálech až na výjimky zcela zřejmá a je nutno postupovat případ od případu. Mnohdy nelze rozpoznat, zda jde už o proprium (vlastní jméno) – *Jakub Kovář*, či ještě o apelativum (obecné jméno) – *Jakub kovář*. V Bystřici konce 15. století je takových případů minimum, v seznamu SJÚ je uveden pouze jeden – Hrnčíř.

4.9 V manuálech není uveden ucelený seznam konšelů po jednotlivých letech. Seznamy konšelů je potřeba sestavit podle toho, jak jsou uváděni v jednotlivých zápisech právních aktů. Navíc je to komplikováno tím, že nová rada (konšelé) se ustavovala (byla sázena) přibližně v červnu kalendářního roku.⁹ V tomto směru je v knize Jana Tenory *Z pamětí města Bystřice nad Pernštejnem* z roku 1909 řada nepřesností, i když autor používal zřejmě tutéž metodu. V tabulce č. 1 je ve sloupci VIII uveden rok, kdy byl daný měšťan konšelem. Toto platí pouze pro roky 1490 až asi 1505, ale není vyloučeno, že daný měšťan byl konšelem před těmito daty nebo po nich.

4.10 Pro potřeby snadné manipulace se jmény v PC a pro uspořádání do tabulek podle různých kritérií (pořadí podle jmen, výše úroků, roku uvedení, listu Manuálu I) je použito pořadí přízvisko, příjímí, příjmení – křestní jméno. Pouze tam, kde se evidentně jedná o apelativní označení, tedy obecné jméno, je křestní jméno na prvním místě (*Petr mlynář*).

5. Přehled údajů z Manuálu I

V tabulce č. 1 jsou porovnány jednotlivé zdroje osobních jmen. Za základ je vzat seznam 146 jmen (bez radnice 145), která jsou uvedena v SJÚ v Manuálu I na fol. 108r–109r. Pořadí těchto jmen není uvedeno náhodně, má určité nějakou vnitřní logiku. Bohuš Schwarzer ve své objemné práci *Osedlí v Bystřici nad Pernštejnem* předpokládal, že seznam začíná na levé straně náměstí u prvního domu (dnes čp. 68) a pokračuje směrem nahoru po této straně. Z mnoha různých důvodů je to nepravděpodobné a vyžadovalo by podrobnější rozbor, který ovšem nesouvisí s tématem této studie. Plátcí úroku jsou uvedeni ve sloupci III tabulky.

⁹ Kolem svatodušních svátků, které se pohybují v rozmezí víc jak čtyř týdnů.

Ve sloupci I je numerické pořadí plátců úroku, sloužící pro informační orientaci a snadnější manipulaci s tabulkou v PC. Do sloupce II jsem se snažil zařadit dnešní číslování domů podle úvah Bohuše Schwarzera; mimo náměstí toto číslování však téměř nelze identifikovat (viz výše).

Ve sloupci V jsou jména občanů městečka, kteří v letech 1496 a 1497 přispěli na nově pořizovaný zvon. Ve sloupci IV a VI je peněžní hodnota jednak svatojiřského úroku, jednak daru na zvon vyjádřená v groších.

Ve sloupci VII jsou k jménům plátců úroku přiřazena jména vyskytující se v Manuálu I v letech 1480–1500 s mírným přesahem do prvních let 16. století. V tabulce není možno uvést všechny varianty jak jmen křesťanů, tak příjmí u jednotlivých osob. To bude provedeno v další části, kde bude vybráno několik typických ukázek (tabulka č. 2).

Ve sloupci VIII jsou roky, kdy byla daná osoba konšelem, a to proto, že právě u těchto lidí jde jednoznačně identifikovat konkrétního člověka.

Závěrečný sloupec IX má základ v knize Dobravy Moldanové *Naše příjmení* z roku 1983, která obsahuje výklad převážné většiny našich příjmení.

6. Vyhodnocení údajů

6.1 Z tabulky č. 1 je zřejmé, že se v Bystrici v době kolem roku 1500 objevují základy příštích příjmení a u některých měšťanů, zejména movitějších a těch, kteří zastávají funkce ve vedení města, lze už hovořit o plnohodnotných příjmeních.

6.2 V seznamu SJÚ jsou plátcí uváděni pouze jednoslovně (až na dvě výjimky: 089 Z peci Jan, 104 Pačků vnuk), i když ze sloupců V a VII je zřejmé, že řada z nich používala mimo své křestní jméno ustálené příjmi. Toto jednoslovné označení plátců zřejmě souviselo s vnitřní logikou seznamu SJÚ, takže písař identitu jednotlivých plátců dobře znal.

6.3 Větší komplikací je skutečnost, že se v seznamu SJÚ některá osobní jména dvakrát opakují, např. *Bartoš* (077, 139), *Janek* (022, 037), *Jiřík* (048, 069), *Kuba* (053, 121), *Martin* (010, 093), *Matějek* (032, 059), *Micháň* (050, 134), *Mikos* (072, 115), *Mikuláš* (028, 125), *Petr* (099, 123), *Ščípek* (023, 038), *Václav* (dokonce 3x: 040, 133, 141), *Zich* (075, 087). Problém s identifikací není u těch dvojic, kde se přechází od příjmi k příjmením. Tak například příjmi *Matějek* se vyskytuje jako *Matějek kramář*, konšel v letech 1492, 1496, 1499 a 1506, nebo jako *Matějek bednář*, konšel v letech 1491, 1492 a 1500. Typičtější ukázkou je příjmi *Micháň* – jednou je to *Micháň Jan*, konšel roku 1494 a 1497, podruhé *Micháň Jiří*, konšel roku 1496 a 1506. Pokud je příjmi uvedeno víckrát, může být v různých variantách použitých písaři.

6.4 Problematické je určení identity u dvojic plátců SJÚ stejných křestních jmen. Jedná se zejména o tehdy nejčastěji používaná křestní jména, jako je Jan, Jiří, Martin, Matouš či Václav. Pokud je možno je blíže určit z jiných seznamů, tak pouze povoláním: *Janek dolní mlynář*, *Janek kovář*, *Jiřík (pan)*, *Jiřík kovář*, *Kuba Jiřík švec* atd. Tito lidé, až na výjimky, nejsou uváděni jako rukojmí nebo ustanovováni jako konšelé.

6.5 Je jednoznačně vidět, že ve spojitosti s křestním jménem se apelativní označení, tedy obecné jméno (*kovář*, *masař*, *pekař*), nepoužívá v tehdejší Bystřici jako jméno vlastní.

6.6 Některé příklady kolísání křestních jmen a příjímí už byly v textu uvedeny výše (4.7), v tabulce č. 2 jsou další. Taktéž ve sloupci VII tabulky č. 1 jsou jen některé příklady.

6.7 V posledním dvacetiletí 15. století jsou v Manuálu I uvedena tehdy běžná křestní jména v mnoha variantách jako jména identifikační, tedy osobní. Křestní jméno Jan v následujících variantách: *Jan syn Dršatův* (1483), *Jan syn Drmelky* (1486), *Jan syn Vyskočila* (1488), *Jan syn Havlenky* (1493), *Jan Elščin* (1488), *Jan bednář* (1483), *Jan dolní mlynář* (1484), *Jan kovář* (1484), *Jan masař* (1492), *Jan mlynář* (1480), *Jan soukeník* (1480), *Jan syn Štětínů* (1481), *Jan tkadlec* (1483), ale také *Janček* (1494), *Janeček* (1497), *Janečka* (1498), *Janek* (1482), *Janek dolní mlynář* (1481), *Janek kovář* (1484), *Janek mladý* (1491), *Janek příjmiem Specajnek* (1492) a *Janíček* (1491). Tady už je identifikace zcela nemožná, nehledě na skutečnost, že pod několika variantami jména Jan může být jedna a táž osoba. Stejná situace je i u křestního jména Jiří (10 případů), Martin (6), Matěj (11), Prokop (6), Václav (3), Vávra (5). Až na výjimky většina z nich vstupuje do veřejného života sporadicky, mnohdy jen při prodeji nebo koupi chalupy. Z toho je evidentní, že tito lidé nepotřebovali ještě přesnější identifikaci na rozdíl od movitých měšťanů, případně majitelů velkých usedlostí z okrajových částí městečka.

6.8 V seznamu SJÚ je osedlých, kteří jsou uvedeni křestním jménem nebo jeho variantou, 28 % (52 osedlých); pouze jeden je uveden názvem povolání (070 *Hrnčíř*). Ostatní jsou uvedeni pod přezdívkou, která někde přechází v příjímí, případně až v příjmení.

6.9 Přímou existenci příjímí v Bystřici dokládá i jeden zápis v registrech purkrechních: „*Item téhož léta [M CCCC] XCII v neděli po s. Jiljí [2. září 1492] prodal Jan kovář, Strajčků zeť, domek Jankovi, příjmiem Specajnkovi, za XXX k. a má jemu zavdati VI k. hned a na s. Václava přes rok III k.*“ (M I, fol. 35v). Kolem roku

1492 se v Manuálu I vyskytuje celá řada Janů (1493 *Jan*, 1492 *Jan masař*, 1494 *Jan mlynář*), Janečků (1494 *Janček*, 1497 *Janeček*, 1491 *Janíček*) a Janků (1494 *Janek kovář*, 1491 *Janek mladý*). Taktéž seznam SJÚ uvádí dva Janky (022, 037), z nichž tím druhým je pravděpodobně *Janek kovář*, konšel v letech 1494 a 1497. Příjímí *Specajnek*, což může být zkromolené staročeské příčinné sloveso *spejchat*, tedy *zpyšnět*, už jinde v manuálech nenajdeme.

6.10 Nakonec je potřeba se zmínit o jménech osob, které nejsou v seznamu SJÚ (tabulka č. 1), ale v Bystřici před rokem 1500 žili. Některé z nich jsou už uvedeny v tabulce č. 2. K dalším alespoň pár slov:

- **Jan Filas**, koncem 15. století majitel jednoho z největších bystrických purkrechtů. V roce 1494, kdy prodává svůj dům s příslušenstvím štěpánovskému rychtáři Martinovi za nebývale vysokou cenu 118 kop, je zřejmě už v letech a bezdětný. Jak je zřejmé ze smlouvy, jedná se o dům právozářný, tedy na náměstí. Text smlouvy: „*Item léta svrchu psaného 1494, v outerý na den Matky Boží početi [8. prosince], pan Jan Filas prodal duom panu Martinovi, rychtáři štěpánovskému, za sto k. a za XVIII k. a zaval jemuhned XXX k. a potom vždy na každé Vánoce má platiti po X k. až do konce a má jemuhnechati nádobi pivného a III stolů a sám sobě vymínil světničku, aby v ní byl až do dvou let. A jestliže by pana Jana Buoh neuchoval mezi tiem, tehdy to pan Jan mocně poručí všecko sestře své. Rukojmie pan Martin Písař a otec její Ležekuje.*“ (M I, fol. 40r) Jde o poslední kupní smlouvu register purkrechtů v Manuálu I. Pozoruhodné je jeho titulování „pan“, které se obvykle v převodech mezi občany Bystřice v té době neuvádí. V zápisech je Filas uváděn v letech 1480–1494; konšelem je v letech 1463, 1480, 1483, 1486, 1488, 1491, 1492 a 1494. Poslední zápis s jeho jménem je v Manuálu I na fol. 73v z roku 1498, kde je zaznamenána „*outrata na večeri panskú, když ráčil Jeho Milost noclehem býti ten úterý přede Všemi Svatými, a tu sme večeri učinili na svůj gr.*“ a Filas za dodání soli obdržel dva groše. Jan Filas umírá zřejmě před koncem století, protože v roce 1499 je v Manuálu I zaznamenáno purkmistrem Jiřím Šturmou „*vydání Káčino, Filasovy sestry*“ (M I, fol. 107). Jedná se zřejmě o výplatu jakéhosi důchodu z prodejní ceny nemovitosti. Toto vydání pokračuje ještě na fol. 109v a jedná se o značné sumy, obvykle kopu grošů měsíčně. O ochotě, s jakou purkmistři obnosy vypláceli, svědčí změna titulování Filasovy sestry – stala se z ní brzo bába Filasová. Ze zápisu na fol. 107v je jasné, že zemřela před rokem 1506. Zajímavé je určení některých proplacených částek, zejména Martinu vetešníkovi do Pivonic, kde pravděpodobně Kateřina žila. Jde zároveň o doklad přítomnosti Židů v Bystřici, protože vetešnictví provozovali pouze oni.

- **Marek Goliáš** (také Koliáš) byl zřejmě vrstevníkem Jana Filase a také stejně tak movitý bystrický měšťan. Aktivně vystupoval ještě v letech 1490–1494 jako rukojmí kupních smluv. Konšelem byl už v letech 1475, 1477 a 1488. Kdy Marek Goliáš zemřel, není jasné, ale na fol. 2r–4v v Manuálu I je uvedeno jakési jeho dědické řízení, které začíná rokem 1495. Jsou zde uvedeny pohledávky nejen bystrických měšťanů na jeho majetek. Celková „*Summa dluhův Goliášových LXXXV k. VI gr. Summa za kůže a za kožichy XVI k. XII gr. III d.*“ Dohromady tedy přes 100 kop grošů, tehdy cena velkého bystrického purkrechtu. Jediná relevantní informace je, že Marek Goliáš byl kožešníkem, proč po sobě ovšem zanechal tolik dluhů, se už nikdy nedovíme. Jak vyplývá z městských účtů, konšelé zbylý majetek prodali a věřitele uspokojili. Někteří věřitelé tyto vrácené částky přímo upsali na pořízení zvonu.

Následuje několik osobních jmen poněkud zvláštního charakteru. Byly to zpočátku zcela jistě přezdívky, které však v některých případech přežily svého nositele:

- **Martin Klečesral** se objevuje v Manuálu I v letech 1481–1498, a to pouze při prodeji nebo koupi nemovitostí. V roce 1489 prodává chalupu za 15 kop Vencalovi. V roce 1491 je uvedena Kateřina, Klečesralčina dcera, a její odkaz: „*Item téhož léta Kateřina, Klečesralčina dcera, poručí Margetě a Chocholatý to všecko, což má statečku svého málo nebo mnoho a při tom sú byli purgmistr Matěj bednář a Valentin bednář a Jelének a z uobce byl při tom Jan Volavý a Jan Závodní druhý.*“ (M I, fol. 13r)
- **Jan Osrálek** (také Vosrálek) se vyskytuje v zápisech poněkud častěji od roku 1486 ve funkci rukojmího kupních smluv, a to až do roku 1498. V roce 1493 je dokonce konšelem. Jan Vosrálek je doložen ještě v roce 1554 jako konšel; v tomto případě však jde buď o syna, nebo dokonce vnuka osoby z prvního záznamu. Ani tato osoba není na seznamu SJÚ uvedena jako majitel nemovitosti.
- **Ležekuje** je uváděn v Manuálu I několikrát jako rukojmí za smlouvy, jednou prodává v roce 1488 podsedeck: „*Téhož léta na den s. Jiří Ležekuje prodal podsedeck rolé za IIII k. Maršovi. Hned zaval I k. a potom vždy až do vyplnění na každý s. Jiří platiti má. Rukojmie Jiřík Šturmu, Parmák a Janek Strýcuov.*“ Naposledy je uváděn v roce 1494.
- **Čtvernohý** jako příjím se celkem třikrát vyskytuje v letech 1481–1484, a to jako rukojmí.

7. Závěr

7.1 Z výše uvedeného vyplývá, že se v Bystřici na přelomu 15. a 16. století projevila u majetnějších obyvatel města, zejména měšťanů – majitelů právovérečných domů na náměstí, snaha o bližší identifikaci pomocí druhého osobního jména. Toto bylo plně v souladu se všeobecnou tendencí té doby.

7.2 Ze 145 osedlých, tj. majitelů nemovitostí (purkrechtů), z kterých se platila stabilní daň (renta), již nemohl vlastník půdy libovolně zvyšovat, jich naprostá většina (92) používala přezdívkou či příjímí, které už mnohdy přecházelo v příjmení. V ojedinělých případech se tato příjmení dochovala, někdy v částečně změněné podobě, dodnes. Typickou ukázkou, kdy příjmení prošlo půl tisíciletí beze změny, je **Jelínek** (Jelen, Jelének), vyskytující se ještě v 19. století u několika rodin, jejichž v Praze žijící potomek prodal před pár lety rodinnou vilu na Suchém kopci. Nejznámějším představitelem rodu byl stavitel vily, profesor Vysoké školy zemědělské v Praze Jan Jelínek (6. června 1876 – 8. června 1962), který v 50. letech 20. století působil v důchodu v Bystřici jako městský archivář. V minulosti pak Tomáš Bernard Ignác Jelínek (1640–1687), filozof a teolog pražské univerzity. Dále to byly rody **Zichů**, **Hlávků** (**Hlaváčů**), **Vávrů**, **Lorenzů** a dalších. Také z rodu Hlávků se jeden příslušník v minulosti proslavil. Byl to Jan Kapita (1548–1589), překladatel Bible kralické.

7.3 Stejně jako příjmení Jelínek mizí pomalu z našeho města i potomci Rotkovských, kteří byli s Jelínky spřízněni, a Domanských, již se v té době do Bystřice přistěhovali z Rotkova a Domanína (viz odstavec 4.5).

7.4 V druhé části této studie, která bude věnována přibližně rokům 1530–1550, bude nám známých osobních jmen (příjímí) o něco více. Mezi dnešní osobní jména se ovšem dostaneme až v seznamu osedlých z roku 1674, kde je uvedeno 132 jmen. Vyplývá z toho mimo jiné, že za víc než 150 let počet obyvatel města a domů poklesl. To už je ovšem jiná kapitola.

7.5 Nakonec je zapotřebí se zmínit o velice zajímavé skutečnosti. Společnost bystrických osedlých byla k sobě navzájem tolerantní a rovnoprávná. Kdokoliv z okrajových částí města, tedy chalup, si mohl koupit kterýkoliv dům, dokonce i na náměstí, tedy dům právovérečný. Dokonce nemusel mít ani hotovost na jeho zaplacení, umožňoval to již výše zmíněný splátkový prodej. Důležitá byla pouze solventnost daná jeho pracovitostí, aby mohl splácet po několika následujících let dlužnou částku.

8. Literatura

Pokud se týče použité literatury, velice podrobné a obsáhlé informace o této době v českých zemích jsou obsaženy u Josefa Macka. Zikmund Winter pak navozuje celkovou atmosféru doby.

J. Beneš, *O českých příjmeních*. Praha 1962.

V. Davídek, Přehled vývoje českých příjmení. In *Česká jména osobní a rodová*. Praha 1941, s. 70–108.

M. Knappová, *Naše a cizí příjmení v současné češtině*. Praha 2002.

J. Macek, *Jagellonský věk v českých zemích*. Praha 2002.

D. Moldanová, *Naše příjmení*. Praha 1983.

A. Sedláček, O staročeských příjmeních šlechtických. *Sborník filologický* VII/1922, s. 41–62.

J. Svoboda, *Staročeská osobní jména a naše příjmení*. Praha 1964.

J. Tenora, *Z pamětí města Bystřice nad Pernštýnem*. Brno 1909.

Z. Winter, *Zlatá doba českých měst*. Praha 1991.

Tabulka 1: Porovnání osobních jmen podle různých pramenů

poř.	čp.	jméno	úrok gr.	zvon	gr.	v manuálech	konšel	původ jména
001	068	Pavličková	2					z OJ Pavel
002	067	Vávra	3	Vávra soukeník		Vávra soukeník , kolář	92,96,97,98,99	z OJ Vavřinec
003	066	Ušák	9/4			Ušák Matěj	96,98,06	
004	065	Kvíza	35/60	Kvizů Matějek	600	Kvíza Matěj , Toman	96,98,99	z stč. A kvés = pivovarská kád'
005	064	Mydlář	13/4					
006	063	Mhúrek	11			Mourek		
007	062	Kačer	14/10			Kačer Martin	93	
008	061	Šálík	24,4/10	Šálík Václav	240	Šálík Václav	06	z stč. A šakl = šelma, sluha
009	060	Pelúšek	15/10	Pelúšek Mikul.	28	Pelúšek Mikuláš	92,96,97,98,99	z příd. jm. peluchový = huňatý
010	059	Martin	16/10			Martin řezník , kramář, švec	06	z OJ
011	058	Pitha						z OJ Petr; též z A piták = pijan
012	057	Šturm	7/2	Šturmů Jiřík	60	Šturma Jiřík	94,96,97,99	z něm. A Sturm = bouře
013	056	Lorenz						zkr. OJ Laurentius = Vavřinec
014	055	Rychtář	4					
015	054	Svrček	15	Svrček Martin	60	Svrček Martin	92,93,98	z nář. a stč. A svrček = cvrček
016	053	Neklad	27/10			Neskloudek Jan		snad Nekut, přič. tr. sl. kout
017	052	Kožnárová	10	Kožnárek Filip	120	Kožnárek Jan , Jiřík	94,04	z A košnár = košíkář
018	051	Jelen	12			Jelének Jan mydlář	97,01,04	
019	050	Majher	5					z něm. A Meier = velký sedlák
020	049	Jiříček	14/4	Jiříček	5	Jiříček		zdrob. z OJ Jiří
021	048	Mojžíš	6/4			Mojžíš Jiřík kramář	97,00,07	
022	047	Janek	11/2			Janek dolní mlynář		zdrob. z OJ Jan
023	046	Pavlíček	8/2			Pavel, Pavlu Janek, Jan	97	z OJ Pavel
024	045	Kotas	13/4			Kotas mladý, starý		z OJ Chotěbor = toužící po boji
025	043	Ščípek	14/2/1					
026	042	Kučík	13			Kubů		z laš. nář. A kuča = kšice
027	041	Toman	11/2			Toman		z OJ Tomáš
028	036	Mikuláš	12			Mikuláš horní kožišník	96,97,06	
029	035	Býček	5			Býček Matěj švec, Bajček		z A býk
030	033	Šavrnačka	1,5	Šavrnačka stará	60	Šavrnák, Šavrnačka Dorota		

Pokračování tabulky 1 Porovnání osobních jmen podle různých pramenů

poř.	čp.	jméno	úrok gr.	zvon	gr.	v manuálech	konšel	původ jména
031	032	Plecháč	7/4			Pleskač?		z příd. jm. plechatý = plešatý
032	031	Matějek	3/2	Matějek kramář	180	Matějek kramář, hrnčíř	92,96,99,06	z OJ Matěj
033	030	Farář				Farář Daněk, Matěj, švec	91,97	z A farář
034	029	Hubka	3/2	Hubka Václav	11	Hrubka Václav		z příd. jm. hrubý = pův. velký
035	025	Benešek	2			Beneš kožešník		z OJ Benedikt; Beneš
036	024	Havlenka	9 2d.			Havlina soukeník, Havlenka		z OJ Havel; Havlena
037	023	Janek	2/1			Janek kovář	94,97	
038	022	Ščípek	3/2					
039	021	Strýček	3			Strýc řezník, švec		
040	020	Václav	3			Václav hrnčíř		
041	019	Drmelka	11	Drmelková	32,5	Drmelka Jan starý		z A drmla = brnkačka
042	018	Slašek				Slaška starý		z OJ začín. skup. Sla-; Slavomír
043	017	Hampys	1	Hampejšek	180	Hampejšek		z A hampejz = nevěstinec, kuželník
044	016	Mičík	2			Mičík řezník	04	z OJ Mikuláš či Michal
045	014	Němec	2	Němec Pavel	240	Jan Němec soukeník		
046	014	Kalhotka		Kalhota	120	Kalhota kovář, starý	97	
047	013	Klinkáček				Klinkáček		z něm. A Kliner = mečíř
048	012	Jiřík	4					zdrob. z OJ Jiří
049	011	Maršálek		Maršálek	120	Maršálek		z A maršál, pův. podnik
050	010	Michán	4	Michán Jan	180	Michán Jan	94,97	z OJ Mikuláš; Michňák
051	009	Šimon	10			Šimon rychtář, Šimonka	91,92,94,96,97	
052	008	Šplchal				Šplchal Martin (Matěj?)	99,06	Šplchal z příč. min. sl. šplchat (se)
053	007	Kuba	2					z OJ Jakub
054	006	Marek	2			Marek		z lat. OJ Marcus
055	005	rathús						
056	004	Rašovský		Rašovec starý	6	Rašovský Martin, Rašovcová	96,98	z MJ Rašovice
057	003	Řitnová		Řitna Jiřík	300			
058	002	Valenta				Valentin Kuba, Mikuláš	99,00	z OJ Valentin; také Vala

Pokračování tabulky 1 Porovnání osobních jmen podle různých pramenů

poř.	čp.	jméno	úrok gr.	zvon	gr.	v manuálech	konšel	původ jména
059	001	Matějek				Matějek bednář , švec	91,92,00	z OJ Matěj
060	299	Čačka	2			Čačka Jan, Čáčová	04	
061	298	Šišperka	2			Šišperka		
062	297	Balúšek				Balúšek mladý, Baluš		z OJ Baltazar; Baloušek
063	296	Filipec				Filipec		z OJ Filip
064	252	Řehořek				Řehoř		z OJ Řehoř
065	253	Bobek				Bobek švec, Bobeček		z A bobek
066	295	Frat	4	Frantů Matěj	36	Franta Matěj, Frata Matěj	99	z OJ František; Franta
067		Pavel	2					
068	288	Hrubá				Hrubý		z příd. jm. hrubý = pův. velký
069	287	Jiřík				Jiřík kovář, krejčí, pekař		zdrob. z OJ Jiří
070	286	Hrnčír						
071	277	Majnher	8	Majnher	23	Majnher, Manher		
072		Mikos				Mikos		z OJ Mikuláš; Mikas
073		Veský				Veský soukeník		stč. A véska = víska
074	269	Vítek	2			Vítek kovář, masař, mlynář	94	z OJ Vit
075		Zich	2			Zich slatinový		z OJ Zikmund (domácí podoba)
076	247	Michal	2			Michal tkadlec		z OJ Michael
077	265	Bartoš						z OJ Baltazar; Bartoš
078	264	Prokůpek	10	Prokop souk.	2	Prokop krejčí, mydlář	92,93,04	z stč. OJ Prokop
079	263	Šanka				Čačka Jan		
080		Čečka						Čečák?; z OJ Čekan = očekávaný
081	262	Mareš	2			Mareš hrnčír		z lat. OJ Marcus; též z OJ Martin
082	261	Baluš				Baluš, starý kramář		z OJ Baltazar; Balouš
083	242	Míča				Míčová		z OJ Mikuláš či Michal
084	240	Letovský	20			Letovský Jan	06	z MJ Letovice
085		Krpáč	2	Krpáček Mikul.	60	Krpáč Martin , Mikuláš	92,93,96,97,98	z A krpec = zakrnělý člověk,
086		Sysel				Sysel		
087		Zich				Zich soukeník		
088		Janiček				Janiček		zdrob. z OJ Jan (východomor.)
089		Z peci Jan						

Pokračování tabulky 1 Porovnání osobních jmen podle různých pramenů

poř.	čp.	jméno	úrok gr.	zvon	gr.	v manuálech	konšel	původ jména
090	184	Duňák	2	Duňák	30	Duňák Jan	96,99	z A dunka = dýně; Duněk
091	181	Skála				Skála Jan, soukeník, Skálů		
092	180	Máma	4					
093	179	Martin	2					
094	178	Stošek	4			Stošek soukeník, Stošků syn		z A stoček = špalíček
095	177	Hlúšek				Hloušek starý, Janek		z jm. tvaru příd. jm. hlouch = hluchý
096	176	p.Kuna				Kuna paní		z OJ Kunrát
097	175	Šajnoch						
098	174	Robýšková				Robýšek Jiří starý, Jiřík	93	z stč. A rob = potomek, chlapec
099	248	Petr	2					
100		Duchková				Duchánek		
101	251	Martúšek		Matúšek?		Martoušek kramář, Matuš	04	z OJ Martin
102		Bílek						Bíl; jm. tvar příd. jm. bílý
103	170	Potměšil						z přezdív. = kdo tajně (potmě) šije;
104	172	Pačků vnuk				Pačka Matěj		mor. nár. sl. pácat = uhodit
105	173	Chocholka				Chochol, Chocholatý Ondřej		z A chochol, chocholka
106	152	Čečetková						z A čečetka = název ptáka
107		Chybil		Chybila žena	8	Chybil		
108		Tlumok				Tlumok Vaněk, mlynář, Jan		
109	153	Sedmerník						
110	154	Černý				Černohorský		z příd. jm. černý
111	155	Hnijan						Hník z OJ Ahník ?
112	156	Pastýř						
113	158	Mazánek	61					z příd. jm. mazaný = vychytralý
114		Vencal	60			Vencl, Vencal soukeník		z OJ Václav
115		Mikos	121,2			Mikos	94,99,06	z OJ Mikuláš; Mikos
116		Vidlák						z A vidlák = výrob. vidlí, malý jelen
117	159	Padrmák				Padrmák Jan, Parmák		z A padrť = drobný kousek

Pokračování tabulky 1 Porovnání osobních jmen podle různých pramenů

poř.	čp.	jméno	úrok gr.	zvon	gr.	v manuálech	konšel	původ jména
118		Pelúchová				Pelúchová		
119		Volavá				Volavý Jan		příd. jm volavý = volatý (východomor.)
120		Šebor				Šeborovský Mašek		z OJ Všebor = kdo vše přemáhá
121		Kuba	10			Kuba Jiřík, švec	99,06	z OJ Jakub
122	089	Kršek	2	Kršnák	60			z A krška = levice
123	114	Petr	2			Petr mlynář		
124		Žák	10	Žák švec	20	Žák Václav švec		z A žák = student
125		Mikuláš						
126		Holý				Holý Chudmele		z jm. tvaru příd. jm. holý
127		Ondráček						z OJ Ondřej
128		Martinová						
129		Fěrtuška				Fěrtušků Jan		
130		Jindra	10			Jindra soukeník		z OJ Jindřich
131		Markleta				Margareta?		
132		Ťupa	10			Ťupa Jiřík	94,97,98	z sl. ťupat = drobně sekat
133		Václav		Václav starý	28	Václav švec		
134		Micháň		Micháně Jiřík	180	Micháň Jiřík	96,06	z OJ Mikuláš; Michňák
135		Filip		Filip kovář	150	Filip kovář		
136	168	Duchek		Duchek	120	Duchek kovář, kramář	04	z A duch, dech
137		Mandalenka				Mandalenka Václav, bednář		z OJ Magdalena; Manda
138	166	Smýkalka						
139	165	Bartoš						
140	157	Šimek	2					z OJ Šimon
141		Václav		Václav zedník	45			
142		Zima	4			Vítek Zima soukeník		
143		Vosrálek				Osrálek Jan	03,94,96,97	
144		Kavalec						
145		Vlček				Vlček, Vlk		též z A vlč = podřadné sukno
146		Vondra						z OJ Ondřej

V posledním sloupci není uveden původ některých zvláštních osobních jmen (např. Kavalec, Vosrálek, Smýkalka) a zcela evidentních jmen křestních (Petr, Pavel, Václav atd.).

Tab. 2 Příklady kolísání osobních jmen

Nejprve je uveden s pořadovým číslem plátce ze seznamu SJÚ a potom jsou uvedeny pravděpodobné varianty jeho jména z Manuálu I (rok výskytu jména v závorce) s funkcí, kterou zastával.

082 Balůš	Balaš starý (1494), Balous (1494), Balůš (1490), Balůš starý kramář (1493); vystupuje jako rukojmí u kupních smluv;
062 Balúšek	Baloušek (1492), Balúšek (1490, Balúšek mladý (1488);
041 Drmelka	Drmelka starý (1486), Drmelka (1493, 1498), Drmelka Jan (1493), Drmelková (1498);
066 Frat	Fantů Matěj (1490, 1494), Frantů (1492), Frantů Matěj (1492), Frata Matěj (1499); rukojmí, konšel;
095 Hlúšek	Hlúškuov Jan (1481), Hloušek (1484, 1498, 1500), Hloušků Jan (1482, 1493), Hloušek starý (1484), Hlúšků Janek (1488), Hloušek Jan (1490, 1493), Houšků Jan (1481), Hloušků Janek (1494), Hloušek Janek (1498); vystupuje vesměs jako rukojmí;
018 Jelen	Jelének Jan (1481, 1515), Jelének (1499), Jelínek mydlář (1504); rukojmí, konšel;
024 Kotas	Kotas (1483, 1483, 1486, 1491, 1492, 1493, 1493, 1494, 1497, 1499), Kotas mladý (1494), Kotas starý (1494), Kotásek (1493, 1494, 1498), Kotásek mladý (1493), Kotásková (1500); vesměs rukojmí za smlouvy;
017 Kožnářková	Kožnárek Jan (1491, 1504), Kožnárek (1494), Kožnářková (1500); konšel;
085 Krpáč	Krpáč Martin (1492, 1493, 1488, 1490, 1499), Krpáč starý (1494), Krpáček Mikuláš (1490); rukojmí, konšel;
004 Kvíza	Kvíza Matěj (1483, 1490, 1499), Kvíza Matějek (1485, 1486), Kvizka Matěj (1492); rukojmí, konšel;
050 Michán	Michán (1493, 1506), Michán Jan (1473, 1486, 1491, 1492, 1491, 1492, 1494), Micháně Jan (1488, 1497); bratr Pisáka, rukojmí, konšel;
134 Michán	Micháně Jiřík (1473, 1499), Michán Jiřík (1481, 1484, 1484, 1486, 1488, 1490, 1491, 1492, 1492, 1493, 1493, 1497), Michán (1500), Michán švec (1500), Micháně (1497); rukojmí;
016 Neklud	Nesklid (1483), Neskloudek (1486, 1493), Neskud (1488, 1500), Neskloudek Jan (1491), Neskud (1493); rukojmí;
009 Pelúšek	Pelúšek (1490, 1492, 1500), Pelúšek Mikuláš (1492, 1499, 1504), Peloušek Mikuláš (1499); kožešník, rukojmí, konšel;

056 Rašovský	Rašovec (1483), Rašovský (1483, 1488, 1491, 1492, 1493, 1494, 1498, 1499, 1500), Rašovcová (1488, 1491); rukojmí;
098 Robýšková	Robýšek (1480, 1481, 1483, 1488, 1489, 1494, 1485, 1492), Robýšek starý (1492), Robýšek Jiří (1492), Robýšek Jiřík (1493), Robýšek (1493); rukojmí, konšel;
012 Šturm	Šturma Jiřík (1482, 1493, 1497, 1499, 1504), Šturmu Jiřík (1486, 1488, 1493, 1494), Šturm Jiří (1488, 1494), Šturm Jiřík (1499, 1500), Šturma (1500); rukojmí, konšel.

Dále jsou uvedena jména, která nejsou v seznamu SJÚ, ale koncem 15. století se v Bystrici vyskytují (viz odstavec 6.10).

Drašata	Drašata Jan (1481, 1485), Drašťata (1484), Dršťata starý (1486), Dršťata Janek (1486), Drastík Jan (1491), Drastíků Janek (1492);
Hlávka Jan	Hlávka (1484, 1486, 1491, 1498, 1500), Hlávka Jan (1491);
Hlávku Marek	Hlávku Marek (1494, 1496, 1497, 1498);
Krajsa	Krajsa (1485, 1498), Krajsa Jiřík (1486, 1489, 1490, 1494, 1499, 1504); konšel;
Nykuš	Nykuš Ondra (1482), Nykuše Ondra (1492), Nykuška Anna (1485);
Pisák	Pisák Janek (1486), Pisáků Jan (1488, 1489, 1492, 1494), Pisáků Janek (1493), Pisák starý (1494); rukojmí, konšel;
Písař	Písař Martin (1481, 1482, 1484, 1490, 1491, 1492, 1494, 198, 1499), Písař (1492, 1489, 1499, 1500), Písař Martin (1500); rukojmí, konšel;
Štětina	Štětina Jan (1483), Štětinu Jan (1484), Štětinků Janíček (1492), Štětinků Jan (1493), Štětinka Jan (1494); kup, rukojmí.

Soukenictví v Bystřici nad Pernštejnem I

Petr Dvořáček

Původně byla tato obsáhlá studie určena do druhého čísla Vlastivědného sborníku Bystřicka a zároveň jako jeden z dílčích pramenů připravované stěžejní publikace o našem městě. V souvislosti se zahájením akce Nositel tradic Bystřicka je první část studie o soukenictví v Bystřici nad Pernštejnem zveřejněna již nyní. Věnuje se obecným historickým údajům a souvislostem o jednom z důležitých městských řemesel v Bystřici ve středověku a raném novověku a podrobnému popisu dílčích operací vedoucích ke vzniku sofistikovaného řemeslného výrobku – sukna. Z obecných údajů o soukenictví v Čechách a na Moravě s přihlédnutím k poněkud skromným informacím z minulosti našeho města se dá doplnit celá řada nových a překvapivých podrobností. Nejsou to jen údaje o výrobě sukna zejména v 18. století, o množství vlny, na které nemohla produkce z místních ovcí stačit, ale překvapivě i o počtech soukenických mistrů, které se v různých dosavadních textech, zejména vlastivědných, značně rozcházejí. Dají se celkem spolehlivě rekonstruovat také statuta soukenického cechu z doby jeho vzniku v roce 1555, která se nedochovala, a další zajímavé údaje včetně povinné platby soukenických mistrů a tovaryšů do „matky pokladnice“.

1. Úvod

V poslední době se objevuje řada signálů, že lidé, a nejen v našem městě, které se proslavilo v minulosti soukenickou výrobou, ztrácejí povědomí o tomto významném řemesle. Navíc jsou mnohdy ve své nevědomosti utvrzováni pochybnými informacemi „znalců“, kteří si pletou soukeníky s tkalci, neznají základní soukenické postupy a své práce opisují z mnohdy nepřesné a zastaralé vlastivědné literatury.

Studie o soukenictví, zejména pak o tom bystrickém, se dělí na tři části. První se věnuje historii tkalcovství, což je jedna ze dvou základních technologických operací výroby sukna (druhou je valchování), a popisu nástrojů, náradí a pomůcek. Druhá část přináší základní údaje o textilu obecně, o postupech výroby látek s ohledem na pozdní středověk a raný novověk včetně vybavení řemeslníků

a definuje základní názvosloví oboru. Třetí část pojedná o historii soukenictví v Bystrici nad Pernštejnem od prvních zmínek o soukenících až po jeho praktický zánik koncem 19. století.

V první a druhé části je v maximální míře využita bohatá literatura k tomuto tématu. Zejména na internetu je řada odborných webů a v poslední době je na toto téma zpracováváno mnoho diplomových nebo bakalářských prací. Ne vždy lze všechny tyto zdroje považovat za věrohodné, zejména v popisu technologií a názvosloví, kde se mnohdy projevují nejen značné krajové a dobové rozdíly, ale dochází i k nepochopení řemeslných postupů a názvosloví ze strany autorů.

2. Historie tkalcovství

2.1 Definice řemesla

Řemeslo a řemeslná výroba jsou odpradáвна spojeny s ruční prací, určitou manuální dovedností a zručností. Sloužila zpravidla k zajištění obživy jednotlivce, případně jeho rodiny, a k materiálnímu uspokojení jiných členů společnosti. V minulosti potřeboval řemeslník podle oboru své činnosti celou řadu specializovaných ručních nástrojů, nářadí a pomůcek. Řemeslný výrobek se dá definovat jako výsledek opakování pracovních postupů a operací, které vyhovovaly společnosti vytvořeným standardům. Tyto mnohdy staletými formované tvary, předměty a výrobky byly pevně stanoveny a v průběhu doby se měnily jen nepatrně. Řemeslníková práce je založena zároveň na hluboké znalosti používaných materiálů, na jistotě opakovaných pohybů a do jisté míry i pružnosti a schopnosti vyhovět zákaznickou přání.¹

2.2 Tkalcovství jako jedno z nejstarších řemesel

Tkaní textilií jako takové je pravděpodobně jedno z nejstarších řemesel spolu s hrnčičstvím a kovářstvím (obecně zpracováním kovů). Jeho počátky se objevují už v neolitu, což dokládá řada archeologických nálezů, zejména kamenná závaží pro napínání osnovy.

Výroba tkanin patřila i ke každodennímu životu na Velké Moravě. Zbytky textilií se dochovaly většinou spolu s kovovými předměty, rostlinná i živočišná vlákna jsou však ve vlhkém prostředí málo odolná. Stejně tak většina nástrojů sloužících k textilní výrobě byla organického původu, převážně ze dřeva, řidčeji kosti, ojediněle z kovu nebo kamene. Z nalezených fragmentů se dá s určitostí zjistit, že i na Velké Moravě byly známy základní typy textilních vazeb užívané dodnes: plátěná,

¹ J. Le Goff – J.-C. Schmidt, *Encyklopedie středověku*. Praha 2008, s. 611.

keprová, atlasová a jejich odvozeniny. Pozoruhodné je, že už z tohoto období jsou zaznamenány nálezy sukna ze Starého Města a Mikulčic.² Znamená to, že výroba sukna na našem území je známa minimálně od středověku.

3. Tkaní látek ve středověku a jednotlivé dílčí operace

3.1 Základní tkalcovské názvosloví

Dostava – počet nití na určitou vzdálenost (počet nití osnovy / počet nití útku).

Kanava – podklad výšivek (stejněměrná, vesměs plátňová vazba).

Návod – systém navlékání osnovy do listů brda.

Osnova – podélná soustava nití u tkaniny.

Osnovní vazba – vazba, v níž převládají osnovní vazní body.

Prošlup – prohoz útku mezerou v osnově vytvořenou listy brda.

Předivo – materiál k zhotovení příze.

Příze – stáčená nit určená k tkaní.

Skaná nit – silnější nit zhotovená skroucením dvou či více jednoduchých nití.

Střída vazby – provázání určitého počtu osnovních a útkových nití opakujících se v tkanině; počet osnovních nití může být ve střídě jiný než počet nití útkových.

Tkanina – finální výsledek provázání útkových a osnovových soustav nití.

Úhel zákrutu – úhel, který svírá rovina kolmá na směr niti se směrem vláken.

² Viz web *Textilní řemesla* (<http://cea.livinghistory.cz/zivotvm/remesla/textil/textilie>).

Úplet – finální výsledek pletení, též pletenina.

Útek – příčná soustava nití.

Útková vazba – vazba, v níž převládají útkové vazní body.

Vazba – způsob vzájemného provázání soustavy osnovních a útkových nití.

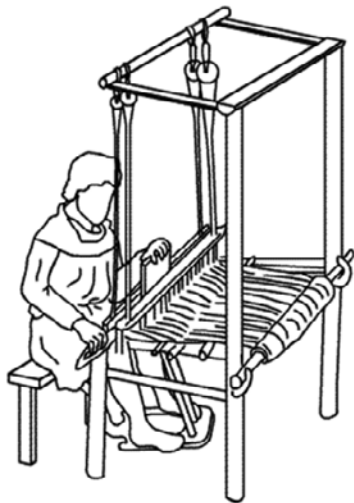
Vazní body – body, ve kterých se jednotlivé nitě soustav osnovní a útkové kříží.

Zákrut – směr kroucení příze při předení; doprava Z, doleva S.

3.2 Popis jednoduchého stavu

Základem výroby textilu z jakéhokoliv materiálu byl tkalcovský stav, od neolitu až po vrcholný středověk pouze vertikální. Jako doklad užívání vertikálního stavu u nás se uvádí nálezy fragmentů tkaniny z Nového Města (okr. Uherské Hradiště) s tkanými dírkami, které lze vyrobit pouze na tomto stavu.³ Tento typ byl všeobecně rozšířen v našich zemích až do 13. století.

Vertikální bezprošlupový stav, nejprimitivnější varianta stavu, je v zásadě tvořena pouze vertikálním rámem vysokým kolem 2 m. Nitě osnovy jsou upevněny nahore k rámu a dole jsou zatíženy závažím; závaží se na nitě osnovy přivazovalo pomocí zvláštních nití, smyček nebo poutek, aby se nitě při procházení otvorem závaží nepoškodily. Tato závaží mají různý tvar – hranolovitý, válcový, kuželový aj. – a hmotnost mezi 150 g a 3 kg.⁴ Někdy se místo sady závaží používala k napínání osnovy pouze společná lišta zatížená dvojím závažím pouze na krajích. Protože tento primitivní vertikální stav ještě neumožňuje odsazení nití a vytvoření prošlupu, musel se útek vytvářet proplétáním člunku (dřevěná destička na obou koncích vykrojená do vidlice s namotanou útkovou nití) mezi jednotlivými nitěmi osnovy. Tkadlec nebo tkadlena dokázali zatkat asi dva útky za minutu. Z archeologických nálezů není tento stav jako celek doložen, ale existují četné nálezy závaží a také vyobrazení tohoto typu stavu na řeckých antických vázách.

³ M. Kostelníková, *Velkomoravský textil v archeologických nálezech na Moravě*. Praha 1973. – M. Kostelníková, Několik úvah o závažích na svislém staroslovanském tkalcovském stavu. In *Z dějin textilu. Studie a materiály* 12. Ústí nad Orlicí 1988, s. 7–17. – H. Březinová, Doklady textilní výroby v 6.–12. století na území Čech, Moravy a Slovenska. *Památky archeologické* 88/1997, s. 124–179.

⁴ M. Kostelníková, Několik úvah o závažích na svislém staroslovanském tkalcovském stavu.

V případě vertikálního prošlupového stavu se stále ještě jedná o starší vertikální typ, ale již dokonalejší konstrukce. Rám tvoří jako v předchozím případě dvě pevné postranice a horní tyč, tzv. osnovní válec, na kterou se připevňuje osnova, dále pak tři vodorovné tyče určující šířku stavu. K této pevné konstrukci se přidávají ještě pohyblivé části – dvě až tři brda, každé se dvěma vidlicemi. V horní části jsou osnovní nitě upevněny k osnovnímu válci, v dolní zatíženy závažím. Polovina osnovních nití se připevňovala pomocí nitěnek k brdům. Když se brdem pohybovalo (dopředu a dozadu), všechny sudé nebo liché nitě se zvedly a vytvořily tak mezeru, tzv. prošlup, tj. místo, kudy se protáhl člunek s útkovou nití. Tak se vytvářel v tkanině útek, při pohybu zpět byla situace stejná, pouze opačná.

Již na konci 12. století popisuje Alexandr Neckam vodorovný tkalcovský stav, který na západ od Čech a Moravy vystřídal zastaralý vertikální.⁵ Počátky horizontálních prošlupových stavů nejsou dosud přesně doloženy; nejstarší dochované zbytky pocházejí z Gdaňska z 11. a 12. století. Jsou dokonalejší konstrukce než starší typy vertikální, které postupně vytlačily. K jejich většímu uplatnění u nás docházelo pravděpodobně od 13. století v souvislosti s příchodem nových osadníků ze západu, kteří přinášeli moderní řemeslnické postupy a technologie; používal se s drobnými vylepšeními až do 19. století. Osnova je zde tažena horizontálně a podélně, útek příčně. Strídání sudých a lichých nití osnovy a vytváření prošlupu se provádělo pomocí listů brda připevněných k pedálům nebo jen k prostým provazovým okům ovládaným nohou tkalce. Útek se přirážel volnou tyčí opatřenou hřebenem, tzv. bidlenem. Tím bylo možné tkát i jiné vazby než plátnovou, tedy i keprovou a atlasovou a jejich jednoduché odvozeniny. Nový tkalcovský stav umožňoval zhotovovat hustší a krásnější tkaniny v kratší době; bylo na něm možné utkat denně asi 170 až 220 cm plátna.⁶

3.3 Vazby tkanin

Druh tkaniny je dán kromě materiálu také použitou vazbou. Vazba je způsob vzájemného provázání soustavy osnovních a útkových nití. Vazba může být osnovní (převládají osnovní vazní body), nebo útková (převládají útkové vazní body). Vazní body jsou body, ve kterých se jednotlivé nitě osnovní a útkové soustavy kříží.

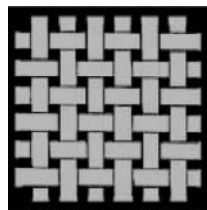
Osnovní nitě jsou v tkalcovském stavu svislé (u vertikálních stavů) nebo podélné (u stavů horizontálních), útkovou soustavu pak tvoří nitě vertikální nebo příčné. Rozeznáváme tři základní typy vazeb – *plátno*, *kepr*, *atlas* a další typy vazeb od nich odvozené. Sukno se obvykle tkalo v plátnové nebo keprové vazbě.

⁵ J. Le Goff – J.-C. Schmidt, *Encyklopedie středověku*, s. 517.

⁶ J. Petráň, *Dějiny hmotné kultury I*. Praha 1985.

3.3.1 Vazba plátňová

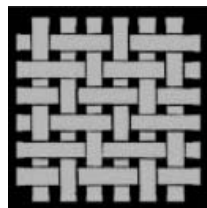
Plátňová vazba (*obr. 1*) je nejjednodušší a nejhustěji provazovaný typ vazby. Samotné označení „plátno“, pokud se někde vyskytuje, se zpravidla vztahuje k typu vazby, nikoli přímo k materiálu tkaniny.⁷ Tato nejstarší a nejjednodušší vazba je doložena již v neolitu, ale již tehdy bývaly tyto plátňové vazby někdy doplňovány o složité tkané okraje. Hustota plátňové vazby může být různá a je dána poměrem tloušťky nití k dostavě v obou soustavách (útkové i osnovní). Na levnější plátna určená např. na hrubší části oděvů nejsou požadavky na tloušťku nití vysoké, což se projevuje na nestejněměrné struktuře a hustotě plátna.⁸

Obr. 1 Plátňová vazba

3.3.2 Vazba keprová

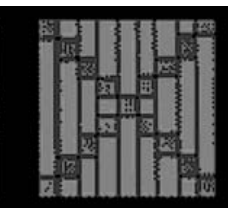
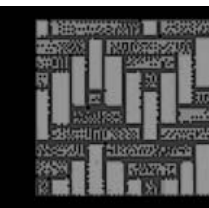
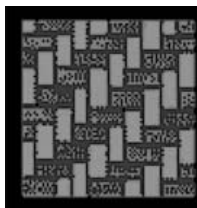
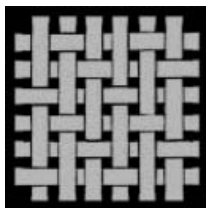
Střídu keprové vazby tvoří vždy nejméně tři vazní body osnovy a útku. Jeden z nejstarších doložených případů keprové vazby pochází z Ōstra Gerum ve Švédsku z doby bronzové.⁹ Podle počtu nití ve střídě se pak označuje kepr jako třívazný, čtyřvazný apod. Na *obr. 2* je vidět kepr osnovní, na *obr. 3* kepr útkový. Na *obr. 4* jsou příklady (zleva) kepru zesíleného (střída 4×4), hrotového (střída 6×6) a křížového (střída 10×10).

Obr. 2 Kepr osnovní

3.3.3 Vazba atlasová

Atlas je vazba, jejíž vazní body jsou ve střídě pravidelně rozloženy a nesmějí se vzájemně dotýkat (*obr. 5*). Nejmenší počet osnovních nití a útků ve střídě

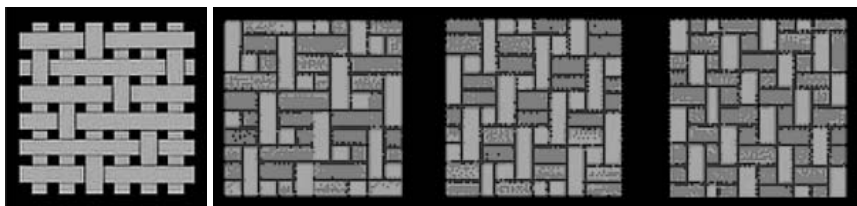

Obr. 3 Kepr útkový Obr. 4 Kepr zesílený, hrotový a křížový

⁷ Mezi laiky se běžně používá pojem plátno pro tkaninu vyrobenou ze lnu bez ohledu na druh vazby; jedná se však o nepřesnost.

⁸ Viz web <http://curiavitkov.cz/prace34.html>.

⁹ W. La Baume, *Die Entwicklung des Textilhandwerks in Alteuropa*. Bonn 1955.

Obr. 5 Atlasová vazba

Obr. 6 Atlasu vzorový, přisazovaný a zesílený atlas útkový

má pětivazný atlas. Vzdálenost vazních bodů se určuje postupným číslem, které udává, na kolikáté další osnovní niti je na následujícím útku další vazební bod. V atlasové vazbě, zpravidla z hedvábí, se například vyráběl tzv. satén. Na obr. 6 jsou příklady (zleva) atlasu vzorového (střída 10×10), přisazovaného (střída 8×8) a zesíleného atlasu útkového (střída 5×5).

Výše uvedené tři základní typy vazby tkaniny a jejich jednoduché odvozeniny se pravděpodobně běžně používaly od 15. století i v Bystřici nad Pernštejnem.

3.4 Dílčí operace výroby textilu, zejména sukna

Soukenictví bylo typickým městským řemeslem, které zpracovávalo jednu ze základních textilních surovin – ovčí vlnu. Již ve 14. století v něm došlo i u nás jako v jednom z prvních řemesel k rozvinuté dělbě práce.¹⁰ Přípravu suroviny zajišťovali vlnaři, kteří vlnu čistili, dále krampléři, kteří ji česali, a konečně přadláci, výrobci příze. Teprve pak vstoupil do výrobního procesu soukenický mistr se svými tovaryši (knapy), tedy kvalifikovanými silami, kteří na soukenickém stavu utkali látku – sukno, jež bylo třeba dále upravit, tedy valchovat, počesat, postříhat a případně barvit. Tyto závěrečné práce prováděli valchaři, postřihovači a barvíři, kteří byli kvalifikovanými řemeslníky; občas se vyskytují také rajtaři, kteří odstraňovali ze sukna uzly. Někde byly tyto profese zahrnuty do soukenických cechů, někde tito specialisté zakládali cechy samostatné (zejména postřihovači a barvíři). Valchaři byli většinou nájemci valch, jež bývaly cechovním majetkem. Postřihovačů bylo poměrně málo, protože později si soukeníci vesměs postřihovali sukno sami. Z uvedeného vyplývá, že jak specializovaní řemeslníci, tak pomocné síly nemuseli být ve všech soukenických střediscích, zvláště v menších;

¹⁰ J. Le Goff – J.-C. Schmidt, *Encyklopedie středověku*, s. 613. Autoři v kapitole Řemeslníci uvádějí jako příklad výrobního řetězce tzv. florentské zpracování vlny, jehož technické provedení se podle nich dělí na sedm pracovních částí. Do řetězce však zahrnují i obchodníka-podnikatele, který na celou výrobu dohlíží a stará se o finanční náklady počínaje nákupem vlny a konče prodejem výsledného výrobku.

zejména přípravné práce zde vykonávala mistrova rodina.¹¹ Je problematické, kterého z pracovníků tohoto výrobního řetězce lze označit za řemeslníka, tedy příslušníka středověkého cechu. Určitě neobchodníka nebo přadlenu, stejně tak jako nájemce valchy. I tkadlec, barvíř nebo postřihovač se mohou do výroby začleňovat různě. Jsou buď svobodní, vlastní pracovní nástroje, a tak si sami ve výrobním procesu určují zakázky, anebo jsou závislí na faktorovi, který jim dodává suroviny, určuje dodací lhůty, rozhoduje o zálohách, popřípadě poskytuje pracovní prostory nebo bydlení.¹²

Předem je nutno uvést, že v Bystrici a okolí se nezachovalo soukenické názvosloví a podrobný popis jednotlivých dílčích operací. Je to způsobeno tím, že klasické soukenictví ve městě zaniklo koncem 19. století velmi rychle a řemeslníci, kteří tento konec „přežili“, se zaměřili na docela jiné materiály než vlnu; převážně tkali z bavlny a lnu. Navíc pracovali pro faktora, který jim zajišťoval materiál od velkých brněnských textilek, a jen okrajově zásobovali místní obyvatele, případně využívali místní surovinu.

Adolf Dvořáček (1872–1954) se sice v mládí vyučil soukeníkem u svého otce Františka (1839–1917), prakticky však soukenictví nikdy neprovozoval. Soukenictví se v rodě předávalo po osm generací po meči, téměř všechny manželky byly dcery bystrických soukeníků. Ve svém dětství jsem měl možnost jej sledovat při tkaní, to však už dávno netkal ani kanafasy (osnova len, útek bavlna, vazba plátno), ani šerky/mezulánky (osnova len, útek vlna, vazba čtyřvazný útkový kepr), ani kolovanky (osnova len, útek vlna, vazba čtyřvazný útkový kepr) a ani jím oblíbené zefyry (osnova i útek bavlna).¹³ V paměti mi utkvělo pár názvů nástrojů a technologie, pokud však sleduji práce o soukenictví z jiných oblastí naší země, zjišťuji, že řada soukenických termínů se liší nejen místně, ale i časově.¹⁴

3.4.1 Příprava suroviny

Podle období stříhání ovcí se získával zimní a letní stříh. Už tím byla daná základní kvalita suroviny. Po ostříhání se vlna nejprve prala ve studené vodě a sušila. Následně se třídila podle barvy a jakosti. Další dílčí operací bylo rozvolňování a proklepávání pomocí soukenické střely – v podstatě to byl velký luk zavěšený ke stropu, jehož tětíva položená těsně nad surovinou se rozklepávala údery

¹¹ L. Hladký, *Soukenický cech v Novém Městě nad Metují (1513–1859). Orlické hory a Podorlicko* 8/1996, s. 86–93.

¹² J. Le Goff – J.-C. Schmidt, *Encyklopedie středověku*, s. 613.

¹³ Vzpomínky Adolfa Dvořáčka st. [rukopis].

¹⁴ M. Koudelová, *Tkalcovství na Jilemnicku v 19. století*. Bakalářská práce MU, Brno 2010. – L. Hladký, *Soukenický cech v Novém Městě nad Metují (1513–1859)*. – J. Pajer, *Soukenictví a tkalcovství ve Strážnici. Národopisné aktuality* 19/1982, s. 33–47. – D. Rejsková, *Soukenický cech ve Slavonicích*. Bakalářská práce MU, Brno 2010 aj.

dřevěné paličky. Následovalo mykání, což je rozvolňování textilního materiálu až na jednotlivá vlákna za pomoci ostrých hrotů. Vlákna se při tom napřímí, urovňají do podélného směru a ukládají stejnoměrně vedle sebe. Toto se provádělo pomocí dvou kartáčů – kramplí,¹⁵ jinde pojmenovaných karda.¹⁶ Mykařům se říkalo krampněři či kutěři. Poslední přípravná operace bylo česání svázaných provazců dlouhé vlny přes kovovou česačku s dlouhými hroty (podobné mykání).

3.4.2 Výroba příze – sprádání

Spřádání je mechanický proces, při kterém jsou vlákna výchozí suroviny uspořádána a navzájem skroucena tak, že vznikne pevný a stejnoměrný tvar malého průměru – příze. Při ručním předení, používaném u nás výhradně do 13. století, se mykaná vlna nasadila na přeslici a předlo se pomocí vřetena, které po roztočení usnadňovalo zakrucování vláken. Vřeteno byl dlouhý dřík s přeslenem sloužícím jako setrvačnický, jenž na něj byl pevně navlečený (podobně jako dětská káča). Zkušena přádlena takto vyprodukovala 60 až 100 m příze za hodinu. Od 14. století se začalo u nás používat také sprádací kolo (kolovrat). Samotný způsob výroby vlákna zůstal stejný, ale kolo roztáčelo vřeteno rychleji a zároveň umožňovalo přádleně použít obě ruce na tvorbu pramínku přediava, ze kterého vznikala příze; práce s kolovratem proto byla asi pětikrát rychlejší. Příze vyrobená na sprádacím kole také byla jemnější a stejnoměrnější než příze spředená pomocí ručního vřetena.¹⁷

3.4.3 Příprava pro tkání¹⁸

Skani je vzájemné skrucování dvou nebo více přízí, tedy výroba nití. Provádělo se pomocí ručního vřetene nebo na soukacím kole (kolovratu, na Bystřicku špulíři).

V průběhu *soukání* se napředená příze převinula (přesoukala) z vřetena na vhodnější tvar cívky. Od 15. století se používalo upraveného sprádacího kola (soukadla) k přípravě útkové cívky. Místo dutinky se používalo seříznuté bezové větvičky s odstraněným středem. Na Bystřicku se tento mechanismus jmenoval špulíř, zřejmě proto, že se příze navinovala na cívky – špulky, na Humpolecku se zase jednalo o pul-štok.

Pro osnovní válec na horizontálním stavu bylo nutné odvíjet současně velké množství cívek. Vzhledem k velkému počtu nití (až několik tisíc) bylo nutno

¹⁵ Na Humpolecku se této operaci říkalo zderchování. Viz web <http://www.humpolack.cz/modules.php?name=News&file=article&sid=3929>.

¹⁶ M. Hřibová, *Výroba látek ve 13.–16. století v západní a střední Evropě* (http://kostym.cz/Cesky/5_Eseje/textil.pdf).

¹⁷ Tamtéž.

¹⁸ Tamtéž.

snovat postupně. Nejprve se nasnovalo několik nití do společného provazce a provazce se převíjely na velká klubka. Z několika klubek se snoval osnovní válec. Tento poměrně složitý způsob však Adolf Dvořáček st. nepoužíval. Z vysokého stojanu (na výšku místnosti), ve kterém měl umístěno určité dvacet cívek ve dvou nebo třech řadách nad sebou, natáčel nitě na snovadlo (na Bystricku točen) nejprve shora dolů, kde na zvlášť upravené koncovce osnovu otočil, a pokračoval zase nahoru. Takto postupoval, dokud nedosáhl patričního počtu nití v osnově.

Šlichtování byla operace sloužící k uhlazení a zpevnění osnovních nití. Provazce osnovy se volně nakládaly do škopků s kašovitou šlichtou (škrob). Tam se intenzivně promnuly (nejčastěji šlapáním) a následně rozvěsily na vysušení. Teprve potom se konečně nasnovala osnova.

V průběhu *navinování* se osnovní válec přemístil na šikmé drážky upevněné na bocích stavu v přední části. Na jednu stranu se nasadila čtyřramenná páka pro otáčení osnovního válce. Nasnovaná osnova se umístila pod tento válec a postupně protáhla přes vodorovné příčné trámce stavu. Přitom se osnova rovnoměrně rozdělila na celou šířku osnovního válce. Těsně před tímto válcem byl umístěn tzv. paprsek, kde jednotlivými mezerami mezi kostěnými trny procházel svazek nití. Byla to jedna z nejdůležitějších operací, mistr tkadlec nesměl dopustit, aby mu šla byť jen jedna nit z jedné strany na druhou. Sám osnovním válcem otáčel a obsluhoval paprsek tak, aby se postupně vrstva osnovy na válci mírně zužovala, což při delších osnovách bylo velmi náročné.¹⁹

3.4.4 Tkaní

Horizontální tkalcovský stav se skládá z dřevěné nepohyblivé kostry, z dalších jednotlivých částí, které slouží k navíjení osnovy připravené ke tkaní (osnovný válec) a k navíjení hotové tkaniny (materiálový válec), a z částí určených k vlastnímu tkaní. Válce jsou na protějšcích stranách stavu, osnovný výš než materiálový. Nejdůležitějším příslušenstvím stavu je brdo, skládající se ze dvou, čtyř nebo i více listů a paprsku – hřebenu, který je uložen v bidlenu. Bidlen je rám visící na horních trámech kostry asi v jedné třetině od přední části. Hned za tímto bidlenem směrem k osnovnímu válci leží na horních trámech příčka nesoucí dvě kladky, jejichž pomocí se pohybují listy nahoru a dolů. K listům jsou připojeny podnožky, na něž tkadlec šlape, čímž přivádí listy do pohybu. Důležitou částí stavu jsou mechanismy, které umožňují natáčení vyrobené látky na materiálový válec při současném uvolnění stejné délky osnovy. Nezbytným náradím patřícím ke stavu je čunek, s jehož pomocí se vnáší do osnovy útková nit – provádí se tzv. prošlup.

¹⁹ Vzpomínky Adolfa Dvořáčka st. [rukopis] a autora.

Osnovné nitě z osnovného válce se vedou do listů. List je tvořen rámem, ve kterém je horní a dolní část propojena nitěnkami s očky. Původně byly nitěнки zhotoveny z nití, později z drátu nebo lisovaného plechu. Jednotlivé nitě osnovy se navlečou do oček nitěnek v daném pořádku, který se řídí vazbou zhotovované tkaniny.²⁰ Z listů se vede osnova do paprsku, dřevěného, kovového nebo kostěného hřebene. Paprsek slouží k udržení potřebné šířky osnovy a zároveň přiřází útek, prohozený pomocí člunku prošlupem, k předcházejícím útkům. Prošlup vzniká zdvihem části osnovných nití listy pomocí sešlapávání podložek. Už koncem 19. století měly stavy částečně mechanizované prohazování člunku. Dolní přední strana bidlenu byla rozšířena a po takto vzniklé vodorovné dráze projížděl člunek z tzv. člunečníku po stranách bidlenu. Člunky se vyhazovaly pomocí pohyblivých pudítek, která byla propojena pevným provazem – šněrem. Taháním za šněr dostával člunek pomocí pudítek impulzy střídavě z jedné a z druhé strany, čímž se tkaní podstatně urychlilo.²¹

3.4.5 Valchování

Valcha byla provozovnou na zplstňování sukna.²² Valchováním se vlákna tkaniny do sebe silně zaklesávala, docilovalo se homogenní struktury vlněné tkaniny, sukno bylo pevnější a hutnější a současně docházelo k odmašťování a vypírání nečistot, které surové sukno obsahovalo. Princip valchování spočíval v tom, že se sukno trvale máčelo v horké vodě s přísadkou dobytčí nebo lidské moči (ve středověku, ale i později jediného dostupného odmašťovacího prostředku) a současně mechanicky tlouklo. Od 13. století se začaly zavádět valchy poháněné vodním kolem; předtím se používalo šlapání nohama. Palice, řečené stupy, byly upevněny na pákách zvaných biče, které se kývaly v loži zvaném káčer a tloukly do huňku (prohlubně) ve vydlané kládě. Pohon stup zajišťovalo vodní kolo. Stupy byly nadhazovány prostřednictvím kolíků zvaných kříže, které byly zaraženy ve valu (hřídeli kola). Voda z náhonu se vedla korýtky do velkého otevřeného kotle, kde se ohřívala, doplňovala močí a přepadem odváděla jiným korýtkem přímo pod stupy valchovacího zařízení. Tomuto vodnímu hospodářství valchaři přezdívali vasrkumšt. Balík tkaniny zvaný postav se musel pod ranami stup potáčet. Obsluha valchy vyžadovala soustředění obsluhujícího pracovníka. Stačila chvilka nepozornosti a tkanina mohla být úderem poškozena nebo úplně zničena.

²⁰ Jedná se o tzv. návod do brda, což je způsob, podle kterého se navlékají, tedy navádí nitě do nitěnek; existuje celkem dvanáct různých druhů návodu, např. hladký, zpátečný, rozsazený, lomený, dílový, dvojitý aj.

²¹ J. Staňková, Lidové tkalcovství v Čechách a na Moravě. In *Tvořivost českého lidu v tradiční umělecké výrobě*. Praha 1953.

²² Viz web <http://mve.energetika.cz/uvod/valcha.htm>.

Provozovny to bývaly primitivní, stísněné a hlučné. Pracovat na valše nepatřilo k příjemným povoláním. Na jedné straně ledová voda stříkající od vodního kola, na straně druhé kouř a žár od kotle. Všude spousta páry a nesnesitelný zápach z vroucí moči. Mokré sukno se napínalo na svislé rámy předepsaných rozměrů a na slunci a větru sušilo. Soukenické rámy byly umístěny v zastřešených, v zimě vyhříváných kůlnách. Při valchování se sukno srazilo až o dvě pětiny.

V Bystrici se pravděpodobně používaly valchy i k získávání třísla pro činění surových kůží. Kůra stromů se pomocí stup rozměľňovala ve vodě a vyluhovalo se z ní tříslo.²³ Postupně zde bylo provozováno několik valch.

3.4.6 Postřihování

Další pracovní procedurou úpravy sukna bylo postřihování. Postřihovalo se proto, aby se zarovnal nestejně dlouhý vlas na látce. Nejprve se vlas sukna musel urovnat, učesat. To se dělalo pomocí soukenických štětek složených ze stejnojmenného druhu bodláku (*Dipsacus sativus*).²⁴ Na speciálním mírně vypouklém stole (šartyš) pak postřihači velkými, až 20 kg těžkými a 70 cm dlouhými nůžkami zarovnali povrch sukna do konečné podoby. Jeden list postřihovačských nůžek byl zatížený a ležel na sukně, druhý mírně odstával.

3.4.7 Barvení

Samotné jednoduché barvení tkanin pomocí přírodních barviv se užívalo již v pravěku. Barvená sukna i plátna jsou u nás doložena také v nálezech z velkomoravského období (různé odstíny hnědé, zlatavá, černá).²⁵

Barvení se provádělo louhováním či vyvařováním textlie v odvaru barvicího roztoku ve velkých hliněných hrncích či speciálních kotlích. Dražší tkaniny se barvily dvakrát i vícekrát. Barvila se jak samotná příze, tak i celé hotové tkaniny. Barvíři se dělili na černobarvíře, kteří barvili na černo a modro, a na hnědo- a krasobarvíře, již barvili látky na žluto, červeně a zeleno. Používala se barviva rostlinného i živočišného původu, někdy doplněná o různé minerály. Domácí barviva se získávala především z rostlinných extraktů (šafrán, duběnky, šicha černá, borůvky, kopřivy, ořechy apod.), ze zahraničí se dovážel boryt (Sasko, Durynsko) a červec (též perlovec, *Porphyropora polonica* – šlo o larvy tohoto hmyzu žijící na rostlině zvané chmerek vytrvalý, *Scleranthus perennis*; ty se pak sbíraly, sušily a roztíraly).

²³ OA Žďár nad Sázavou, Archiv města Bystrice nad Pernštejnem, inv. č. 100 (Manuál I), fol. 50v.

²⁴ Pochází z Evropy, Asie a severní Afriky. Rostliny dorůstají výšky 1–1,25 m. Listy jsou dlouhé 20–40 cm při šířce 3–6 cm. U stonku vytváří kalíšek, do kterého štětka shromažďuje ranní rosu. Kvete ve strboulech. U nás se vyskytuje druh *D. sativus*, *D. fullonum* a *D. laciniatus*.

²⁵ M. Kostelníková, *Velkomoravský textil v archeologických nálezech na Moravě*.

Látky se také potiskovaly, buď pomocí keramických či bronzových razítek, nebo dřevěnými štočky. Jiným způsobem bylo používání vyřezávaných šablon. Ty se rozložily na napnutou látku a do výřezů v šablonách se nanasla škrobovitá kaše. Po zaschnutí škrobu se látka obarvila a vyprala. Vykrytá místa zůstala neobarvená. Látky se také bělily. Nejjednodušší způsob bělení byl tzv. trávníkový. Tkanina se rozprostřela na louce a díky slunečnímu světlu a polévání vodou se postupně vybělila.

3.5 Míry, ceny a druhy sukna

Z předcházejících odstavců je určité jasná definice sukna,²⁶ tedy finálního výrobku složitě technologického řetězce. Po celou dobu rukodělné řemeslné výroby se výše popsané postupy měnily jen zvolna a nepatrně. Podstata výroby se prakticky neměnila, docházelo pouze k vylepšování konstrukčních prvků nástrojů (tkalcovský stav, kolovrat), které zvyšovaly produktivitu práce, případně k mechanizaci a zejména využití vodního kola (valchování), méně už ke změně základní technologie, případně druhotných surovin. Je možné tvrdit, že člověk zvenčí by rozdíl mezi prací soukeníka v Bystřici v 15. století a na začátku 19. století nepoznal.

Jinak tomu ovšem je u názvosloví nástrojů, pomůcek, jejich částí nebo pracovních operací. Zde jsou rozdíly nejen místní, ale i časové, jak už bylo uvedeno. V tomto směru je velkým přínosem rukopis uložený v Horáckém muzeu v Novém Městě na Moravě z 20. let 19. století.

Ještě jeden pojem je však nutno blíže osvětlit. Co vlastně bylo sukno, nikoliv ovšem po stránce kvalitativní, nýbrž kvantitativní? V různých dobách se používal pro množstevní míru sukna jiný název a taktéž jeho hodnoty byly jiné. V 15. a 16. století to byl i v Bystřici tzv. postav²⁷ neboli štůček sukna, který měl podle různých pramenů 39 pražských loktů, tedy asi 24 m.²⁸ Původně se tento název vztahoval

²⁶ Vlnářská jednobarevná nebo melanzová tkanina střední až velké hmotnosti, tužší, s plným měkkým omakem, se zastřeným, zaplštěným povrchem, s krátkým ležícím vlasem, někdy též lesklým, který překrývá vazbu keprovou nebo šikmý ryps. Tkanina je valchovaná, někdy lisovaná pro větší povrchový lesk. Používá se na pláště, kostýmy a stejnokroje. Název byl původně obecným označením pro vlněné tkaniny, je odvozen ze staročeského súkati = soukati.

²⁷ OA Žďár nad Sázavou, Archiv města Bystřice nad Pernštejnem, inv. č. 101 (Manuál II), fol. 50r. Jde o žádost bystřických soukeníků J. M. pánu z Pernštejna na zřízení nové valchy, kde je uvedeno, „že nám budú platiti s každého postavu po bielém groši k obci.“

²⁸ Viz web <http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>. – Zikmund Winter, *Dějiny řemesel a obchodu v Čechách v 14. a v 15. století*. Praha 1906. – L. Kybalová, *Dějiny odívání. Středověk*. Praha 2000. – Také Ondřej Klatovský v nejstarší u nás dochované knize početní (1. polovina 16. století) uvádí různé míry a váhy: 32 loket jest postav sukna, 22 postavů jest „saum aneb palík“, 22 loket jest 1 barchan, 45 barchanů 1 ford (http://eldar.cz/archeoas/matematikove/klatovsky2.html).

k délce jedné navinuté osnovy a oněch 24 m byla zřejmě optimální délka pro zpracování na tkalcovském stavu. Šířka sukna není nikde udávána, lze předpokládat, že byla 2 pražské lokte, tj. 1,2 m. Stejně prameny uvádějí, že cena jednoho postavu sukna (vlčku čáslavského, což bylo sukno poměrně hrubé) byla v té době 3 kopy grošů. Cenu 3 kop uvádějí i bystrické manuály, kde je uvedeno: „*Pětistého léta. Za postav sukna III k. dali sme vzemše od Valenty.*“²⁹

Cena sukna nebyla v průběhu doby samozřejmě konstantní. Pro ilustraci uveďme alespoň cenu postavu sukna o sto let později, v první polovině 17. století. Ve vyúčtování popravky českých pánů 21. června 1621 kat Jan Mydlář požaduje za 44 a ½ postavu sukna na lešení celkem 178 kop, tedy 4 kopy za kus.³⁰ Jeho kvalita ale zřejmě valná nebyla.

Po třicetileté válce se název pro množství změnil, stejně tak jako jeho délka. Na Moravě, a tedy i v Bystřici se používal název kus sukna, a jak uvádí literatura,³¹ jeho délka byla 18 vídeňských loktů,³² tedy kolem 13 m. Taktéž byla přesně udána šířka sukna, a to pro široká sukna 1 a ⅝ lokte a pro úzká sukna 1 a ⅙ lokte.³³

Bystričtí soukeníci údajně používali pro štůček sukna název luden, kromě uvedeného odkazu tento pojem není jinde k nalezení.³⁴ Jde však zřejmě o záměnu s názvem loden pro hrubou vlněnou tkaninu.³⁵

Protože všechny rozměry se zřejmě vztahují k hotovému výrobku (není to nikde výslovně uvedeno), musely být rozměry látky při tkaní podstatně větší, protože se uvádí, že při valchování se textilie srazila o 20 až 30 %.

Závěrem je třeba se zmínit o druzích sukna. Už koncem středověku se rozlišovala sukna jemná, hrubá a prostřední. Bližší zařazení není uvedeno a kvalita byla posuzována kus od kusu individuálně. Název sukna byl vzat obvykle z města nebo oblasti, kde bylo vyrobeno. Tak např. velmi rozšířený byl tzv. haras vyrobený z lesklé, pružné, vícenásobně skané vlněné příze s ostrým omakem, nazvaný podle francouzského města Arrasu; byl plátňové nebo keprové vazby, poměrně hrubý a používal se na pláště. Koncem středověku bylo stejně tak hojně rozšířeno podřadné sukno zvané vlček. Podrobněji bude o názvech druhů sukna pojednáno až v souvislosti s bystrickými soukeníky.

²⁹ Manuál I, fol. 91v.

³⁰ Viz web <http://otta.cechove.cz/kat-vyuctovani.htm>.

³¹ F. Mainuš, *Vlnářství a bavlnářství na Moravě a ve Slezsku v XVIII. století*. Praha 1960. – B. Smutný, *Soukenický cech v Dačicích v 18. století s přihlédnutím k vlnářské výrobě na jihovýchodní Moravě. Časopis Matice moravské* 112/1993, s. 244.

³² 1 vídeňský loket = 0,778 m.

³³ Bohumil Smutný, *Soukenický cech v Dačicích v 18. století s přihlédnutím k vlnářské výrobě na jihovýchodní Moravě*, s. 244.

³⁴ Bohuš Schwarzer, *Cechy a řemesla. Ze staré Bystřice* 5 [rukopis v Městském muzeu Bystřice n. P.], s. 46.

³⁵ Č. Zíbrt, *Dějiny kroje* 1. Praha 1892. – Z. Winter, *Dějiny kroje* 2. Praha, 1893.

Matka pokladnice bystrických soukeníků

Petr Dvořáček, Martina Pulkrábková

V souvislosti s pátráním po předmětech dokládajících činnost soukeníků v Bystřici nad Pernštejnem se povedlo v depozitu městského muzea najít truhlici, která sloužila místnímu soukenickému cechu k ukládání písemností a vybraných peněžních příspěvků. Identifikace se podařila díky nápisu na vnitřní straně víka:

TATO POKLADNICE
JE ZALOŽENA ZA
PANU CECHMISTRU
JOSEFA DĚTKA
A
FERDIN. KOŽÍŠKA
ROKU
1800

V nápisu jsou uvedeni dva bystričtí měšťané Josef Dědek a Ferdinand Kožíšek coby cechmistři – cech samotný nikde na truhlici označen není – a vročení 1800. Nahlédnutím do rodokmenu Dědků zjistíme, že kolem roku 1800 žilo v Bystřici neuvěřitelných osm rodin s tímto příjmením. Prvním doloženým představitelem rodu Dědků byl Jan, který si vzal roku 1628 dceru Řehoře krejčího. Jeho syn Matěj (1630–1710) měl celkem sedm dcer a tři syny; všechny děti se dožily produktivního věku a oženily se nebo provdaly do předních bystrických rodin. Díky tomu měla převážná většina bystrických obyvatel 19. století mezi svými předky právě Matěje Dědku. Kolem roku 1800 byli všichni muži z rodu Dědků soukeníky (viz tabulka). Dva z nich se jmenovali Josef. Naším cechmistrem byl nepochybně Josef narozený roku 1766.

Taktéž Ferdinand Kožíšek byl v této době soukeníkem. Narodil se v roce 1745, bydlel v čp. 13 na náměstí, dvakrát se oženil a roku 1803 se mu narodila nejmladší dcera Antonie.

Truhlice soužila soukenickému cechu jednak k uchování písemností, tj. obdržených privilegií a statut, mistrovských řádů, cechovních knih a účetních knih (poznámenání mistrů), protokolů ze schůzí soukenického cechu, rejstříků pro

Cechovní truhlice

zápis tovaryšů a pro zápis mistrovských synků atd. Zároveň se do ní ukládaly poplatky a pokuty od mistrů a tovaryšů, proto její název „matka pokladnice“. Pravidelná zasedání cechů se zahajovala jejím obřadným otevřením, nedílnou součástí každého sezení pak bylo předčítání mistrovských a tovaryšských řádů pro jejich lepší zapamatování. V OA Žďár nad Sázavou, fond Cech soukeníků Bystřice nad Pernštejnem, je uloženo torzo písemností tohoto kdysi slavného cechu. Mimo jiné je zde kniha soukenického cechu 1592–1798, knihy mistrů, tovaryšů a učňů 1764–1857 a artikule cechu z let 1731, 1739 a 1791. Pod inv. č. 2 jsou zde uložena poznamenání mistrů 1764–1780, kde jsou předepsány poplatky nových mistrů od roku 1764 do matky pokladnice.

Cechovní truhlice o rozměrech v 45 cm × d 63,5 cm × š 47 cm je složena ze tří částí: korpusu, víka a nožek.

Korpus kubického tvaru je na nárožích zdoben bohatě řezanými náklížky s opakujícím se čabrakovým motivem, spodní obvodovou lištou se zubořezem a konečně páskovou intarzií dlabanou do dubového masivu a umístěnou na všech čtyřech stěnách korpusu, která vytváří orámovaná pole. Na obou bočnicích jsou uvnitř těchto intarzií ohraničených polí ukotvena železná madla.

Profilovaný nástavec umístěný na víku truhlice má tvar sarkofágu. U spodního okraje je po obvodu nástavce vsazena lišta z javorového dřeva zdobená pravidelnými vrypy trojúhelníkovitého tvaru. Víko truhly, jež po obvodu zdobí stejně jako dolní hrany korpusu zubořez, je ke korpusu připojeno vnitřním železným kováním (typu kloubového závěsu) s ozdobnou rytinou.

Truhlice stojí na krátkých nožkách tvaru kónicky se zužujících hranolků, které jsou vespod řezány do podoby stylizovaných lvích tlapek.

Uvnitř cechovní truhlice se po levé straně nachází přihrádka s dvířky na horní straně. Těsně pod ní se nalézá zásuvka, která se vytahuje směrem dovnitř korpusu. Na jeho dně je viditelná rámová konstrukce se vsazenou výplní a čtyři otvory pro čepy noh. V celém vnitřku jsou patrné zbytky původní papírové tapety s modrým, ručně tištěným vzorkem. Na vnitřní straně víka se nalézá výše zmíněný text napsaný červenou barvou. Barva není rozpustná ani ve vodě, ani v lihu, zřejmě se tedy jedná o barvu olejovou.

Korpus truhlice je spojen na rybinový spoj. K němu je spojen kolíkovým připevněno dno tvořené rámovou konstrukcí s výplní. V rámové konstrukci se nacházejí čtyři otvory pro čepy noh. Ozdobné náklížky a lišty jsou ke korpusu připojeny rovněž kolíkovým spojením. Víko truhlice je vytvořeno ze spárovky. Přes pero a drážku (ze $\frac{3}{4}$) je k ní připevněna obvodová lišta. Pevnost ještě zajišťuje kolíkový spoj. Nástavec ve tvaru sarkofágu je v rozích spojen na tupo, soudržnost zajišťují železné hřebíčky. K víku je připojen dřevěným kolíkovým spojením. Železné kováno je k dřevěným částem připevněno železnými vruty a ručně kovanými hřebíky.

Celý korpus, víko, profilové lišty, vyřezávané boční náklížky, nožky i nástavec ve tvaru sarkofágu jsou vyrobeny z masivního dubového dřeva. Pásková intarzie na stěnách korpusu je seskládána ze dřeva švestkového a javorového. Lišta po obvodu nástavce víka zdobená trojúhelníkovými vrypy je z javorového dřeva. Jedna z kratších stran nástavce je vyrobena ze dřeva smrkového; jde zřejmě o pozůstatek mladší opravy, neboť na tomto díle chybí jak ozdobná lišta, tak místo pro její vsazení.

Povrch celé cechovní truhlice pokrývá šelaková politura.

Vnitřní přihrádka otevíraná z vrchní strany je z dubového dřeva, zásuvka pod ní ze dřeva smrkového a ovocného. Pravděpodobně byla také dodatečně vyrobena při opravě cechovní truhlice.

Nápis na vnitřní straně víka truhlice

Železné kování je pravděpodobně pocínováno. Madla na bočnicích jsou stejně jako zapuštěný zámek taktéž ze železa, ozdobný krycí klíčový štítek je z mosazného plechu.

Na vnitřní straně víka je vyznačen jako datum vzniku rok 1800. Na konci 18. století se v Německu a Rakousku rozvíjel raný klasicismus, který byl nazýván copový styl (*Zopfstil*) nebo též josefínský styl (podle vlády Josefa II. v letech 1780–1790). Vycházel z výtvarného stylu Ludvíka XVI., nebyl ovšem tak rafinovaný a graciózní, vyznačoval se větší prostotou a menší nápaditostí, ale ještě v sobě nesl přežití barokní formy.

Charakteristickými znaky copového stylu bylo pečlivé zpracování detailu, konstrukce nábytku vycházející z principů rámové konstrukce s výplní, jednoduché tvarování, jemné plastické členění a nenáročná elegancie, kterou současně doplňovalo tradiční pozdně barokní dýhování, při němž se většinou uplatňovala šachová mozaika.

Mezi barokní znaky truhlice patří kovaný zámek, železné panty typu kloubového závěsu, které jsou ozdobně ryty, papírová tapeta s modrým, ručně tištěným vzorkem, pásková intarzie, dlabaná a rámová konstrukce truhlice. Tradiční barokní rámová konstrukce, která se převážně uplatňovala u nábytku zhotoveného

z dubu, se přestala používat v době stylu rokokového, kde se ji pomocí profilovaných lišt snažili potlačit či úplně skrýt.

Na truhlici se objevují i klasicistní prvky přejaté z antiky, např. nárožní náklížky s řezaným opakujícím se čabrákovým motivem, dále zubořez, který je součástí spodní a horní obvodové lišty, a kónicky se zužující nožky s řezaným vejcovcem zakončené stylizovanými lvími tlapkami. Rovné kontury jsou zakryty ornamenty, převážně se jedná o konstrukčně důležité body.

Rodiny Dědků kolem roku 1800:

otec:	Jiří	* 1726	soukeník čp. 156	
	Karel	* 1759	soukeník čp. 158	syn František (1790)
	Josef	* 1764	soukeník čp. 179	dcera Rosalie (1797)
	Jan	* 1769	soukeník čp. 156	syn Josef (1809)
otec:	Josef	* 1738	soukeník čp. 201	
	Josef	* 1766	soukeník čp. 118, 225	dcera Františka (1812)
	Jan	* 1773	soukeník čp. 201	syn Josef (1814)
otec:	Karel	1743–1781	soukeník čp. 12	
	František	* 1770	soukeník čp. 118, 225	dcera Barbora (1796)
otec:	Josef	* 1743	soukeník čp. 10, 51	
	František	1773–1855	soukeník čp. 107	
	Jan	* 1788	soukeník čp. 10	syn Václav (1807)

Kufr francouzské firmy Goyard ve sbírkách Městského muzea v Bystřici nad Pernštejnem

Martina Pulkrábková

Městské muzeum pečuje o sbírky různé povahy a materiálu. Ve fondech muzea jsou zastoupeny také kufr, truhly, truhlice a bedýnky.

Před rokem byl do sbírek zakoupen kufr, který se již při prvním průzkumu jevil jako ojedinělý. Jeho konstrukce je truhlovitého typu s klenutým víkem a rozměry 50 × 90 × 48 cm (*obr. 1*).

Korpus a víko kufru jsou dřevěné, potažené černou textilií. Hrany lemují plechové pásy, které mají zpevňující a ochranný charakter. Na jedné z bočnic je zachováno původní kožené madlo.

Při podrobnějším prozkoumání byla objevena textilie dvojího typu. První, tenké povoskované plátno, se nachází na korpusu kufru, druhá, tkaná ze silných vláken a pravděpodobně s asfaltovou povrchovou úpravou, se nalézá na víku. Pod plátěnou textilií na korpusu byla objevena makulatura z vadně vytištěných francouzských novin *Le Siècle* (*obr. 2*).

Vnitřní část korpusu a víka kufru je vylepena jemným papírem s drobným opakujícím se vzorkem. Vnitřní stranu víka doplňují textilní stužky, které jsou k němu přichyceny mosaznými cvočky (*obr. 3*).

Kufr se nachází ve špatném stavu. Textilie na víku kufru je odchlípnutá a místy chybí. Plátno na původním povrchu korpusu po demontáži plechových pásů nedrží. Samotné plechové pásy a kovové hřebíčky k jejich přichycení jsou napadeny korozí. Druhotně připojené dřevěné latě zesilující vnější stranu dna kufru napadl dřevokazný hmyz a jsou rovněž mechanicky opotřebovány. Z původních dvou kožených madel se zachovalo pouze jedno (*obr. 4*).

Papír, kterým byl vylepen vnitřek kufru, je mechanicky zašpiněn a místy potrhan, převážně v konstrukčních spojích. Textilní stužky jsou přetržené, a neplní tak už svou funkci.

U většiny sbírkových předmětů je identifikace výrobce obtížná. Někdy však díky firemním či puncovním značkám a signaturám můžeme výrobce dohledat, což je i případ našeho kufru (*obr. 5*).

Uprostřed vnitřní strany víka se nachází firemní štítek s tímto nápisem:

Sacs de nuit

MAISON FONDÉE EN 1792

233, Rue S^t. Honoré 233

Près la place Vendôme

GOYARD Suc^r. de M^r. MOREL

Coffretier Emballeur

Articles de Voyage – English Spoken

PARIS

Etuis à Chapeaux

Expéditions en Douane

Boites à Robes

Malles Postes

Lith. Haussiaux et Longueville, Pont du Combat, 4.

Ve Francii má výroba kufrů dlouholetou tradici a lze zmapovat i její historický vývoj. Francouzský výraz *coffre*, kterým se až do půlky 19. století označovaly kufry, truhly, pokladnice i skříňky, má původ v latinském *cophinus* (koš). Výrobu těchto předmětů v rámci baličského řemesla můžeme historicky doložit již v roce 1521 za vlády krále Františka I. V roce 1582 se ve Francii objevuje slovo *layetier*, které se nejdříve používá pro malé kufry sloužící k úschově šperků a dokumentů. V 19. století se již užívají výrazy *layetier* a *emballeur* pro označení samotných řemeslníků. Jen v roce 1854 bylo v Paříži činných na sto výrobců kufrů a baličů.

První kufry byly velmi těžké dřevěné bedny, zprvu potažené kůží, později látkou. Následně je začaly nahrazovat kufry praktičtější, se zajímavým estetickým a osobitě řešeným designem. Kufry se vyráběly ze dřeva, hřebíčků, kovových plíšků a spojovacích zámků. Silné potahové plátno bylo napuštěno substancí,

Obr. 1 – Celkový pohled

Obr. 2 – Detail po odstrojení

kteřá chránila kufrы a jejich obsah před vlhkostí a špatným počasím. Výrobci kufrů se stále zdokonalovali a zlepšovali svou výrobu. Dlouhý čas byla víka kufrů vyklenutá, aby více vydržela a déle vzdorovala povětrnostním podmínkám a mechanickému opotřebení. Později se víka stala ploššími, aby se kufrы snadněji skladovaly a přepravovaly.

Po roce 1900 se ve Francii začal pro cestovní kufrы požívat výraz *la malle*, který zavádějí dlouho fungující obchodní firmy Goyard a Louis Vuitton.

Francouzský výrobce kufrů Goyard je možná méně známý než značky Hermès a Louis Vuitton, ačkoliv původ jeho firmy sahá až do roku 1792. François Goyard se vyučil řemeslu baličskému u Henriho Morela, baliče a výrobce kufrů sídlícího na ulici Saint Honoré v Paříži, který zdědil po nejstarším výrobcí kufrů v Paříži firmu Maison Martin založenou roku 1792. Firma byla svého času hlavním dodavatelem módy a módních doplňků komtesy du Barry, milenky krále Ludvíka XV. Pod názvem Goyard Morel ji François Goyard převzal od Henriho Morela v roce 1853.

Na konci 19. století Françoisův syn Edmond Goyard navrhl potah kufrů z nepropustného a trvanlivého lomeného kepru, který se stal charakteristickým pro výrobky rodinné firmy. La Maison Goyard se v té době účastnil světových výstav, např. v Paříži, v Londýně či v Bruselu, a obdržel několik světových cen.

Rozkvět železnice a lodní dopravy, včetně okružních plaveb po moři, přispěl k tomu, že se kufrы zdokonalují a zvětšují. Dlouhé cesty do vzdálených oblastí, na které si lidé s sebou brali oblečení i předměty osobní potřeby, si roku 1875 vyžádaly výrobu nového typu kufru – šatny. Nejslavnějším vzorem Goyardovy firmy se stal model známý pod názvem Chevron, který byl vyráběn od roku 1892 ve čtyřech barevných provedeních. Materiálem byla směs bavlny, lnu a konopí potažená asfaltem a arabskou gumou. Výsledkem byl tenký, lehký a nepromokavý povrch. Od téhož roku je poznávacím znamením Goyardových kufrů potisk

Obr. 3 – Stav po odstojení

Obr. 4 – Detail koženého držadla

Obr. 5 – Firemní štítek fy. Goyard

rosářskými firmami, jako byly například podniky J. Rothschild & Fils či Rheims et Auscher, aby mohl navrhovat a přizpůsobit kufrы pro automobily.

Již v roce 1931 navrhl Edmundův syn Robert Goyard kufrы pro kanceláře, tzv. *la malle-bureau*, vytvořené na míru pro spisovatele Arthura Conana Doylea, se kterými dosáhl velkého úspěchu. V roce 1936 založil společně s Charlesem Ritzem, Boucharonem, Charvetem, Guerlainem a Cartierem *Comité Vendôme*, se skupení prestižních obchodníků z Vendómského náměstí v Paříži.

Tradice krásných zavazadel přetrvává ve Francii dodnes. Firma Goyard se pod vedením Jeana-Michela Signola nadále řadí mezi několik předních světových výrobců a její jméno patří i dnes mezi exkluzivní značky.¹

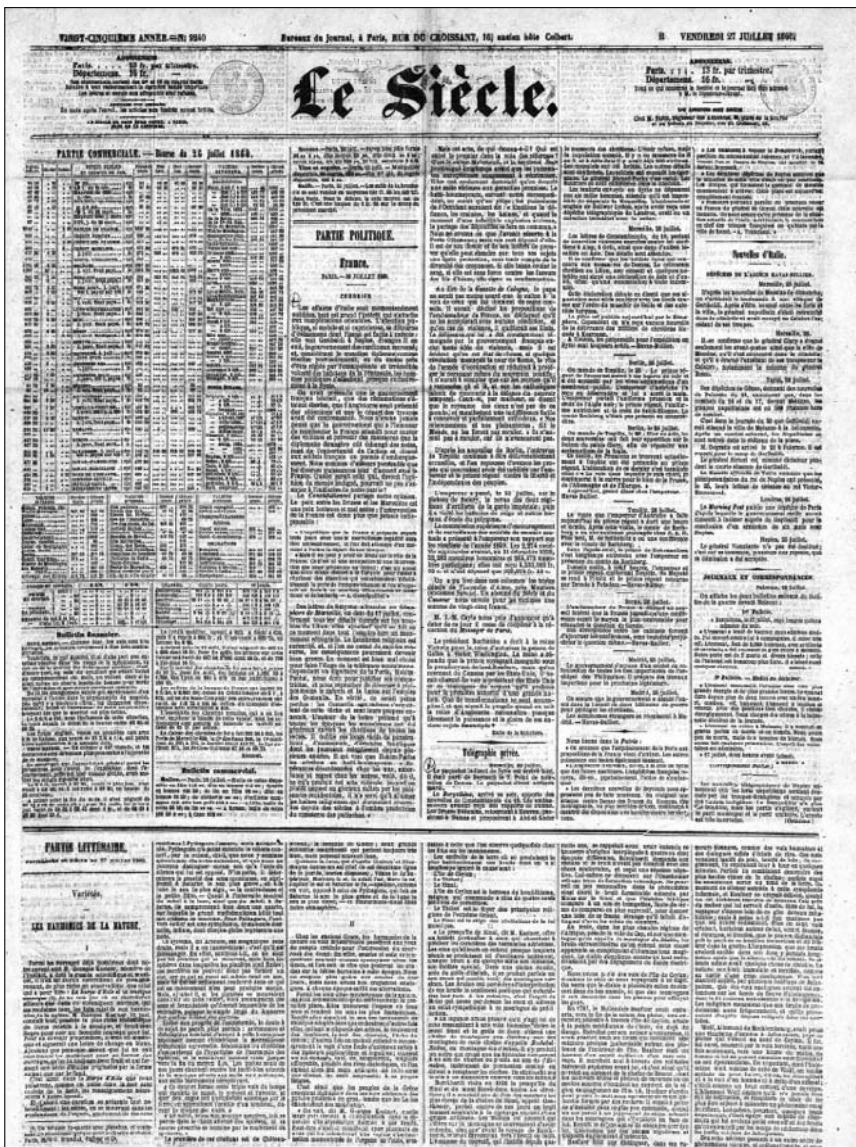
Časové zařazení našeho kufru a jeho materiálové složení nás kvůli budoucímu restaurátorskému zásahu přimělo kontaktovat výrobce a požádat jej o spolupráci. Za firmu Goyard písemně komunikovala Jessica Deshayes. Podle ní se jedná o výrobek jejich podniku z let 1853–1854. Materiálem, který se používal pro konstrukci kufrů, bylo velmi lehké topolové dřevo. Látka pokrývající víko kufru je směs bavlny, lnu a konopí pokrytá vrstvou asfaltu. Zbytek kufru je potažen lehkou látkou opatřenou nátěrem arabské gumy. Jako lepidlo se používal za tepla nanášený kostní klůh z uvařených rozdrcených kostí zvířat. Informace o závěrečných lacích používaných v době vzniku kufru dnes již bohužel nejsou dostupné. Na dotaz ohledně typického potisku Goyardových výrobků, který na našem kufru schází, Jessica Deshayes potvrdila, že jej firma Goyard skutečně používá až od roku 1892.²

v podobě písmene V, který připomíná strukturu lomeného kepru. Sortiment firmy od této doby zahrnuje kufrы na víno, bižuterii, parfémy, svíčky, šaty, klobouky, kufrы pro hráče póla a jiné.

Dalším impulzem pro rozvoj firmy se stalo rozšíření automobilové dopravy, kterou začali využívat hlavně obchodníci a velkoodběratelé. Na začátku 20. století se proto Goyard spojil s velkými ka-

¹ <http://www.goyard.com/goyard.html> [15. března 2011].

² Osobní sdělení Jessiky Deshayes ze dne 25. března 2011.

Obr. 6 – Reprodukce makulatury francouzských novin Le Siècle

V rozporu s datací Jessiky Deshayes je ovšem fakt, že makulaturu z vadně vytištěných francouzských novin *Le Siècle* se podařilo identifikovat jako vydání ze dne 27. července 1860, takže náš kufr vznikl někdy po tomto datu (obr. 6).

Předchozím majitelem kufru byla soukromá osoba, jejíž rodina pochází z Litomyšle. V této oblasti dochází přibližně v polovině 19. století k mohutné vlně emigrace do zahraničí, zejména do Ameriky. Historicko-statistická studie Karla Kysilky *Vystěhovalectví z Poličska v letech 1850–1890* uvádí, že se nejdůležitějším emigračním ohniskem ve východních Čechách stal právě okres Litomyšl. Podle Kysilkova přehledu se z okresu vystěhovalo v rozpětí let 1852–1857 300 osob a kolem let osmdesátých 400 osob. Celkem se tedy odhaduje, že úbytek obyvatelstva byl za první čtyři dekády druhé poloviny 19. století kolem 1000 osob. Zvláštností je, že se emigrace netýkala německé části okresu.³

Ačkoliv historii našeho kufru není možné přesně zmapovat, nelze vyloučit, že v rodině původního majitele mohla být osoba, která emigrovala do Francie či Ameriky a později se vrátila, nebo že rodině mohl jejich příbuzný kufr do Litomyšle zaslat. Podrobnější rekonstrukce osudů našeho sbírkového předmětu si vyžádá další zkoumání.

Kufr čeká v blízké době restaurátorský zásah, po němž bude představen veřejnosti.

³ Karel Kysilka, *Vystěhovalectví z Poličska v letech 1850–1890. Pomezí Čech a Moravy* 4/2000, s. 93–134.

Visací svorníkový pružinový zámek z hradu Aueršperk (okr. Žďár nad Sázavou)

Michaela Endlicherová – Miroslav Korbička

Při průzkumech středověkých hradů je stále možné nalézat předměty, o nichž by se dalo s jistotou hovořit jako o unikátních. Jejich dochování je většinou zcela náhodné, a pokud jsou ještě nalezeny v téměř neporušeném stavu, pak si jistě zaslouží, aby jim byla věnována náležitá pozornost. V následujícím příspěvku bude popsán visací svorníkový pružinový zámek (*obr. 1*) z hradu Aueršperk.

Zřícenina hradu Aueršperk leží v záhybu říčky Bystřice asi 3 km severovýchodně od města Bystřice nad Pernštejnem. Svou dispozicí se hrad přirozeně přizpůsobil trojúhelníkovému tvaru ostrožny. Vlastní jádro hradu leží v nadmořské výšce 501 m. Svahy ostrožny prudce spadají do údolí Bystřice, která celý útvar obtéká. Hrad byl vybudován členy významného moravského rodu Pernštejnů a je zřejmě nejstarším perštejnským hradem na horní Svatce. Jeho založení bylo datováno na základě nálezů z náhodných výkopů, které byly rámcově zařazeny do poslední třetiny 13. století. Zmiňován je i v historických pramenech, a to v letech 1325 a 1335, kdy se hovoří o Geruši a jejím otci Jimramovi z Aueršperka, a v roce 1412, kdy už byl hrad zřejmě opuštěn (Plaček 2001, 86–87).

Visací svorníkový pružinový zámek byl nalezen při povrchovém geofyzikálním průzkumu, jehož cílem bylo potvrdit na základě archeologického materiálu domněnku o existenci těžebního prostoru, z něhož stavitelé hradu získávali materiál pro jeho stavbu. Kámen zde byl s velkou pravděpodobností těžen ze skalních výchozů, které se nacházejí zhruba 30 m od jádra hradu v příkrém západním svahu pod novodobou přístupovou cestou.

Zámek byl nalezen pod sesunutým skalním blokem o velikosti cca 130 × 80 × 30 cm v hloubce 30 cm pod vlastním povrchem (cca 100 m jihozápadně od hradu). Díky tomu byl zámek dobře chráněn před vnějšími povětrnostními vlivy. Hlavními faktory, které přispěly k jeho zachovalému stavu, bylo krytí před svislými srážkami, poloha v prudkém svahu v silně propustném zvětralinovém plášti, dále pak hmota nadložního skalního bloku, zajišťující malé výkyvy teplot a vlhkosti půdního vzduchu a tím i zpomalení koroze, a v neposlední řadě také odolnost masivní konstrukce zámku a jeho kvalitní povrchová úprava, pravděpodobně poměděním.

Zámek z hradu Aueršperku se vymyká svou velikostí, dochováním a zejména svým dekorativním zpracováním dosud známým nálezům na našem území. Vzhledem k vysoké úrovni řemeslného, až uměleckého provedení je zřejmé, že byl vyráběn v určité limitované sérii. Tělo zámku má rozměry 110×95 mm a je složeno ze zámkové skříně a svorníkového uzavíracího mechanismu. Ten je tvořen postranicemi, na které je napojen v horní části svorník v podobě břevna. Na svorníku je patrné zploštění po nárazu těžkým předmětem a následná deformace, která naznačuje pokus o násilné otevření zámku. Ve spodní části je vybaven uzavíracími trny s pružinami. Rozměry postranice jsou 25×25 mm, délka svorníku činí dle rentgenových snímků 90 mm (obr. 2) a délky trnů s pružinami rovněž 90 mm. Zasouvání svorníkové části do zámkové skříně se provádělo z jedné strany, zatímco strana protilehlá byla opatřena otvory pro zásuvný klíč. Otvor pro klíč je chráněn proti pakličí zdobenou zábranou. Zámková skříň je vyztužena podélnými žebry, mezi která jsou vsazeny ozdobné vlnovky ze silného plechu. Jednotlivé části zámku byly pájeny dle výsledku skenování průmyslovým tomografem pravděpodobně cínem nebo jeho slitinami. Na těle zámku a na výsuvné postranici se svorníkem se dále nacházejí dvě oka, která byla zřejmě spojena řetízkiem, jenž měl zamezit jeho ztrátě při rozpojení.

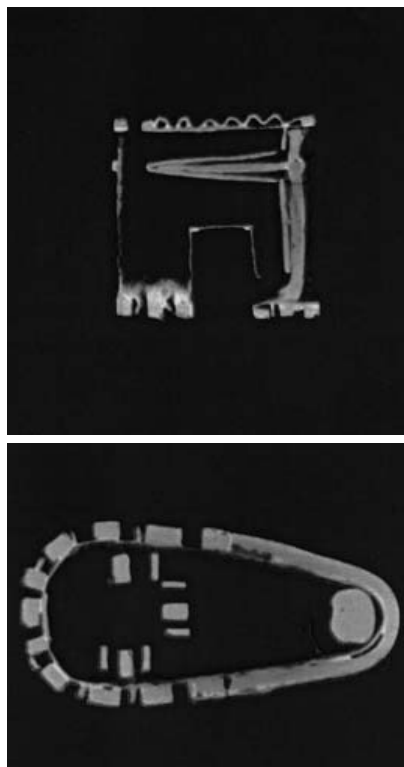
Obr. 1 Visací svorníkový pružinový zámek

Zámek byl odemýkán pomocí zásuvného lopatkovitého klíče, jehož použití vychází z principu přitlačení pružin klíčem v těle zámku a tím možnosti oddělení (otevření) závěsné části od zámkové skříně. Dřík tohoto typu klíče bývá ukončen pravoúhle zalomenou pracovní částí (lopatkou) s výřezy, pomocí nichž byly v zámkové skříně stlačovány pružiny. Opačný konec klíče byl opatřen krčkem (patkou), obvykle obdélníkového nebo oválného průřezu, a menším závěsným okem (Krajíc 2003, 90). Klíč tohoto typu však nalezen nebyl.

Nástup visacích (závěsných) zámků se zásuvným klíčem je patrný už v době římské, jejich produkce pak dosáhla pozoruhodných rozměrů ve východní Evropě, kde se objevují na ruských hradištích od 9. do poloviny 15. století. Zde se vyskytují v takové hojnosti a rozmanitosti technického řešení, že překonávají všechna dosavadní měřítka. Souvisí to patrně s kontakty staré Rusi s hospo-

dářsky vyspělou Byzancí, kde pozdně antické výrobní tradice přežívaly a odkud pronikaly za její hranice. Závěsné pružinové zámky byly tedy v kulturní oblasti východního Středomoří domovem a odtud se cestou obchodu i přenášením výrobních znalostí šířily do ostatního světa. Pro západní Evropu není k dispozici dostatek pramenů, z nichž by bylo možné vykreslit stejně přesvědčivý obraz o šíření závěsných zámků jako v případě její východní části (Rasl 1988, 155, 156, 169). Na našem území ukazují na první výskyt závěsných zámků nejstarší stopy z 12. století, jde však pouze o nálezy zásuvných klíčů. Pevnější oporu je možné hledat až v pozdějších nálezech skutečných zámků a jejich částí a klíčů, které badatelé datují v časovém rozpětí od 13. do 15. století (Rasl 1988, 169). Z hradního prostředí jsou visací pružinové zámky známe např. z Nového Hradu u Kopřivné na Šumperku (Goš 2002, 183–187), dále z hradu Lelekovic na Brněnsku (Unger 1999, 87), z hradu Tepence (Burian 1971, tab. 46:1; Burian 1973, tab. 58:6) či z hradu Vízmburku (Lochmann 1983, tab. VII:6).

Rentgenové snímky visacího svorníkového pružinového zámku byly pořízeny v Pražském centru průmyslové tomografie při Fakultě jaderné a fyzikálně inženýrské ČVUT v Praze na průmyslovém tomografu VT 400. Vzhledem k vysokému zeslabení rentgenového záření při průchodu hmotou zámku byla nastavena vyšší energie fotonů s parametry rtg. lampy: napětí 420 kV, proud 2 mA, tloušťka svazku sečné roviny 1 mm. Skenování bylo vedeno v sečných rovinách přes tři trny s pružinami jak v podélné (*obr. 2*), tak v příčné ose zámku (*obr. 3*). Na CT snímcích jsou velmi dobře patrné jednotlivé konstrukční prvky, tj. zámková skříň, trny s pružinami, svorník s výsuvnou přepážkou, ztužující žebra, pakličová zábrana, zdobení vlnovkami a bezpečnostní oka. Na příčném řezu je dobře vidět pozice trnů a počty pružin. Pootočením trnů o 90° a změnou počtu pružin na trnech (1 nebo 2) se dosáhlo toho, že každý vyrobený zámek se dal

Obr. 2, 3 Rentgenové snímky zámku

otevřít jen jedním originálním klíčem. Výpočtem počtu kombinací zjistíme, že výrobní série těchto unikátních zámků by se v případě pouhého pootočení trnů zastavila na čísle 64 a při změně počtu pružin dokonce až na 512 kusech.

Pro orientační prvkové zastoupení materiálu zámku byly použity etalony Fe, Cu, Zn, Ag a Sn. Ty byly umístěny ke zkoumanému objektu do roviny řezu rentgenového paprsku. Porovnáním na základě identické intenzity (lineárního koeficientu zeslabení) bylo možné usoudit, že vlastní zámek byl zhotoven ze železa, jeho konstrukční prvky byly navzájem spájeny slitinou cínu a na povrchu zámku byla nanесena měď jako ochrana proti korozi. Přesné materiálové složení však bude známo až po metalografickém rozboru. Rentgenování zámku bylo podpořeno Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy grantem *Laserové systémy, záření a moderní optické aplikace* (číslo grantu MSM6840770022).

Firmou Kvart Incest byla zhotovena funkční replika s klíčem, která prokázala bezchybné a rychlé rozpojení uzamykacího mechanismu, současně však i nemožnost jeho překonání bez hrubého poškození zámku. Visací svorníkový pružinový zámek z hradu Aueršperk je uložen v Městském muzeu v Bystřici nad Pernštejnem.

Poděkování patří Ing. Josefu Prokopovi z Fakulty jaderné a fyzikálně inženýrské ČVUT v Praze za skenování zámku a Radku Kluskovi z firmy Kvart Incest za zhotovení funkční repliky.

LITERATURA

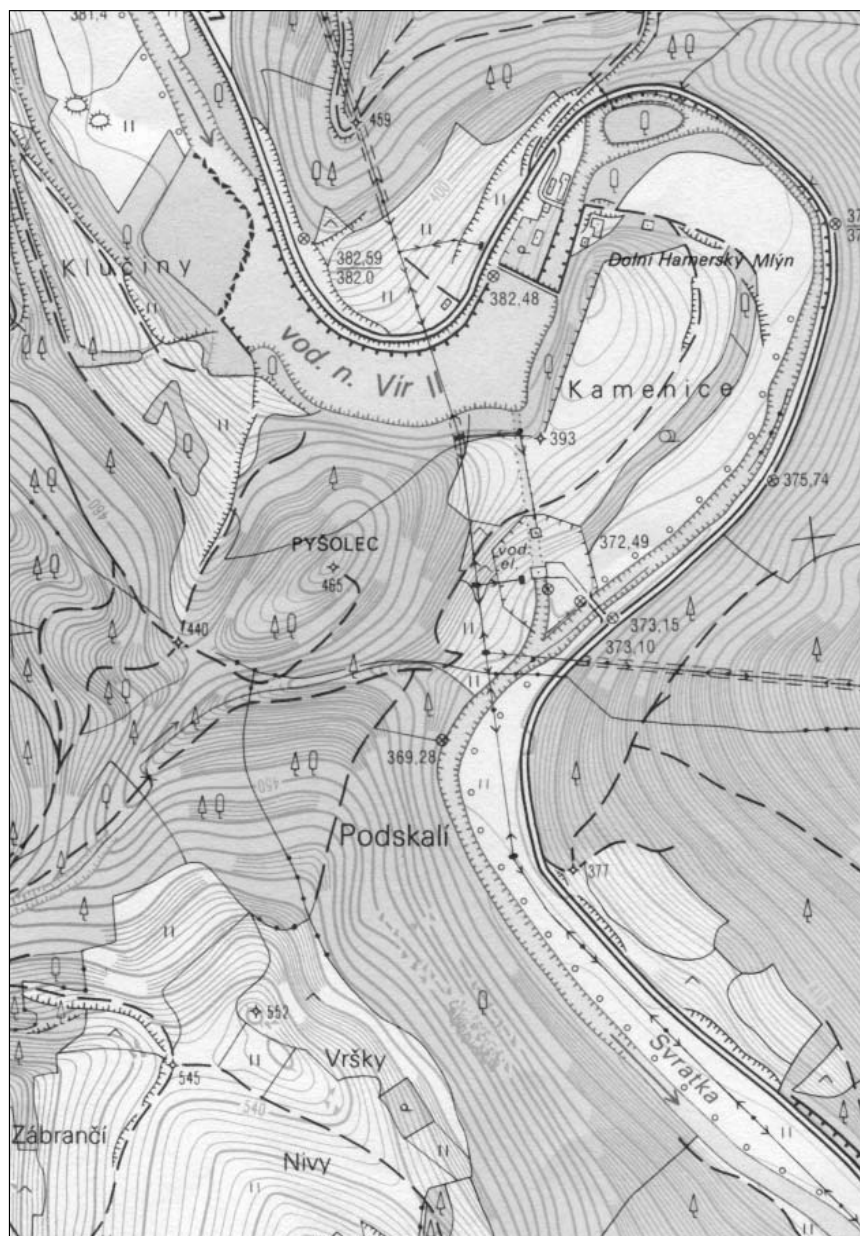
- Burian V. 1971: *Výzkum hradu Tepence (obec Jívoví) roku 1970 (okr. Olomouc)*, PV 1972, 65–68.
- Burian V. 1973: *Nálezy na středověkém hradisku Tepenec, obec Jívová (okres Olomouc)*, PV 1972, 83–84.
- Goš V. 2002: *Archeologové na Novém Hradu u Kopřivné na Šumperku*, VVM 54, 183–187.
- Krajč R. 2003: *Sezimovo Ústí. Archeologie středověkého poddanského města 3*. Praha – Sezimovo Ústí – Tábor.
- Lochmann Z. 1983: *Kovový inventář hradu Vízmburku*, Vlastivědný sborník 7, 223–249.
- Plaček M. 2001: *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí*. Praha.
- Rasl Z. 1988: *Závěsné zámky dvou tisíciletí z hlediska technického vývoje*, Sborník k osmdesátému výročí založení Národního technického muzea, 153–225.
- Unger J. 1999: *Život na lelekovickém hradě ve 14. století. Antropologická sociokulturní studie*. Brno.

Středověká vápenická pec u hradu Pyšolce

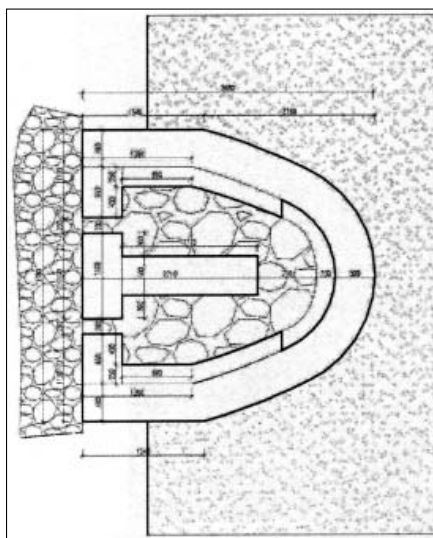
Michaela Endlicherová – Miroslav Korbička

Hrad Pyšolec (okr. Žďár nad Sázavou) je jedním z dochovaných pernštejských hradů, který leží na ostrožně nad řekou Svratkou asi 1,5 km jihovýchodně od přehrady Vír. Jeho zřícenině dnes dominují především pozůstatky válcového bergfritu a rovněž tak hluboký šijový příkop vylámaný do skály. Založení hradu, které bylo na základě nečetných archeologických nálezů rámcově řazeno do 14. století, zřejmě souviselo s potřebou rozrůstajících se Pernštejnů vlastnit větší počet rodových sídel. Roku 1464 se již o něm píše jako o zbořeném (Plaček 2001, 524). Příklady archeologicky probádaných středověkých vápenických pecí dochovaných v okolí hradů jsou známy např. u Obřanského hradu (Merta 1977, 239–246), u hradu Šaumburka (Kohoutek 1987, 143–145) aj.

S výstavbou hradu Pyšolce s velkou pravděpodobností souvisí středověká vápenická pec, která byla odkryta hloubkovým archeologickým průzkumem do úrovně propustnosti terénu. Objekt se nachází v těsné blízkosti zdroje krystalického vápence asi 300 metrů jihozápadně od hradu (police N 49.54173°, E 016.33133°, 467 m n.m.). Těžební prostor o rozměrech 80 × 20 m je dodnes v poměrně exponovaném terénu velmi dobře patrný jako výrazná, oproti okolnímu terénu ostře ohraničená deprese antropogenního původu. Přesně kopíruje povrchový výchoz proterozoických vápenců svrateckého krystalinika. Jeho svorová zóna je na vápencová ložiska poměrně bohatá. Nachází se především jako téměř souvislé pásmo nedvědických mramorů táhnoucích se od Černvíra přes Ujčov, Vír, Ubušín a Trhonice do Sedlišť u Jimramova (Polák 1960, 53–56). Byly zde hojně těženy již od počátku osídlení Bystřicka a ve středověku velice oblíbeny pro svoji výbornou opracovatelnost a kvalitu. Příklady použití kamenických a sochařských prací z těchto krystalických vápenců najdeme na všech dochovaných významných dobových stavbách Bystřicka, hradu Pernštejně, gotickém kostele v Doubravníku atd. Jedná se o středně zrnitou bělavě šedou horninu vzniklou překrystalováním původních vápenců. U hradu Pyšolce bylo ložisko téměř zcela vytěženo. Právem se můžeme domnívat, že posloužilo nejen na jeho výstavbu, ale i na stavbu Zubštejna a možná i hradu Aueršperku jakožto nejbližší zdroj vápenců. Ve prospěch tohoto tvrzení svědčí nejen nález tohoto relativně dobře dostupného

Situační mapka území

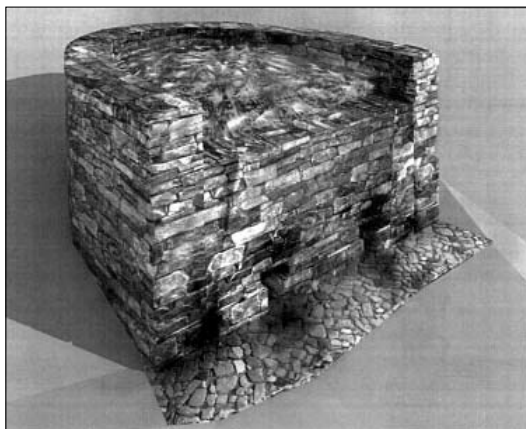

Zaměření objektu

ložiska a nález vápenické pece, ale především obrovské kubatury vypálené mazanice v řádech stovek metrů krychlových. Tento materiál vzniklý po výpalu vápence a vymetení pece se nachází ve formě mohutné haldy přímo v předpecním prostoru, dále pak v podobě rozsáhlých výsypek ve svahu pod pecí. Pozůstatky těžby jsou v současnosti dobře patrné podle četných rozsevů drobných úlomků vápence na povrchu, vzniklých při jeho zpracování, a podle sesunutých vápencových bloků v příkrém svahu pod ložiskem. Obnažení bazální partie ložiska s výchozem masivního krystalického vápence je dobře vidět pouze ve spodní části těžebního prostoru.

Relikt vápenické pece před odkrytím představovala výrazná jáma s pozůstatky kamenné stěny. Objekt byl jeho staviteli záměrně situován na horním okraji vápencového ložiska v blízkosti hlavní šijové cesty, která se pozvolna svažuje k hradu Pyšolci. V okolí pece jsou patrné navršené vrstvy přepálené hlíny, jež tvoří především červenohnědý materiál s ostrohrannými úlomky vápence o velikosti kolem 5 cm. Kusy mazanice dosahují velikosti až 20 cm. V bezprostřední blízkosti pece se vyskytují dvě výrazné deprese, které jsou patrně pozůstatkem těžby hlíny užitá jako surovina k výrobě hliněného těsta pro výmaz. Větší z nich je oválného tvaru s delší osou přes 15 m a hloubkou do 2 m. Při průzkumu pece nebyl nalezen žádný doprovodný materiál, díky němuž by bylo možné odhadnout datování jejího založení, její souvislost s výstavbou hradu Pyšolce je však zřejmá.

Při technickém popisu pece bylo použito několik názvů, které byly přejaty z etnografické literatury (Kurfürst 1978, 153–163), ale jako termíny bývají užívány i v archeologii (Kos 2001, 9–17). Pec má podkovovitý tvar, její stěny jsou vyzděné z kamene. Na kamennou vyzdívkou byly použity převážně okolní svorové horniny. Rozměry prostoru topeniště jsou 2,3 × 2,4 m. Osou pece byla vystavěna kamenná přepážka, která dělila pec na dvě komory. Nebyla odkryta po celé délce, proto nevíme, zda zasahuje až k zadní oválné stěně pece. Výška přepážky je 30 cm a šířka 50 cm. Z funkčního hlediska sloužila přepážka pravděpodobně jako podpěra pro středový pilíř roštu, na který se ukládal krystalický vápenec před výpalem. Navíc dělila topeniště na dvě komory. Každá komora byla zaklenuta roštem, který

Rekonstrukce vápenické pece

měl pravděpodobně podobu klenby vystavěné z plochých kusů vápence. Z konstrukčního hlediska byl tento postup reálně ověřen a ukázal se plně funkční pro vsádku kusů vápence při experimentálním výpalu v jednodukové vápenické peci ze 16. století u obce Mokrá (Kos 2001, 9–17). U pece se rovněž dochovala čelušen (čelní kamenná stěna), jejíž délka činí 2,8 m, výška 2 m a šířka 1 m. Čelušen zajišťovala uchování vsádky krystalického vápence. Byla opatřena dvěma česny (tahové a otopné kanály) ve tvaru klíčové dírky, které mají výšku 45 cm. Tento tvar výborně zajišťoval oporu pro roštovací vidle při manipulaci s palivem v topeništi. Česna mají výrazně ohlazené boční stěny, což bylo s největší pravděpodobností způsobeno právě hrabacím nástrojem a dlouhodobým používáním pece. Česna vápenických pecí byla obvykle zaklenuta (Merta 1980, 33). Při odkryvu pece bylo nalezeno několik kusů krystalického vápence, z nichž jeden byl opracovaný a snad původně představoval právě tento konstrukční prvek. Po obvodu bočních stěn pece bylo ve spodní třetině jejich výšky vystavěno čelesno (kamenný výstupek), které sloužilo stejně jako kamenná přepážka uprostřed topeniště jako podpěra pro rošt. Čelesno se od čelušně směrem k zadní stěně pece svažuje. Předpokládáme, že se takto skláněly i obě klenby směrem k společnému sopouchu u zadní stěny. Tímto způsobem se dosáhlo efektivnějšího vyhoření palivového dříví a tím zvýšení účinnosti pece a rychlejšího vyžhání vápence. Plameny prostě „neulétly do komína“. U čelní stěny dosa-

Rekonstrukce vnitřního řešení vápenické pece

huje česno výšky 80 cm, odkud postupně klesá k zadní stěně až do výšky cca 20 cm. Pec měla pečlivě vydlážděné dno zpevněné jílem. Místy se na něm dochovaly zbytky práškového vápna a přepálené hlíny. Rovněž tak předpecní prostor byl vydlážděn, a to na vzdálenost 70 cm před čeluseň. V předpecním prostoru se dochovaly četné ostrohranné úlomky vápencové drti.

Poděkování patří řediteli Městského muzea Bystřice nad Pernštejnem PhDr. Vladimíru Cisárovi za podporu při spolupráci, dále pak Radku Kluskovi a Petru Rošickému za pomoc při odkryvu pece a rovněž Ing. arch. Miroslavu Korbičkovi ml. za technický nákres a vizualizaci pece.

LITERATURA

- Kohoutek J. 1987: *Nález středověké vápenické pece u hradu Šaumburka*, AH 4, 143–145.
- Kos P. 2001: *Experimentální výpal vápna v peci ze 16. století u Mokré*, Archeologia technica 13, 9–17.
- Kurfürst P. 1978: *Lidové vápenictví na Dražanské vrchovině*, ČL 65, 153–163.
- Merta J. 1977: *Středověké vápenické pece při Obřanském hradě*, AH 2, 239–246.
- Merta J. 1980: *Výzkumy vápenických pecí*, Sborník TM v Brně 1, 30–55.
- Plaček M. 2001: *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí*. Praha.
- Polák A. 1960: *Nerostné bohatství Bystřicka*. Brno.

Ochotnické divadlo a spolky v Bystřici

Bohuš Schwarzer

Městské muzeum v Bystřici nad Pernštejnem uchovává mimo jiné i písemnou pozůstalost po Bohuši Schwarzerovi. Je uložena v depozitáři a slouží badatelské veřejnosti za podmínek určených autorským zákonem. Šestý z řady jeho rukopisů pod souborným označením *Ze staré Bystřice*, z nějž přinášíme podstatné části, nese název *Spolky a ochotnické divadlo*. Součástí písemné pozůstalosti je také množství poznámek a doprovodného materiálu. Celkový rozsah písemností je cca 0,5 bm archiválií.

Písemná pozůstalost Bohuše Swarzera je dobrým vodítkem k mnoha historickým událostem a jevům v našem městě, ale neustále platí základní pravidlo pro práci historika – obraťte se k původním pramenům! A na závěr: hrálo se tedy v oněch dobách v Bystřici divadlo?

Ochotnické divadlo v Bystřici nad Pernštejnem

MUDr. Vladimír Zapletal ve spisku *Průkopníci z Horácka 1. Život a dílo MUDr. Františka Veselého* (1962) začíná těmito slovy:

„František Veselý se narodil 18. března 1862 v Bystřici nad Pernštejnem, nedávající tehdy ještě známek veřejného života. Avšak již tehdy založili zde učitelé Josef Bříza a Václav Novotný hudební tradici, jež přispěla k prvnímu kroku probouzejícího se města. Roku 1865 založen čtenářsko-pěvecký spolek „Věnavá“, který potom 45 let udával tón společenského života bystřického.“

Dne 7. prosince 1968 napsal universitní prof. dr. František Černý Národnímu výboru města Bystřice nad Pernštejnem dopis, z něhož cituji následující stať:

„V literatuře o divadle na Moravě v době obrozenecké se uvádí, že před rokem 1848 hrálo české ochotnické divadlo i v Bystřici na Moravě. V literatuře se však nikde neuvádí, zda šlo o Bystřici nad Pernštejnem, nebo o Bystřici pod Hostýnem. Prosím Vás proto o zprávu, zda snad v regionální literatuře je uvedeno, že šlo o Vaše město, což by nemuselo být vyloučeno, protože v blízké Nedvědici se za národního obrození skutečně hrálo.“

Profesor Černý potřeboval tyto údaje pro II. díl akademických *Dějin českého divadla*, který rediguje a píše partii o ochotnickém divadle. Protože mne to zajímalo, vznikla kolem této otázky dlouhá pátrací akce, která však neosvětlila tuto spornou otázku. Z dalšího dopisu pana profesora uvádím následující poznámku:

„Stále se nevzdávám naděje, že alespoň jedno, tedy zcela ojedinělé představení mohlo být u Vás za národního obrození do roku 1848 sehráno. Nemuselo být organizované na spolkové základně – ochotnické spolky byly tehdy ještě velikou vzácností. Leckde vznikala představení prostě tak, že se několik lidí dalo dohromady.“

Na můj dotaz ohledně kulturní činnosti Bystřice pod Hostýnem mi odpověděl pan Jindřich Spáčil, z něhož vyjímám jenom jednu větu:

„...soudím však podle záznamů o divadelní činnosti v kraji, že to nemohla být Bystřice pod Hostýnem, to bylo tehda jenom malinké městečko, velmi zaostalé.“

Na můj dotaz do Nedvědice 26. 3. 1969 mi odpověděl pan učitel Josef Peterka, současný kronikář městečka Nedvědice, a z jeho dopisu vybírám následující poznatky:

„Sledujeme-li bývalý kulturní život v Nedvědici, dovídáme se, že už více než před 100 léty se u nás ochotnický hrávala divadla s velikým nadšením a že byla sledována i širší kulturní českou veřejností. O tom podávají čtyři dopisy z pražských ‚Květů‘ z roku 1838 a 1843.“

V těch dopisech jsou uváděna dvě díla, a to Tylův *Nalezenec* a Klicperův *Divotvorný klobouk*, a jména herců a ohodnocen jejich výkon na prknech. Dále poznamenává pan učitel:

„Je to zajímavé počtení po sto třiceti letech. Vybavuje ovšem smutek v duši, když si uvědomujeme, že kulturní život v naší obci, kdysi, a ještě nedávno tak rozvitý, dnes zcela upadl, třebaže by k němu byly příznivé podmínky. Ale zpohodlněli jsme, zlhosejněli. Ale ony bohda přijdou časy, že si rádi zahrajeme a zazpíváme, jak se o tom píše v oněch čtyřech dopisech.“

Z toho samého dopisu můžeme ještě citovat následující řádky:

„Je mi líto, ale o Bystřici tu nikde není zmínka. Údajně existuje rodinná kronika pana Vincence Svobody, mlynáře v Černvíře (zemřel 1966), jehož otec býval městským písařem v Bystřici. Kroniku jsem dosud neviděl, ale dovídám se, že zmíněný písař Svoboda zde uvádí, že kulturní život bystrický byl tehdy na nízké úrovni. Neberu tuto zmínku nikterak vážně, protože nelze říci, která doba je míněna, zda obrozenecká či pozdější. Písař Svoboda však nežil v době obrozenecké a o tu Vám především jde.“

Dne 30. 3. 1969 poslal pan profesor další dopis, ze kterého vybírám některé zajímavé zprávy:

„Zprávu o divadle v Bystřici mám ze studie Jaroslava Čičátky – Vývoj divadelnictví ve střední a severní Moravě, která vyšla ve Vlastivědě střední a severní Moravy II, Přerov 1938. Tam na straně 40 se říká: ‚V letech 40. se hrálo v Bystřici a Ivanči-

cích... Pokud jde o obrozenecké české divadlo v Nedvědici, je o něm známo poměrně dost... V pamětech Matěje Mikšíčka, které jsou uloženy ve Státním archivu v Brně, je důležitá poznámka: »že i jiná města po příkladu Evančic, Telče a Nedvědice se povzbudí.« Gustav Pfleger-Moravský, který dva roky žil v Bystřici (1839–1841), se ve svých vzpomínkách zabývá těmito léty a zmiňuje se jen o loutkovém divadle, a sice asi toto: »...na dům páně Němečkův nezapomenu nikdy, tam jsem byl jako doma, ale co mne nejvíce vábilo, bylo malé divadélko... Několik dní před tím přijeli do města komedianti, jakož i s celou uměleckou společností, dávalo se v hlavním hostinci – Panském domě – pro mládež divadlo s marionetami, večer pak všeliké kumšty se provozovaly ve velikém sále...«

Z dopisu pana profesora Františka Černého ze 10. 4. 1969 vybírám následující stať:

„Zdá se mi, že všechno mluví pro to, abychom za onu blíže neurčenou Bystřici považovali právě Bystřici nad Pernštejnem, především je tu blízkost Nedvědice, v níž se české divadlo hrálo, a pak skutečnost, že Vaším rodákem je Karel Šmídek. Šmídek totiž nejsoustavněji o českém divadle na Moravě psával – a hlavně v Brně – po léta psával. Je velmi pravděpodobné, že dal impuls k českému představení i ve svém rodišti.“

František Čech v letech 1919 napsal malou vzpomínku na vzorného učitele Martina Zháněla, který v letech 1853–1857 působil jako učitelský pomocník v Bystřici nad Pernštejnem, a můžeme mimo jiné se zde dočísti tuto poznámku: *„Odsouzen na počátku své dráhy hrávati na venkovských tancovačkách, našel již v Bystřici širší a vděčnější pole ku pěstování své hudební záliby, ba skoro vášně. Venkovské městečko prožívalo tehdy záchvěvy obrozenecké horečky. Kolísalo ještě ve svých reprezentačních živlech mezi zakořeněnou němčinou a mezi řečí, kterou mluvila převážná většina obyvatelstva.“*

Kostelní kůr řadou dobře vycvičených zpěváků i hudebníků byl dobře zřízen. Provozovaly se tehdy na poli církevní hudby v Bystřici nejtěžší mše Haydnovy, Mozartovy i Beethovenovy. Čilý sbor ochotníků divadelních i zpěvackých vrhnul se však i na pole hudby světské. Za živé účasti mladého Martina Zháněla pořádána tam bývala častá divadelní představení a besedy deklamatorní i hudební. Tam mladý učitel nejen že ve všech oborech hudby sám velmi se zdokonalil, nýbrž nabyl i značné pořadatelské praxe...“

A ještě z posledního dopisu pana prof. Františka Černého k načatému tématu ze dne 25. 5. 1969

„Poslední údaj je velmi zajímavý. Zde jsme – pokud jde o divadlo – nejbližší zkoumané době. Když vezmeme v potaz to, co píše František Čech, když víme, že se hrálo hodně v Nedvědici i že z Vašeho města vyšli někteří významní buditelé, je mi nyní dnes už naprosto jasné, že Čičatka měl na mysli Bystřici nad Pernštejnem.“

V karasínské myslivně se narodil 16. března 1807 také národní buditel a obrozenecký hudebník František Slavíček, učitel v Rozsochách a ve Vítochově,

posledně 33 let nadučitel a ředitel kůru v Olešnici na Moravě.¹ Skládal čtvero-zpěvy a je tvůrcem četných církevních skladeb, na jejichž provedení chodili lidé zdaleka. Hudebnímu umění zasvětil mnoho žáků. Nadějným jeho žákem byl v roce 1872 i sládkův syn František Mareš, který se proslavil jako ředitel brněnské Vesny. Devítiletému školákovi napsal Fr. Slaviček knihu o hudbě s názvem *Fundament pro Maršového Františka*. Přičinil se o ochotnické divadlo v Olešnici, jedno z prvních na Moravě po Brně. Skládal i veršované deklamace s názvem *Rozprávky*, jež tónem dramatickým jsou vedeny, poučovaly o veřejných zkouškách mládež i rodiče. Žil ve Velké Bíteši z ročního výslužného 600 zl. u dcery provdané za nadučitele Jana Tiraye a zemřel 3. května 1881.

Od 19. září 1832 vyučoval ve Vítchově František Slaviček, rodák z Karasejna, který byl 30. ledna 1833 jmenován definitivním učitelem ve Vítchově. Slaviček byl vzorný učitel, znamenitý zpěvák a varhaník. Dne 26. března 1840 se přestěhoval do Olešnice, kde působil do roku 1872, kdy byl dán na odpočinek.

Z bystrických rodáků, kteří v době obrozenecké mohli ovlivnit kulturní dění ve svém rodném městě, připomeňme si ještě Theodora Lazara (1834–1887), který se aktivně zapojil do vlasteneckého spolkového života.

František Dědek (1821–1874) ve svém deníku popsal vlastenecký život na Moravě ve čtyřicátých letech, přispíval do různých novin vlasteneckými a katolickými články.

Josef Mnohoslav Šperlín (* 1826) aktivně působil v kroměřížském národním životě.

Karel Orel, sběratel pohádek a farář ve Strážku.

Všichni tito bystričtí rodáci, studenti, mohli dát impuls k vlasteneckému českému divadlu před rokem 1848.

Když se ještě vrátíme k poznámce MUDra V. Zapletala, že Josef Bríza zde založil hudební tradici, a když víme, že jmenovaný již Josef Bríza, než přišel jako učitel do Bystrice (1827), byl před tím učitelem v Nedvědicích, můžeme i s ním počítat, že mohl dát impuls k ochotnické scéně před rokem 1848, když je hodnocen u MUDra Fr. Veselého jako snaživý hudebník.²

I v Bystrici chápali divadlo nejen jako zábavu pro široké lidové vrstvy, ale i jako prostředek národního uvědomění a vzdělávání. Desítky zpěváků, divadelních ochotníků po několik generací zkrášlovaly a obohacovaly život obce i rodného

¹ Zajímavé je, že se narodil v téže myslivně, v níž si 27. 6. 1823 spatřil světlo světa spisovatel Gustav Pfleger-Moravský. Byl dobrým zpěvákem, hudebníkem a ve své době cenným [sic!] hudebním skladatelem. Vytvořil celou řadu mužských sborů, církevních chrámových vložek a církevních skladeb. Pokusil se též o hudbu k veselohře *Faustova domácí čepička*.

² Fakta, která zde uvádím, jsou velice přesvědčivá. Na základě těchto skutečností lze opravdu vyslovit názor, že se v městě našem na sklonku obrození již česky hrálo, ale dokud to nebudeme mít potvrzeno, bude to jen velice seriózní podložená hypotéza. Možná, že někoho tato fakta zde uvedená přivedou na další stopu, např. do korespondence lidí, o nichž zde mluvíme, do archivů atd.

*Ochotnické divadlo v Bystřici
v zahrádce pana J. Sykory*

V neděli dne 11^{ho} července 1875

Krejčí a švec

Veselohra ve třech jednáních od J. Š.

osoby.

Georgij Kuejsch

mládežnický

Kochanov jeho žena

Fominská její dcera

Zelenkova kovářka Kuejska

Pepík učení kovář

Nitka krejčí

Vojčikov její tetka

Namyslová její dcera

Sekáčkov přeludník Nitky

Morlinsk kuhlář

Kuzlík bednář

Borborov jeho žena

Sykorov klamník

Jermiov Drbákol

majitel boudy s rovítkem

Pomukolov Vědny byl

majitel věčnice.

Formování zpěváci, polichyti.

Začátek v 5 hodin odpoledne.

Vstupné dle libosti.

Čistý výnos věnován k zřízení

mládežnického sboru

Taneční zábava.

[sic!]. Iména zapadla, avšak zůstaly dokumentační přehledy o činnosti ochotnických divadel, soupisy jejich repertoáru a seznamy ochotníků, údaje o věkovém a sociálním složení členstva ochotnických spolků.

„Když počátkem druhé polovice minulého století začal se náš národ probouzeti ze spánku ponořeného pohromou bělohorskou, byly to hlavně písně české a slovenské, které dodávaly sebevědomí, a byla to zvláště píseň Hej, Slované, která dodávala hrdosti, byla to srbská píseň U boj, u boj, která dodávala statečnost, a byla to píseň Zpěvem k srdci, srdcem k vlasti, heslo svatě štít je náš, kdo jsi bratr, zpívej s námi, nejsi Čech, kdo nezpíváš, která dodávala nadšení.“

Tak začíná Vojtěch Štěpánek své dějiny Čtenářsko-pěveckého spolku Věnavy, založeného 28. ledna 1865.

V roce 1867 opustila řada nespokojenců Věnavu a založila si vlastní spolek, který dostal název Čtenářský spolek Beseda, krátce jen Beseda. Oba tyto spolky vyvíjely záslušnou činnost na poli kulturním, pořádáním hudebních večírků, pěveckých [sic!] a divadel. Beseda měla svoji vlastní spolkovou místnost, právě tak jako Věnavy zase v jiném domě. Besedě patřilo pro spolkovou místnost celé horní poschodí měšťanského domu č. 55 paní Antonie Klapáčové. Spolková místnost Věnavy byla v domě č. 9 v roce 1867.

V roce 1877 někteří členové Besedy projevíli přání, aby oba spolky splynuly. Členové Věnavy si kladli podmínku, aby sjednocený spolek nesl název Věnavy, ale celé jednání ztroskotalo. V letech 1880 se opět ozývaly hlasy po sloučení, ale i tentokrát nebylo dosaženo úspěchu, oba spolky šly svojí cestou.

V roce 1908 však Beseda zanikla, když několik let byla v nečinnosti. Spolkovou místnost používal řemeslnický spolek Vratislav pro své účely a též několikrát hráli divadlo.

I když, jak uvádím, Beseda zanikla roku 1908, nezanikla touha členů po zpěvu. Většina jich vstoupila do pěveckého spolku Cyrillské jednoty a věnovala se chrámovému zpěvu za řízení pana Františka Černého, ředitele kůru. Tento též pro Besedu v době její slávy složil několik písní pro silvestrovské scény. Dnes již názvy Věnavy a Beseda zůstávají jen ve vzpomínkách starých Bystričáků, kteří své vzpomínání končili povzdechem: *„Ach, byly to krásné chvíle, plné družné pohody.“* Tímto přehledem malé historie chci připomenout, že divadlo, zpěv byly v Bystrici vždy ve velké oblibě a můžeme si jenom přát, aby i dnes tak bývalo. O Věnavě vydal Vojtěch Štěpánek samostatnou brožurku, a tak není třeba zde více o ní psát, musel bych jenom opisovat z ní, a proto píši více o Besedě, o které nebylo nic písemného vydáno.

V roce 1892 pořádal se v místnostech Besedy Silvestr. Za tím účelem zbudováno ve velké světnici malé jeviště, ovšem primitivním způsobem. Na čtyři bečky od vína dány desky, přes světnici se natáhl drát, na ten se připevnila plachty, místo opony připevnil se na drát spolkový prapor, který se k jedné straně stahoval, a jeviště bylo hotovo. Po tomto zdařilém Silvestru bylo dohodnuto postavit jeviště

Čten. spolek „BESEDA“ v Bystřici n. P.
pořádá v neděli dne 1. dubna 1894
ve svých spolkových místnostech
DIVADELNÍ PŘEDSTAVENÍ.
k němuž Vašnost uctivě zve.
Dávati se bude veselohra od Mich. Baluckého
„TĚŽKÉ RYBY“
ve 3 jednáních.
OSOBY:
Onufriin Ťaputkěvič.
Dorota, jeho žena.
Vanda, vnučka Ťaputkěvičův.
Burčinský, statkář.
Helena, jeho dcera.
Vistovský, kapitalista.
Jindřich, jeho synovec.
Pagatovič, soudní rada.
Filip, sluha u Ťaputkěvičův.
Děj v obydlí Ťaputkěvičův.
—>||<—
Před započatím představení „PROSLOV.“
Začátek přesně o 8. hod. več. Vstupné pro osobu 30 kr.
Čistý výnos určen pro uhrazení výloh zbudováním vlastního
jeviště povstálých.
Po divadle volná zábava.
Vstup pouze zvaným volný.
F. ŠAŠEK, NOVÉ MĚSTO.

Divadelní plakát čtenářského spolku Beseda

stálé a řádně. Práce svěřena tesaři, který provedl zhotovení kostry jeviště, které se umístilo na straně obou oken. Ale to k hraní nestačilo.

Mělo-li se hrát, bylo k tomu třeba kapitálu na vymalování, a pro ten se nechťelo nikomu sáhnout do kapes. Tím se stalo, že dřevěná kostra jeviště se octla na půdě koželužny pana Janečka, kde odpočívala téměř rok.

V roce 1894 bylo definitivně rozhodnuto postavit jeviště. Protože místnosti spolkové byly na patře, usneseno, aby se zeď dělicí obě světnice spolkové odstranila. Aby se sehnaly peníze na tyto práce, upsáno 126 akcií po 1 zlatém, jež měly býti umořeny z výtěžku představení. Po vyrovnání všech závazků divadlo mělo patřit Besedě a Cyrilské jednotě.

Práce malířské svěřeny panu Šauerovi z Jimramova, který vymaloval profil jeviště, opony, salón, obyčejnou světnici a park. Později rozmnoženy dekorace a dva tapetované salony a vesnici. Spolkové místnosti Besedy byly jednotlivé roky:

15. 6. 1870 u Josefa Nečase;

18. 6. 1870–10. 6. 1876 u Josefa Sýkory;

30. 6. 1876–1879 Quido Jakl č. 62;

1879–1881 Antonín Ptáček;

1881 paní Bohuňovská.

Spolky v Bystrici nad Pernštejnem

(V roce 1864 i u nás pocítěna potřeba spolku, vzpružiny to života společenského.)

1. Nejstarším spolkem ve městě byl Čtenářsko-pěvecký spolek VĚNAVA, který byl založen 28. 1. 1865 a uveden v činnost, který původně byl nazván jen Čtenářský spolek podle bájněho Věnavy, zakladatele rodu Pernštejnů. (Prvý předseda Peregrin Fiša.) Tato společnost měla své sídlo v domě č. 62 na náměstí (majitel domu byl pan Antonín Janáček), v roce 1867 však měla svoji místnost rovněž na náměstí, ale v domě č. 9 u soukeníka pana Antonína Šmídka, v tomto spolku se sdružovali takzvaní mladočeši. Znak spolku týž jako města, půl zubra a půl orlice v modrém poli a heslo *Nedejme se*. Předsedou v uvedený čas (1886) byl Jan Svačina a místopředsedou byl Jan Dědek
2. V roce 1869 opustila řada nespokojenců Věnavu a v domě č. 167 (Josefa Koháčka) založili vlastní spolek, který pojmenovali BESEDA. Svoji spolkovou místnost jmenovaný Čtenářský spolek však měl později v domě č. 55 na náměstí u paní Bohuňovské. Byl to můžeme říci takový „truc spolek“ proti Věnavě, sdružovali se zde staročeši. Předsedou v uvedený čas byl farář P. Jan Říha a místopředsedou Antonín Serbousek, učitel.

„VĚNAVA,“ ČTEN.-PĚV. SPOLEK V BYSTRICI NAD PERNŠT.

pořádá

v neděli 4. prosince 1898

DIVADELNÍ PŘEDSTAVENÍ.

Hraje se:

Jen žádný sněm.

Fraška o 3 jednáních.

✠

O S O B Y:

Robert Fiala, poslanec na sněmu českém	<i>Novotný</i>
Marie, jeho choť	<i>r. Karavská</i>
Karel Fiala, statkář a poslanec na sněmu č.	<i>Čech</i>
Kateřina, jeho choť	<i>r. Novotný</i>
Barbora, její matka	<i>Novotná</i>
Jiří, zahradník u Karla Fialy.	<i>Novotný</i>
Baruška, služka u téhož.	<i>Novotná</i>
Martin Klafálek, domovník u „Zlatého klasu.	<i>Karavský</i>
Verunka, panská tamtéž.	<i>r. Karavská</i>
Petrík, učedník.	<i>Novotný</i>
Bucek, pekař a majitel domů.	<i>Černý</i>
Horčička, krejčí.	<i>Pluha</i>
Jean a Louis, sklepníci.	<i>Novotná</i>

Po představení

„MIKULÁŠSKÁ ZÁBAVA.“

—□—

Dárky zaobalené, opatřené jménem adresátovým, přijímají se u pokladny.

Začátek o půl 7. hod. Vstupné 30 kr.

Vstup jen pro zvané; dětem zakázán.

F. BAŠEK, NOVÉ MĚSTO.

Divadelní plakát nejstaršího bystrického spolku Věnavá

3. Dne 8. 11. 1870 byl založen učitelský spolek, který nesl jméno KOMENSKÝ, který měl svoji spolkovou místnost v obecním hostinci v č. 298 v místnosti zvané „Kufr“, ale pro své kulturní produkce používali místnost spolkovou Věnavy. Předsedou byl Jan Pohanka.
4. Dne 28. 8. 1875 byl v Bystřici Sbor dobrovolných hasičů, který nejenom se staral o ochranu majetku bystrických občanů, ale také se podílel na kulturní činnosti města. V roce 1877 byla zřízena vlastní hudební kapela, pro niž na akcie zakoupeny hudební nástroje, kapelníkem byl František Preisler. Svoji spolkovou místnost měli od roku 1877 v domě č. 169 v bývalých masných krámech, kde byla zároveň i zbrojnice. V uvedený čas byl velitelem Josef Sýkora a podvelitel Roman Janeček, Jejich činnost byla v pořádání bálů. Každý rok se konaly v Bystřici tři hlučné plesy, a sice elitní (Vratislav?), hasičský a veteránský.
5. [Dne] 11. 3. 1887 byla založena Cyrilská jednota pro zvelebení zpěvu a hudby chrámové, chodilo zpívat 15 slečen a paní a také tolik pánů a na Boží hod již zpívali mši v kostele. Po svátcích dávali besedu a zpívali dvojhlasné sbory i světské.
Mimo tyto spolky, které se největší měrou podílely na kulturním životě, byly zde ještě i jiné spolky, jejichž zájmová činnost byla na jiném poli působnosti.
6. Veteránský spolek, který, jak jsem již zmínil, pořádal ples jednou do roka, při různých slavnostech se účastnil průvodu, na oslavu střel. Ovšem svoji hudbu neměl, doprovázel spolek učitel Josef Bříza. (Jméno spolku Vladimír Mitrovský.)
7. Stolová společnost PÁNI Z PRSTENA založená soudním radou Bohumírem Šašecím, své sezení mívala v hospodě Hronů, jejich činnost byla dobročinná, podporovala nemajetné žáky, trvala až do roku 1902 a brněnské matici odvedla 1.400 K.
8. V roce 1882 byl založen Okrašlovací spolek.
9. Zapsané společenstvo záložné pokladnice s ručením omezeným, předseda v uvedený čas Jan Dědek a místopředseda Antonín Šmídek.
10. Hospodářsko-průmyslový spolek, předseda v ten čas Jan Svačina a místopředseda Jan Koloušek.
11. Společenstvo živnostníků řemeslných, předseda Roman Janeček, místopředseda Karel Onz, s názvem VRATISLAV, kteří se podíleli na kulturní činnosti ochotnickým divadlem, ale až v pozdějších dobách. (Spolková místnost stejná jako u Besedy.)
12. Spolek katolických товаришů, jejichž spolková místnost byla v domě [č.] 167 a přináleželo jim celé hoření patro, hrávali divadla a pořádali bály, i to v pozdějších dobách.
13. (Národní jednota založena 1899 a zanikla v první světové válce a její zvouvkříšení po válce se neuskutečnilo. Když byla tato jednota založena, čítala

36 členů. Schůze [nečitelné] byly 2. A patřila k nim sokolská veřejná knihovna. Ale později nevyvíjela žádnou činnost. Předsedou byl J. Novák, jednatelem a pokladníkem J. Křípal a členy výboru E. Fiša a K. Kubíček.)

V následujících kapitolách si shrneme ochotnickou činnost jednotlivých spolků od těch nejstarších dob, pokud ovšem byla jejich činnost podchycena.

[Následuje výčet jednotlivých divadelních představení.]

Dodatky

Květy, 1. října 1844, č. 118, s. 472, rubrika Domácí kronika:

Z Bistřice na Moravě se dovídáme, že se tam od tamějších ochotníků provozoval Čech a Němec velmi zdařile.

Moravské noviny, 31. ledna 1849, č. 25, s. 110:

Z Bystřice v Jihlavsku. (F. D.) V neděli dne 28. ledna dávala se u nás hudební akademie od učitelské schůzky okresu Bystřického k prospěchu budoucí učitelské knihovny. Akademie měla dvě oddělení. První obsahovalo ouverturu, deklamovanku „muž a žena“ přednesenou od Marie Mikyškové, rondo na housle přednáš. od p. Frant. Křivky, kaplana zdejšího, z písně „Důch moravský“ spívané od p. Wolfa, učitele v Jimramově; ku konci hrál p. Julius Částka solo na fortepiano. V druhém oddělení přednášela se ouvertura, na to deklamovanka „obrana krásného pohlaví“, předn. od Jos. Jaklové, deklamovanka „Pivo“ přednášená od p. Josefa Břízy, vzorního učitele v Bystřici, pak se spíval čterospěv „Moravští manové“ a srbský „Složno, složno bratio milá“ který se musel opakovati, solo na Forte a ouvertura, ku konci zpívala se píseň „Bože zachovej nám krále“ vytištěná v příloze č. 17 Moravských Novin. O zřízení akademie zvláštní zásluhu si získali nadzmiňený velebný pán Křivka Frant. a p. Václav Mezník učitel z Rožinky. Akademie vypadla nad vše očekávání a každý jednotlivý kus s velkou pochvalou od obecnstva byl přijat, zvláště p. Částka svou mistrovskou hrou nás mile překvapil. I náš důst. p. děkan, vyzván jsa od schůzky učitelské, poctil podniknutí toto svou přítomností a přičiněním, začož mu tu veřejné díky vzdáváme. Poznali jsme vůbec, že dosti statečných musikalních sil máme v okresu našem a že vzájemným působením mnoho dobrého pro budoucnost by se dalo docílit, též jsme pozorovali, že spěv a deklamace nad jiné dojímalý cit obecnstva. Příjem obnáší něco přes 30 zl. stř., které se snad po zapravení potřebných útrat do matice pošlou, aby nějaký jistý základ učiněn byl pro žádoucí knihovnu.

Pak následoval taneční ples, který mladému a tancichtivému světu ještě více se líbil, než samá akademie. Těšilo nás, že více našich děv při svém úboru užilo barev národních „modro-červenobílé“, které zajistě nejlepši jsou okrasou pro děvy Moravské.

Moravské noviny, 14. září 1849, č. 210, s. 967:

Z Bystřice 7. září. (F. D.) Hrál se tu již po dvakrátě divadlo, a sice Kocebueův „Epigramm“ přeložen od Vávry. Kus poprvé velmi se líbil, dával se tedy po druhé. Hrál se jak ponejprv tak i po druhé velmi zdařile a každý jednotlivec přičinil se co mohl. Viděli jsme tu i několik hostů z Pernštýna a Rožinky. Z příjmu zapravilo se krom jiných útrat divadelních též zcela nová prkenná divadelní budova, pak se dalo 5 zl. na domácí chudé a ostatek 12 zl. stř. posíláme tuto skrze Vás Přerovským vyhořelcům. Bůh ráciž požehnati skromný dar tento. [...]

Moravské noviny, 5. října 1849, č. 228, s. 1040:

Na dovezení soch sv. Cyrilla a Methuda z Říma

[...] Z divadelních příjmů z Bystřice 1 zl. 30. kr. [...]

Moravské noviny, 28. října 1849, č. 248, s. 1223:

Z Bystřice 23. října. (F. D.) V neděli na hody hrálo se tu zase divadlo. Dával se totiž „Zmatek nad zmatek“ dle Kocebue přeložen od Chmely. Kus vypadl dosti zdařile. Čistý příjem, 16 zl. stř. obětoval se zdejším vyhořelým. Též se tu hrálo i v neděli 16. září, a sice „Šňupka“ fraška dle Raupacha, přeložená p. Pečírkou. Z příjmu se dalo něco na přivezení soch sv. Cyrilla a Methuda (viz č. 228), pak se koupilo dvacet větších i menších divadelních kusů, aby tu byl při ruce též nějaký repertoar. O prvních dvou hrách jsem Vám již psal. Hrál se tedy tu v letošních prázdninách čtyřikrátě. Máme tu zvláště zdařilé herečky; o herce bude nyní, když studenti se zase rozešli, arcí nouze, a proto snad dům Thalie na delší čas zůstane zavřený; přec bychom ale nepřáli, aby, když již jednou začátek učiněn, další pokračování se zanedbalo. Arcí by bylo nejlépe, kdyby několik statečných měšťanů věci této se ujalo, aby tak z věci privátní stala se více méně obecní. Tak ale slabá k tomu nádej, poněvadž málo kdo nahlíží to dobré, jenž z dobře uspořádaného divadla pro národní věc a obecní mravnost vykvésti může; arcí že by pak od pouhých frašek pokročiti se muselo ke kusům vážnějším. [...]

Tenkrát v třiapadesátém...

Události politického charakteru z roku 1953

ve světle zpráv a tajných rozkazů náčelníka

Okresního oddělení VB v Bystřici nad Pernštejnem

Jiří Mikulka

(Archiv bezpečnostních složek Kanice)

Materiály uložené v Archivu bezpečnostních složek, oddělení archivních fondů Ministerstva vnitra ČSR v Kanicích u Brna, mohou podat (pokud se zachovaly) docela zajímavý obrázek o událostech v Čechách, na Moravě a ve Slezsku od druhé poloviny 40. let do počátku 90. let 20. století. Sbor národní bezpečnosti (SNB) a v sledovaném případě jeho veřejnobebezpečnostní složka (VB) pořizoval tu více, tu méně podrobné zápisy o událostech v tom kterém místě, okrese či kraji. Shodou okolností se ze starších materiálů zachovaly záznamy přibližující v relativně podrobné podobě dění na tehdejší okrese Bystřice nad Pernštejnem v roce 1953. Vzhledem k tomu, že se jednalo o datum poměrně významné (úmrtí Klementa Gottwalda, měnová reforma), pokusme se učinit exkurs do fondů Okresního oddělení VB (OO VB) v Bystřici a povšimněme si, co v oné době zajímalo policisty (v dobové terminologii příslušníky SNB).

Nejdříve se však podívejme, kdo stál v čele okresního oddělení Veřejné bezpečnosti v tomto městě.¹ Od 1. srpna 1951 mu velel vrchní strážmistr, od prosince 1952 poručík Josef Hrubý (* 1926), rodák z Tvrdonic na Břeclavsku. Původním povoláním pekařský dělník se v červenci 1945 přihlásil do nově se rodícího SNB, absolvoval školu pro odborný výcvik nastupujících příslušníků v Ostravě a sloužil na různých místech jako řadový policista (např. Vranov nad Dyjí, Podmolí, Prosiměřice), později osvětový instruktor (Mikulov, Slavkov u Brna). V červnu 1950 se stal okresním velitelem Národní bezpečnosti v Břeclavi, odkud pak jeho kroky vedly na Vysočinu.²

¹ O organizaci SNB v sledovaném období viz KVAPILOVÁ, I.: *Organizační vývoj SNB v 50. letech se zaměřením na jeho veřejnobebezpečnostní složku*. In Sborník Archivu ministerstva vnitra, č. 2/2004, s. 9–123. Dlužno podotknout, že SNB prošel v průběhu 50. let několika reorganizacemi, které se odrážely i ve změnách názvů jednotlivých stupňů velení; název Okresní oddělení VB byl používán v letech 1952–1953.

² Srov. Archiv bezpečnostních složek (ABS) Kanice, Fond personálních spisů – Osobní evidenční karty (Josef Hrubý). Dlužno podotknout, že J. Hrubý působil jako velitel (v pozdější terminologii náčelník) v Bystřici až do roku 1960 (tedy do zániku okresu), poté odešel k Městské správě VB v Brně a dosáhl hodnosti majora (roku 1964), avšak v červenci 1970 byl pro své postoje v roce 1968 vyloučen z KSC, o rok později pak degradován a propuštěn ze služebního poměru.

Jako náčelník OO VB nechával vypracovávat pro nadřízenou složku, tedy pro Krajskou správu VB v Brně, týdenní zprávy, které zachycovaly události znamenající porušení zákona či tragické události v jím vedeném okresu. Jen pro své podřízené pak vydával tzv. tajné rozkazy náčelníka OO VB, v nichž dostávali policisté pokyny či informace týkající se jejich služebních postupů, případně kázeňských prohrěšků. V tomto příspěvku se pokusím přiblížit ty záležitosti z roku 1953, které mají – nebo jim byl tehdy přičítán – politický podtext.

První takovýto počín je zachycen ve Zprávě o událostech ze 6. března 1953.³ V odstavci nazvaném *Nepřátelské jednání proti republice* se konstatuje, že 10. února večer se před více svědky „*při vydávání oděvních lístků v kanceláři MNV [místního národního výboru] ve Žďánicích vyjádřil předseda MNV Adolf Bělehrád, když mu bylo naneseno, proč nedostanou někteří občané oděvní lístky, tak Bělehrád vytáhnul ze stolů obraz Adama a Evy a ukazoval je všem občanům s tím, že za chvíli budeme tak chodit všichni.*“⁴ Prostořekého předsedu neminulo trestní oznámení učiněné Okresní prokuraturou v Bystřici nad Pernštejnem. Politický podtext byl dán i nesplnění zemědělských dodávek některými soukromě hospodařícími rolníky, které OO VB následně také vyšetřovalo. Oněmi špatně hodnocenými „neplniči“ byli Cyril Kinc z Velkých Janovic, Václav Juda z Bohuňova, Antonín Bílek z Rozsoch, Karel Kinc z Rovného, Jan Matuška ze Žďánic, Josef Bílek starší a mladší z Rozsoch a Stanislav Sedlický z Domanína. I oni se dočkali trestního oznámení okresní prokuratury.⁵

Zpráva ze 4. dubna 1953 pak přináší pasáž nazvanou *Nová forma sabotáže v živočišné výrobě*.⁶ Oč mělo jít? Dne 27. března zjistil okrskový zmocněnec VB ve Víru, že vedoucí prodejny Masna „*našel při výseku hovězích hlav ve dvou hlavách v dutině nosní vždy v jedné dírce zaražený dřevěný kolík asi 10 cm dlouhý a 2 cm silný. Místo kolem kolíku v dutině nosní bylo silně zhnísalé, jevílo známky zánětu.*“⁷ Příslušníci VB celkem logicky dospěli k závěru, že takovýmto způsobem poraněné zvíře nemohlo dobře dýchat a přijímat potravu, až posléze muselo skončit na jatkách. Ačkoliv se „rozjelo“ pátrání po původci této poněkud drastické sabotáže, o vyřešení případu zprávy nejsou.

Jako v každé době budily i v námi sledovaném roce některé zásahy bezpečnostních orgánů nelibost. Tak 16. května 1953 v 24.00 hodin „*při perlustraci osob v hostinci u Fialů ve Víru urazil Robert Seko veřejného činitele, že když byla kon-*

³ Srov. ABS Kanice, Fond Okresní odd. VB Bystřice nad Pernštejnem, N 15/1, i. č. 3, k. 1 – Statistický přehled o trestné činnosti, dopravní nehodovosti a jiných důležitých událostech v okrese, 1953.

⁴ Tamtéž.

⁵ Tamtéž.

⁶ Tamtéž.

⁷ Tamtéž. Okrskový zmocněnec („okrskář“) byl samostatný příslušník VB odpovídající za dění v svěřeném území (okrsku). Sít „okrskářů“ vznikala v letech 1951–1953. Blíže viz KVAPILOVÁ, I.: *Organizační vývoj SNB v 50. letech...*, s. 17–18.

První máj v Bystřici n. P. (50. léta)

trolována jiná osoba, k této přišel a dával jí 2 Kčs s tím, aby je dal kontrolujícímu orgánu přisl. VB s poznámkou, aby se [tak!] také na sebe vydělal.“⁸ I zde měl o práci postaráno okresní prokurátor... Neblahé vyvrcholení měl nepovolanýma ušima vyslechnutý slovní projev pro Jindřicha Petráše, bývalého nuceně nasazeného pracovníka tábora nápravných prací na stavbě vírské přehrady, který po propuštění zůstal ve Víru jako dělník. Dne 10. července 1953 se dopustil bohužel blíže nespecifikovaných urážek prezidenta republiky a veřejného činitele v nejmenovaném hostinci. Byl prohlášen za alkoholika a „osobu velmi nepřátelsky zaměřenou proti dnešnímu státnímu zřízení“.⁹ Podle vyšetřujících příslušníků VB tyto výroky pronesl již vícekrát, a proto – aby nemohl v této činnosti pokračovat – jej téhož dne zatkl a umístili do vyšetřovací vazby v Bystřici.

⁸ Tamtéž, Zpráva o událostech z 22. 5. 1953.

⁹ Tamtéž, Zpráva o událostech z 11. 7. 1953.

Žně v roce 1953 patřily k ostře sledovaným záležitostem a za skutečné či zdánlivé narušení plánu žňových prací se mnoho osob dostalo do značných nepříjemností. Patřili k nim i Josef Střešňák a František Novotný z Rozsoch, „*místní zemědělci, kteří vystoupili z JZD [Jednotného zemědělského družstva]*.“¹⁰ Zřejmě kvůli tomu byli obviněni, že 11. a 12. srpna 1953 začali mlátit obilí bez povolení příslušného referenta. Ve zprávě se konstatuje, že „*ohrozili kontrolu jednotného hospodářského plánu JZD tím, že obilí vymlátili bez přítomnosti zástupce JZD, čímž odňali JZD kontrolu množství vymláčeného obilí.*“¹¹ Mohli možná mluvit o štestí, že je čekalo pouze oznámení okresnímu národnímu výboru. Hůře dopadl předseda MNV z Divišova František Brhel, kterého obvinili z toho, že organizuje ve své obci vystupování rolníků z družstva; jen během října 1953 se zde z JZD odhlásilo 12 zemědělců. Příklad začalo vyšetřovat OO VB v Bystřici a závěry zřejmě nebyly pro revoltujícího předsedu zrovna příznivé.¹²

Některá hlášení po letech možná vzbudí na tváři leckterého čtenáře úsměv. Tak třeba ve zprávě o událostech ze 6. listopadu 1953 se praví, že do prodejny Chronor v Bystřici dodal národní podnik Chronotechna ze Šternberka 100 budíků k volnému prodeji. Ale ouha! Kolečka, která zajišťovala chod budíků, byla vyrobena z umělé hmoty a lámala se ihned po prvním natažení strojku. „*Tato vada byla zjištěna u všech dodaných budíků,*“ konstatuje ve zprávě náčelník OO VB poručík Josef Hrubý, „*a proto byly vzaty z prodeje. Příklad byl předmětem nepříznivé kritiky výroby našeho znárodněného průmyslu.*“¹³

Bezpečnostním orgánům dělaly problémy i osoby, které se pokoušely dostat přes již ostnatými dráty zajištěnou hranici do Spolkové republiky Německo (SRN) nebo do Rakouska. Samozřejmě že proti nim nezasahovali přímo příslušníci VB z bystrického okresu, museli však registrovat hlášení od kolegů z okresů v pohraničí. Ze Sokolova v západních Čechách došla zpráva, že 6. listopadu 1953 byl zadržen středoškolský student Zdeněk Veselý z Nedvědice už při svém čtvrtém pokusu o přechod státních hranic do SRN. Čekalo jej eskortování do Prahy a následné trestní oznámení okresní prokuratuře v Sokolově.¹⁴

K ostře sledovaným politickým věcem patřilo i udržování „dobré pověsti“ příslušníků SNB. Občas se však přihodilo něco, co jejich reputaci řádně pošramotilo. Svědčí o tom i zpráva o událostech z 10. listopadu 1953. Dva dny před tímto datem, konkrétně 8. listopadu dopoledne, zastřelil pytlák v katastru obce Velké Tresné srnce. Policisté uchystali na neznámého střelce léčku, avšak výsledek byl pro muže zákona katastrofální. Lapidárně to rozhodl poručík J. Hrubý:

¹⁰ Tamtéž. Zpráva o událostech ze 14. 8. 1953.

¹¹ Tamtéž.

¹² Tamtéž. Zpráva o událostech ze 4. 11. 1953.

¹³ Tamtéž. Zpráva o událostech ze 6. 11. 1953.

¹⁴ Tamtéž. Zpráva o událostech z 8. 11. 1953.

„Následek toho, že dne 8. 11. 1953 se nepodařilo při léčce na pytláka tohoto dopadnout a naopak pytlák si odnesl srnec, kterého střežili 2 přísl. krim. služby a OZ [okreskový zmocněnec], dále 1 člen PS [Pomocná stráž] VB a 1 člen myslivecké společnosti, je ten, že mezi pracujícími utrpěla pověst příslušníků VB jako celku.“¹⁵

V hlášení ze 16. listopadu se ovšem projevila i nespokojenost vyššího kalibru. Dejme opět slovo okresnímu náčelníkovi VB: „Nepříznivě se kritizuje vypínání elektrického proudu, které trvá někdy od 18 do 21 hod. i déle. Na toto opatření reptají zejména vdané zaměstnané ženy, které si při tom také samy vedou domácnost. Poněvadž jim na tyto práce zbývá jen večerní doba, musí je provádět v době vypínání proudu při nedostatečném náhradním osvětlení.“¹⁶ Že poměry vzniklé po roce 1948 nepřinášely lidem onen slibovaný dostatek všech základních potřeb, svědčí i postřeh vedoucí Jednoty ve Skorotcích Marie Čechové, která si postěžovala, že „tamní prodejna je velmi špatně zásobena, což je občanstvem velmi nepříznivě kritisováno.“¹⁷ Dále si paní vedoucí posteskla, že dodnes neobdržela zboží objednané před více než měsícem. Nápravu měl sjednat, podle závěru zprávy, Okresní svaz spotřebních družstev v Bystřici nad Pernštejnem.¹⁸

Ideologické soupeření mezi Západem a Východem se odráželo nejrůznějšími způsoby. Jedním z nich bylo i vysílání balónů (vysílala je například rozhlasová stanice Svobodná Evropa) s nákladem letáků ze SRN nad okolní země sovětského bloku. Nálezy takových balónů jsou hlášeny spíše z oblastí blíže k hranicím, k jednomu však došlo v roce 1953 i na bystrickém okrese. Dne 30. listopadu 1953 kolem 15. hodiny našli v místě zvaném Březinky mezi obcemi Bolešín a Věstín Bohuslav Štěpánek a jeho otec František z Bolešína tmavočervený gumový balónek, na němž byly drátem připevněny „2 protistátní letáky s německým textem, které byly určeny pro Německou demokratickou republiku. Jmenování balónek s letáky vzali domů a dne 1. 12. 1953 případ oznámili OO [obvodnímu oddělení] VB v Nedvědicích. Tyto letáky s balonkem byly odevzdány Státní bezpečnosti. Případ byl hlášen dozorcímu útvaru KS [Krajské správy] VB Brno telefonicky dne 2. 12. 1953.“¹⁹

Zajímavě se odráží tehdejší situace ve společnosti (a konkrétně na Bystřicku) také v některých tajných rozkazech náčelníka OO VB. Týká se to třeba zabezpečení praktického provedení měnové reformy na okrese v noci z 31. května na 1. června 1953. Příznačné je, že materiál nese název *Tajný rozkaz náčelníka OO VB o zajištění vládní akce dne 31. května 1953*, tedy bez jakékoliv zmínky

¹⁵ Tamtéž. Denní zpráva o událostech z 10. 11. 1953. Pomocná stráž VB vznikla v létě 1952 z občanů dobrovolně se hlásících k zajištění veřejného pořádku a veřejné bezpečnosti. Blíže viz KVAPILOVÁ, I.: *Organizační vývoj SNB v 50. letech...*, s. 29–30.

¹⁶ Tamtéž. Denní zpráva o událostech z 16. 11. 1953.

¹⁷ Tamtéž. Denní zpráva o událostech ze 30. 11. 1953.

¹⁸ Tamtéž.

¹⁹ Tamtéž. Denní zpráva o událostech ze 4. 12. 1953.

o měnové reformě.²⁰ Práví se v něm, že na bystrickém okrese dojde k výměně starých peněz za nové ve 13 střediscích a ve všech budou v noci i ve dne hlídkovat příslušníci VB spolu s členy Lidových milic; bankovky měly být měněny 1. června v době od 7.00 do 19.00 hodin. Všichni příslušníci VB – velitelé středisek výdeje peněz – pak obdrželi zvláštní instrukce, ukládající jim, co konkrétně mají zařídit: „1) *Organizovaný přístup do střediska v zástupu, aby se zamezilo hádkám a tlačenicím.* 2) *Do místnosti, kde se peníze budou vydávat, nepouštět více osob než dvě.* 3) *Podezřelým a cizím osobám kontrolovat občanský průkaz.* 4) *Proti provokatérům, kteří by se pokoušeli jakýmkoliv způsobem zneužít akce k šíření protistátní nálad, zakročujte rozhodně se vši tvrdostí za pomoci uvědomělých občanů.* 5) *V případě, že vámi učiněné opatření nebude s to zamezit činnosti provokatérů, okamžitě vyklidte místnost, uzamkněte a volejte bleskově telefonicky OO [okresní oddělení] VB dozorčího útvaru.*“²¹ Dále měli velitelé středisek provádět lustraci zájemců o výměnu podle knihy pátrání a dohlížet na to, aby se peníze nevydávaly lidem nemajícím občanský průkaz. Všichni přítomní příslušníci VB měli u sebe mít kromě služební pistole i samopal s plnou dotací střeliva. Samotný rozvoz peněz do určených středisek okresu zajišťovala dvě vozidla čs. armády doprovázená dvěma určenými členy VB na motocyklu. Ti obdrželi i jasný pokyn: „*V případě přepadení použijte zbraně.*“²² Jelikož se v následujících tajných rozkazech ani ve zprávách o událostech náčelník OO VB o žádných zvláštních událostech nezmiňuje, nebyly zřejmě na Bystricku při této akci, která znamenala finanční ztrátu pro statisíce lidí v Československu, zaznamenány.²³ Svou spokojenost vyjádřil náčelník OO VB i v tajném rozkaze č. 15 z 12. června 1953, v němž vyslovuje „*pochvalu všem příslušníkům VB, kteří po dobu zajišťování akce výměny peněz dokázali svým výkonem správný poměr k povinnostem a úkolům VB, čímž se zasloužili o zdárný průběh akce ve zdejších okrese.*“²⁴

Už výše jsem se zmiňoval o tom, že i v roce 1953 věnovaly bezpečnostní orgány velkou pozornost letním a podzimní zemědělským pracím. Potvrzuje to i tajný

²⁰ ABS Kanice, Fond Rozkazy a nařízení, G12/1, i. č. 5, k. 57, OO VB Bystrice nad Pernštejnem – Tajné rozkazy náčelníka OO VB, 1953.

²¹ Tamtéž.

²² Tamtéž.

²³ Blíže o měnové reformě viz JIRÁSEK Z. – ŠŮLA J.: *Velká peněžní loupež v Československu 1953 aneb 50:1*. Praha 1992. Jedna osoba si mohla vyměnit hotově maximálně 300 Kčs v poměru 5:1, další hotovost banky vyměňovaly v poměru 50:1. Vklady do výše 5000 Kčs se přepočítávaly v poměru 5:1, zbytek do 10 000 Kčs v poměru 6,25:1. Další vklady do 20 000 Kčs se měnily v poměru 10:1, do 50 000 Kčs v poměru 25:1 a vklady nad 50 000 Kčs dokonce pouze v poměru 30:1. Peníze uložené po 15. 5. 1953 se přepočítávaly v poměru 50:1. Bez jakékoliv náhrady došlo ke zrušení všech pojistek, státních dluhopisů a dalších cenných papírů. Současně skončil dosud existující přidělový systém prodeje potravin a průmyslového zboží a zboží bylo označeno novými maloobchodními cenami. Je třeba také podotknout, že mzdy a důchody se přepočítávaly v poměru 5:1.

²⁴ ABS Kanice, Fond Rozkazy a nařízení, G12/1, i. č. 5, k. 57, OO VB Bystrice nad Pernštejnem – Tajné rozkazy náčelníka OO VB, 1953.

rozkaz č. 19 z 18. července, v němž zaznívá též vážné varování: „Podle zkušeností z let minulých a z průběhu letošní senoseče dá se očekávat, že třídní nepřítel bude se snažit narušit a ohrozit sklizeň letošní bohaté úrody. Je proto nutné, aby VB za pomoci všech svých spolupracovníků a všech pracujících preventivně zabránila této trestné činnosti.“²⁵ Ihned také stanoví základní úkoly okrskovým zmocněncům VB, příslušníkům kriminální služby a náčelníkům obvodních oddělení VB. Mezi jiným nabádá k sledování podezřelých osob a ostrému vystupování proti šíření nepřátelské nálady, vyhledávání protistátních letáků a v neposlední řadě k sledování činnosti větších soukromě hospodařících rolníků (tzv. kulaků). Mimo část bezpečnostní měli ovšem příslušníci VB také „sledovat výkup obilí a sklady, není-li v obilí pilous nebo přílišná vlhkost.“²⁶ Ale ani to nebylo všechno, policisté měli též zabránit volnému skladování plev u stohů slámy, dohlížet na svezení obilí do stodol a nedovolit používání traktorů zn. Buldock a Ceisa ke svozu a mlácení obilí, „protože zapalují z výfuku.“²⁷ Jak se s úkoly nepříliš souvisejícími s jejich úřední činností vyrovnávali, o tom už archivní prameny této provenience mlčí. Nicméně náčelník OO VB vydal 20. července 1953 dodatek k výše zmíněnému rozkazu, v němž požaduje, aby každé úterý a čtvrtek dostával dálnopisem či telefonem náležitá hlášení o plnění vyžadovaných bodů...²⁸

Podobnou akci vyhlásil por. Hrubý v tajném přípise z 15. srpna 1953. V ní upozorňoval na právě prováděné inventury některých výrobků v maloobchodní síti na okrese Bystřice nad Pernštejnem. Kromě zabránění machinacím se zbožím měli příslušníci VB sledovat náladu obyvatelstva a „šepťanou“ propagandu. V závěru pak okresní náčelník upozorňuje: „Reakce bude se snažit šířit mezi pracujícími negativní nálady a pobuřovat proti vysokým cenám potravin a pod. Na tyto a další možné trestné činy zaměřte své informátory, členy Pomocných stráží VB a na sledování nálady mezi obyvatelstvem zaměřte i své manželky.“²⁹

Důvodem k pohotovosti bezpečnostních složek se staly i listopadové oslavy Měsíce československo-sovětského přátelství. Tajný rozkaz náčelníka OO VB č. 23 z 2. listopadu konkretizuje jeho bezpečnostní zajištění. Kromě obligátních slavnostních shromáždění, besed nad sovětskými knihami a jejich výstavek měla také na počest této události proběhnout územím okresu celostátní štafeta. To vše samozřejmě vyvolávalo nutnost různých opatření. Například: „V místech, kde je hodně osob reakčně zaměřených, bude přítomen na oslavě příslušník VB v civilním oděvu a zaměří se na sledování osob evidovaných jako třídní nepřátelé a na bývalé funkcionáře strany lidové a agrární.“³⁰ Dále měli okrskoví zmocněnci za úkol

²⁵ Tamtéž.

²⁶ Tamtéž.

²⁷ Tamtéž.

²⁸ Tamtéž.

²⁹ Tamtéž.

³⁰ Tamtéž.

za pomoci příslušníků Pomocné stráže VB a důvěrníků zajistit, aby nebylo besed o sovětských knihách „zneužito třídním nepřítelem ke štvání proti SSSR a lid. dem. zřízení.“³¹

Poslední tajný rozkaz z roku 1953 č. 25 z 10. prosince 1953 zase věnuje pozornost nadcházejícímu vánočnímu shonu, přičemž nechybělo vyhlášení zvláštních bezpečnostních opatření, která zmiňovaný rozkaz uvozuje takto: „V důsledku blížících se vánočních svátků roku 1953 bude náš trh zásoben množstvím hodnotného zboží, čímž bude také umožněno našemu pracujícímu lidu za hodnotnou měnu [před půl rokem proběhla měnová reforma! – pozn. aut.] si toto zboží v plném rozsahu nakoupit. Zvýšených nákupů pracujících, vystavení hodnotného zboží ve výkladních skříních, jakož i v mnohých případech neopatrností kupujících budou v plném rozsahu využívat různé zločinecké živly ke svému vlastnímu bezpracnému obohacení. Úkolem příslušníků VB bude zabránit těmto zločineckým živlům v jejich trestné činnosti a tak zajistit klidný a bezpečný průběh vánočních svátků 1953.“³² V jakémsi „desateru“ pak náčelník OO VB nařizuje držení zesílených hlídek od 14. do 26. prosince, sledování „závadových“ osob, zostřené střežení výkladních skříní a obchodů, dbaní na zamezení předražování různého zboží a v neposlední řadě i na to, aby vánoční období „nebylo využíváno reakcí k rozšiřování protistátních letáků, hesel, jakož i rozšiřování nepravdivých zpráv.“³³

Tento náhled do událostí, které pět let po únorovém převratu v roce 1948 zaměstnávaly příslušníky VB na Bystricku, si rozhodně neklade za cíl přinést podrobný popis zmiňovaných událostí. Chce jen upozornit na to, co tehdy „hýbalo“ veřejnobepečnostní složkou SNB a zároveň připomenout, jak často velice zajímavým pramenem mohou být dobové policejní materiály uložené v Archivu bezpečnostních složek.

³¹ Tamtéž.

³² Tamtéž.

³³ Tamtéž.

Dendrochronologické datování dřevěných konstrukčních prvků z budovy Městského muzea v Bystřici nad Pernštejnem

Tomáš Kyncl

1 Úvod

Náplní výzkumné zprávy je dendrochronologické datování dřevěných prvků. Ukáží-li se jejich letokruhové řady spolehlivě synchronizovatelné s absolutně datovanou standardní letokruhovou chronologií, je výsledkem absolutní datování jednotlivých letokruhů zkoumaných dřevěných prvků. Pokud je zjištěn podkorní letokruh, pak je jeho datace rokem skácení stromu použitého ke zhotovení prvku. Rok skácení stromu ovšem nemusí být totožný s rokem výstavby objektu, protože je třeba připočítat dobu potřebnou pro opracování případně i sušení dřeva.

Obsahem zprávy je dendrochronologické datování prahového trámu vstupu do sklepa a trámu mezistropu nad přízemím budovy staré radnice v Bystřici nad Pernštejnem. Výběr datovaných prvků byl proveden podle požadavků objednavatele průzkumu – Městského muzea Bystřice nad Pernštejnem.

2 Zpracovaný materiál

Vzorky pro dendrochronologické datování byly z obou trámů odebrány pomocí přírůstového nebozezu (tab. 2).

Determinace dřeva byla provedena pomocí běžných xyotomických metod (Schweingruber 1990) – oba trámy byly zhotoveny z jedlového dřeva.

3 Metoda dendrochronologického zpracování

Bylo použito standardních metod chronologie šířek letokruhů, popsanych mj.: Kyncl 2005, Cook et Kairiukstis 1990. Tyto metody zahrnují:

- a) měření šířek letokruhů;
- b) relativní synchronizaci získaných letokruhových řad;
- c) standardizaci letokruhových řad;
- d) pokus o absolutní datování vůči standardním chronologiím jednotlivých dřevin.

- Ad a) Měření šířek letokruhů na vývrtech bylo provedeno pomocí polohového měřicího zařízení TimeTable s automatickým vstupem dat do počítače.
- Ad b) Letokruhové křivky byly navzájem porovnány a relativně synchronizovány. Soubory navzájem synchronních křivek byly průměrovány do sumárních křivek.
- Ad c) Před vlastním průměrováním synchronizovaných letokruhových křivek byly z jednotlivých letokruhových řad odstraněny dlouhodobé růstové trendy. Pro jejich eliminaci byla zvolena spline funkce o délce 25 let.
- Ad d) Pokus o absolutní datování byl proveden pomocí programu PAST. Tento program zahrnuje verifikaci dat a synchronizaci letokruhových řad se standardní chronologií. Při použití tohoto programu je míra podobnosti porovnávaných řad, resp. chronologií, posuzována pomocí korelačního koeficientu a koeficientu souběžnosti (Gleichlaufigkeit) po standardizaci pomocí vysokofrekvenčních filtrů dle Hollsteina (1980) a metodou Baillie et Pilcher (1973). Nalezená synchronní pozice byla ověřena v programu Cofecha, kde byl vypočítán korelační koeficient bez použití výše uvedených filtrů.

4 Použité standardní chronologie a srovnávací letokruhové řady

Pro datování jedlového dřeva byla použita standardní chronologie jedle pro Moravu (je-mo05 – 1056 – 1996) sestavená v Botanickém ústavu AV ČR v Průhonicích.

5 Výsledky

5.1 Relativní datování

Letokruhové křivky se nepodařilo relativně synchronizovat. Oba trámy byly datovány samostatně.

5.2 Absolutní datování

Porovnání letokruhových křivek se standardní chronologií pro Moravu vedlo k nalezení spolehlivých synchronních pozic (*tab. 1*) datujících poslední letokruh jedlové řady S3895a6 do roku 1665 (*graf 1*) a poslední letokruh jedlové řady S3897 do roku 1803 (*graf 2*).

Tab. 1 Hodnoty *t*-testu korelačního koeficientu po standardizaci letokruhových řad pomocí pětiletého klouzavého průměru – první číslo – a metodou popisovanou Hollsteinem (1980) – druhé číslo. Dále je uvedena hodnota koeficientu souběžnosti (GI) a délka překrytí srovnávaných letokruhových řad. V druhém řádku jsou uvedeny hodnoty korelačního koeficientu a odpovídajícího *t*-testu (*t*) získané v programu Cofecha. Hodnoty označené *) jsou signifikantní na hladině významnosti 99,5 %, hodnoty označené **) jsou signifikantní na hladině významnosti 99,95 %.

	je-mo05 (1056 - 1996)
S3895a6	6,48**; 6,56**; 67,0%; 53 0,71 (<i>t</i> =7,2**)
S3897	3,23**; 4,22**; 76,5%**; 51 0,37 (<i>t</i> =2,79)

Graf 1 Porovnání letokruhové křivky jedlového prvku S3895a6 se standardní chronologií je-mo05

Graf 2 Porovnání letokruhové křivky jedlového prvku S3897 se standardní chronologií je-mo05

5.3 Rok kácení stromů – datování podkorních letokruhů

Podkorní letokruhy datující rok kácení použitých stromů se dochovaly na obou datovaných trámech. Oba podkorní letokruhy byly již zcela vytvořeny (včetně pozdního dřeva), což znamená, že tyto stromy byly káceny v době vegetačního klidu (cca říjen – duben).

Podkorní letokruh na prahovém trámu vstupu do sklepa přirostl v roce 1665, podkorní letokruh na stropním trámu je datován do roku 1803. Detailní přehled výsledků je uveden v tabulce 2.

Tab. 2 Přehled parametrů vzorků odebraných z dřevěných konstrukčních prvků muzea v Bystrici. Doba kácení použitého stromu je uvedena ve sloupci „datum skácení“ ve tvaru např. 1806/07 – strom skácen na přelomu let 1806–1807. V silně orámované části tabulky jsou uvedeny parametry sestavených průměrných chronologií.

objednatel	Muzeum Bystrice nad Pernštejnem	kraj / okres		nadmorská výška	
adresa		obce	Bystrice nad Pernštejnem	zeměpisná šířka	
telefon		ulice (orientační číslo)		zeměpisná délka	
e-mail		číslo popisné		zpracoval	Kyncl T.
datum odběru	23. 2. 2011	objekt	muzeum	datoval	Kyncl T.

řís.	průřez spíše	směr směr	klasifika- ce	říska ce	WK	konstrukce	popis prvku	poznámka	číslo vzorku	dřevina	prům. hřbítk. (mm)	datum skácení
1					A	sklep	práh vstupu do sklepa		S3895a6	jedle	53	1665/66
2					A	přízemí	mezistrop nad místností s erbem		S3897	jedle	51	1803/04

6 Závěr

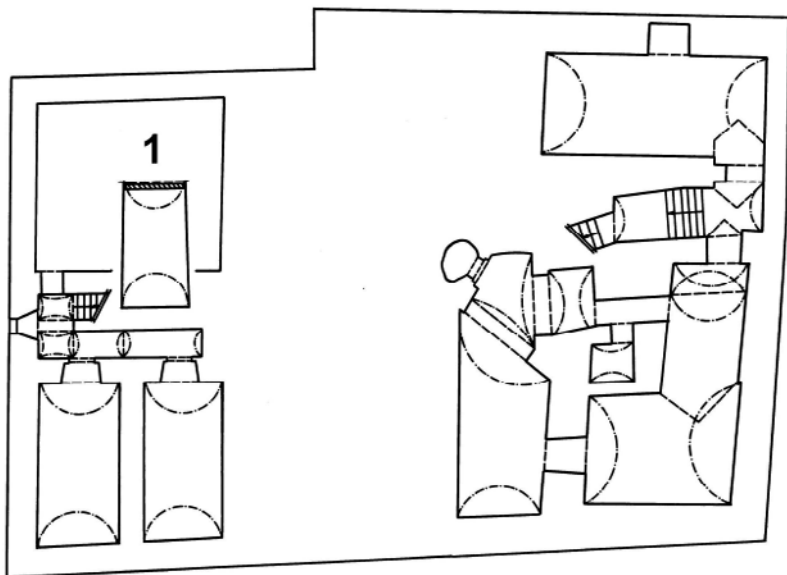
Prahový trám vstupu do sklepa byl zhotoven z jedle pokácené na přelomu let 1665/66. Trám mezistropu nad místností s erbem v přízemí muzea byl zhotoven z jedle pokácené na přelomu let 1803/04.

LITERATURA

- Baillie M. G. L. et Pilcher J. R. 1973: A simple cross-dating program for tree-ring research. *Tree-ring Bulletin* 33, s. 7–14.
- Cook E. R. et Kairiukstis L. A. (eds.) 1990: *Methods of dendrochronology. Applications in the Environmental Sciences*. Kluwer Academic Publishers, Dordrecht – Boston – London.
- Hollstein E. 1980: *Mitteleuropäische Eichenchronologie*. Philipp von Zabern, Mainz am Rhein.
- Kyncl J. 2005: Dendrochronologické datování dřeva. In Vinař a kol.: *Historické krovy II*. Grada, Praha, s. 156–170.
- Schweingruber F. H. 1990: *Microscopic wood anatomy. Structural variability of stems and twigs in recent and subfossil woods from Central Europe* (3. ed.). Eidgenössische Forschungsanstalt WSL, Birmensdorf.

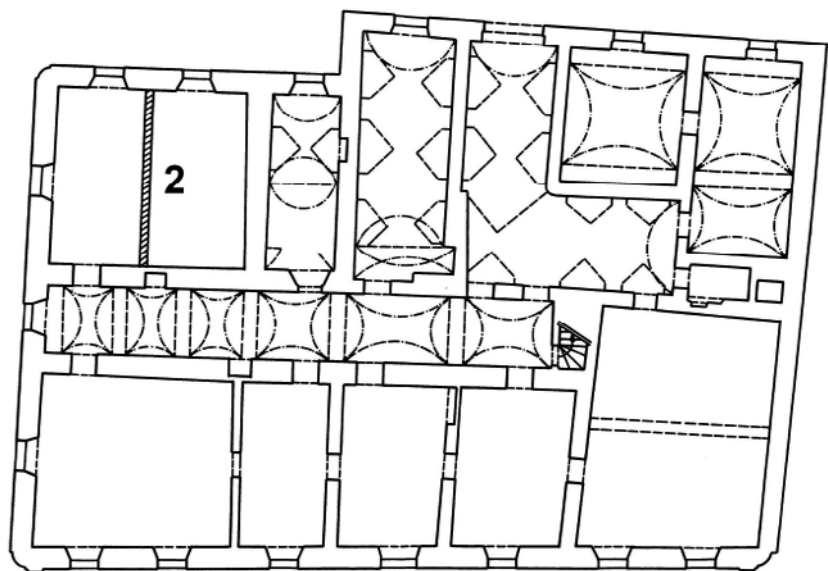
Prahový trám ve vstupu do sklepa

Půdorys sklepení staré radnice s vyznačeným prahovým trámem (1)

Středový trám v mezistropu nad „erbovní místností“, detail

Půdorys 1. patra s vyznačeným středovým trámem (2)

Rozbor listiny č. 108 z druhého dílu Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae

Jan Pulkrábek

Za nejstarší zmínku o Bystřici nad Pernštejnem byla dlouho považována listina hlásící se do roku 1220, jejíž opis ze 14. století údajně nalezl v bystrickém městském archivu Antonín Boček a v roce 1839 ji vydal v druhém díle svého *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae*.¹

Teprve v roce 1936 její pravost zpochybnil Jindřich Šebánek, když o ní v článku *Moderní padělky v moravském diplomatáři Bočkově do r. 1306* napsal: „Obdobné dochování [pouze v Bočkově konceptním „opisu“ a Brannowitzerově čistopisu pro kodex] jako v právě zmíněném případě [listiny markraběte Přemysla pro litomyšlský klášter z roku 1201] je také u listiny Vladislava Jindřicha pro klášter doubravnický. I tu jsou v konceptním „opise“ Bočkově opravy, třebaže tentokrát méně charakteristické.“ V poznámce potom svoje výhrady upřesňuje: „Slova ius patronatus ecclesie in Bistrice (CDM II, str. 116 ř. 8 list.) jsou Bočkem připsána dodatečně, prvotně je chtěl Boček položit asi až dále do textu, podobně jsou dodatečně vepsána slova prefate ecclesie (str. 117 ř. 5).“²

Šebánkův krátký a povrchní rozbor, podepřený kromě zcela nedostatečné argumentace už jen jeho osobní autoritou, kupodivu stačil k všeobecnému přijetí názoru, „že jde o falzum, kterým chtěl bystrický rodák, první moravský stavovský historik a archivář Antonín Boček, vyšperkovat nejstarší dějiny svého rodného města.“³

Listina č. 108 z druhého dílu moravského diplomatáře má však podle mého názoru pro dějiny Bystřice nad Pernštejnem takový význam, že si zaslouží rozbor hlubší, ať již jeho závěry budou jakékoli.

Jak Šebánek správně poznamenal, nemáme k dispozici ani originál listiny hlásící se do roku 1220, ani její opis ze 14. století z bystrického městského archivu, ze kterého podle provenienční poznámky v kodexu Boček vycházel, nýbrž pouze Bočkův rukopis a Brannowitzerův čistopis pro diplomatář uložené v Moravském

¹ CDM II, č. 108, s. 116–117.

² J. Šebánek: Moderní padělky v mor. diplomatáři Bočkově do r. 1306. In *Časopis Matice moravské* 60/1936, s. 51–52 a pozn. 1 na s. 52.

³ I. Štarha – M. Zemek (eds.): *Bystřice nad Pernštejnem. Od minulosti k současné revoluční přeměně města*. Brno 1980, s. 20.

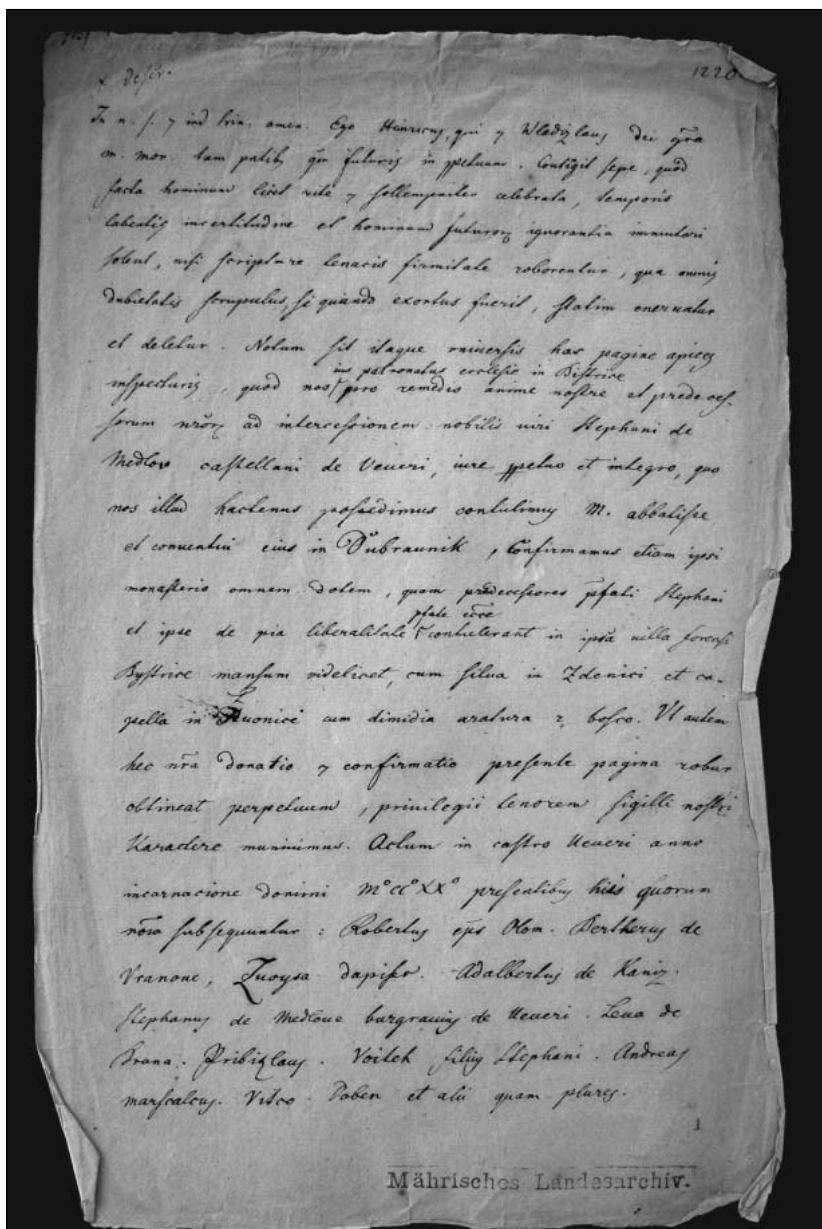
zemském archivu⁴ a konečně tištěnou podobu listiny z Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. Ze tří dochovaných verzí je pochopitelně nejdůležitější Bočkův rukopis (obr. 1):

In n. f. 7 ind trin. amen. Ego Heinricus, qui 7 Wladizlaus dei gr□a |² m. Mor. tam pntib9 q□m futuris in ppetuum. Contingit sepe, quod |³ facta hominum licet rite 7 sollempniter celebrata, temporis |⁴ labentis incertitudine et hominum futuro4 ignorantia immutari |⁵ solent, nisi scripture tenacis firmitate roborentur, qua omnis |⁶ dubietatis scrupulus, si quando exortus fuerit, statim enervatur |⁷ et deletur. Notum fit itaque vniuersis hos pagine apices |⁸ inspecturis, quod nos ius patronatus ecclesie in Biftrice pro remedio anime nostre et predeceſſorum nr□o4 ad interceſſionem nobilis uiri Stephani de |¹⁰ Medlov castellani de Ueueri, iure ppetuo et integro, quo |¹¹ nos illud hactenus posſedimus contulimus M. abbatifſe |¹² et conuentui eius in Dubraunick. Confirmamus etiam ipsi |¹³ monasterio omnem dotem, quam predeceſſores p□fati Stephani |¹⁴ et ipse de pia liberalitate pfate ecc□e contulerant in ipsa uilla forenſi |¹⁵ Byſtrice manſum uidelicet, cum filua in Zdenici et ca|¹⁶pella in Piuonici cum dimidia aratura z bosco. Vt autem |¹⁷ hec nr□a donatio 7 confirmatio preſente pagina robur |¹⁸ obtineat perpetuum, priuilegii tenorem figilli noſtri |¹⁹ karactere muniuimus. Actum in caſtro Ueueri anno |²⁰ incarnatione domini M°CC°XX° preſentibus hiis quorum |²¹ no□ia ſubſequuntur: Robertuſe p□s Olom. Bertheruſe de |²² Vranoue, Zuoyſa dapifer. Adalbertuſ de Kaniz. |²³ Stephanuſ de Medloue burgrauiuſ de Ueueri. Leua de |²⁴ Bruna. Pribizlauſ. Voiteh filiuſ Stephani. Andreas |²⁵ marſcalcus. Vitco. Doben et alii quam plures.

V Bočkově rukopisu jsou hojně použity středověké abreviatury [obr. 2]. Objevují se suspenze (*In n. f. 7 ind [sic!] trin.* = *In nomine sancte et indiuidue trinitatis*, ř. 1; *m. Mor.* = *marchio Morauie*, ř. 2; *Olom.* = *Olomucensis*, ř. 21), kontraxe (např. *gr□a* = *gratia*, ř. 1; *no□ia* = *nomina*, *ep□s* = *episcopus*, ř. 21), značky zvláštního významu (např. 7 či z = *et*, ř. 1, 3 a 17 a ř. 16; *pntib9* = *presentibus*, ř. 2; *futuro4* = *futurorum*, ř. 4) i značky významu relativního (např. *ppetuo* = *perpetuo*, ř. 10; *p□fati* = *prefati*, ř. 13).

Použití abreviatur je však nedůsledné. Pokud nechám stranou případy, kdy se dané slovo vyskytuje jak v podobě zkrácené, tak nezkrácené (např. *q□m* vedle *quam*, ř. 2 a 13; *ecc□e* vedle *ecclesie*, ř. 14 a 8; *pntib9* vedle *presentibus*, ř. 2 a 20; *nr□o4* či *nr□a* vedle *noſtre* či *noſtri*, ř. 9 a 17 a ř. 8 a 18), jde hlavně o jaksi polovičaté provedení abreviatur (*ppetuum* vedle *ppetuo*, ř. 2 a 10; *pfate* vedle *p□fati*, ř. 14 a 13; *pntib9*, ř. 2, místo očekávaného *p□ntib9*).

⁴ MZA, fond G 1, inv. č. 7039.

Obr. 1 Bočkův rukopis

Obr. 2 Ukázky použitých abreviatur

Z Bočkova rukopisu není jasné, zda se jedná o přesné zachycení stavu v údajném opisu ze 14. století, nebo o nepozornost při jeho přepisu. Vyloučit nelze ani možnost, že Boček, zběhlý ve čtení středověkých dokumentů, použil abreviatury jako svého druhu těsnopis.

Závažnější otázky přinášejí opravy, které nacházíme na několika místech Bočkova rukopisu [obr. 3]. Ve slově *contingit* (ř. 2) bylo vynecháno druhé *n* a připsáno dodatečně nad řádek. Na místě slova *hiis* (ř. 20) stálo nejprve *his* a teprve posléze Boček koncové *s* přepsal na druhé *i* a připojil další *s*. Hned následující slovo na

Obr. 3 Opravy v Bočkově rukopisu

témže řádku mělo začínat písmenem *f*, které však bylo změněno na *q* ve slově *quorum*. Za místním jménem *Dubraunik* (ř. 12) se nacházela čárka, která byla dodatečně přepsána na tečku a první písmeno následujícího slova *confirmamus* nahrazeno velkým. Konečně nad *a* ve slově *quando* (ř. 6) je zřetelná tečka a také jeho hranaté břicho svědčí o tom, že zde původně stálo *qui*.

ecclesie in Bistrice
ecclesie in Bistricē

Obr. 4 Srovnání Bočkova (nahore) a Brannowitzerova (dole) písma

První případ lze snadno vysvětlit jako pouhou nepozornost. Případ druhý je již závažnější, protože zde dochází k posunu od klasického zájmenného tvaru *his* ke středověkému *hiis*. I tady však mohla svou úlohu sehrát Bočkova nepozornost ruku v ruce s jeho znalostí klasické latiny, třebaže při opisování listin pro dílo takové důležitosti, jaké představoval moravský diplomatář, bychom očekávali práci poněkud soustředěnější.

Zbylé tři případy ovšem vyvolávají podezření, zda nejde o doklad Bočkovy padělatelské činnosti a vlastního koncipování listiny. Je možné, že na šestém řádku mělo v místech slova *quando* stát *quisquid*, *quilibet* či *quisquam* a že celá pasáž *qua omnis dubietatis scrupulus, si quando exortus fuerit* (kterou je veškerá obava z nejasnosti, jestliže se kdy objeví) byla Bočkem zprvu zamýšlena ve znění *qua omnis dubietatis scrupulus, si quisquid...* (kterou je veškerá obava z nejasnosti, jestliže někdo...). Na řádku dvacátém a jednadvacátém se pak přímo nabízí, že místo *presentibus hiis quorum nomina subsequuntur* (za přítomnosti těch, jejichž jména následují) chtěl Boček původně napsat formuli *presentibus hiis subscriptis testibus* (za přítomnosti těchto podepsaných svědků).

Nejzásadnější opravou, kterou v Bočkově rukopisu nacházíme a na níž Šebánek založil svou kritiku, je dodatečné vepsání slov *ius patronatus ecclesie in Bistrice* (ř. 8) a *pfate ecc* a (ř. 14). Je vskutku krajně podezřelé, že by pasáže tak zásadní pro znění celé listiny Boček přehlédnul, a to dokonce dvakrát za sebou.

Oba vpisky přitom byly nepochybně provedeny Bočkovou rukou, a nikoliv až později opisovačem, neboť tvar i sklon písmen bezesbýtku odpovídají Bočkovu rukopisu. Rovněž nahlédnutí do čistopisu pro kodex, za jehož autora Šebánek označil Řehoře Brannowitzera, odhalí, že po obloučcích nad *c*, *s*, *f* a *B* charakteristických pro Brannowitzerův rukopis či po podobně příznačném psaní dřívku dlouhých písmen *f*, *l* a *f* bez klíček tu není ani památka [obr. 4].⁵

⁵ J. Šebánek: Moderní padělky v mor. diplomatárii Bočkově do r. 1306. In *Časopis Matice moravské* 60/1936, s. 38–40.

Konečně je třeba se zastavit u interpunkce. V Bočkově rukopisu jsou čárky kladeny na principu syntaktickém, tedy veskrze moderním, nikoli pauzovým, jak bychom očekávali u středověké listiny.

Jazyk Bočkova rukopisu vykazuje obvyklé odchylky středověké latiny od klasické normy. V oblasti hláskosloví je důsledně provedena změna *ae* v prosté *e* (např. *sepe* místo *saepe*, ř. 2; *pagine* m. *paginae*, ř. 7; *predecessores* m. *praedecessores*, ř. 13), objevuje se souhlásková skupina *-mn-* rozšířená kvůli snazší výslovnosti o *p* (*sollemniter* místo *sollemniter*, ř. 3) a v jednom případě psaní spirantního *-ti-* jako *-ci-* (*incarnacione* místo *incarnatione*, ř. 20). Z hlediska tvarosloví je příznačné použití zájmeného tvaru *hiis* místo *his* (viz výše, ř. 20). V oblasti skladby se pak setkáváme s používáním zájmena *ipse* místo zájmen ukazovacích (*ipsi monasterio*, ř. 12–13; *in ipsa uilla*, ř. 14) a používáním participia *praesens* místo zájmen ukazovacích (*presente pagina*, ř. 17). Objevuje se rovněž jedna odchylka pádovná (*anno incarnatione domini* místo *anno incarnationis domini*, ř. 19–20).

Ani jazyková stránka není bez nesrovnalostí. Na jednu stranu nalezneme psaní *ignorantia* (ř. 4), *etiam* (ř. 12), *donatio* a *confirmatio* (ř. 17), na straně druhé již zmíněné *incarnacione* s odchylně psaným spirantním *-ti-*. Pochybnosti ještě vzrostou při nahlédnutí do čístopisu a tištěné verze listiny, kde je psaní opraveno a navíc použit náležitý tvar *incarnationis* (CDM II, s. 117, ř. 9).

Predikát Štěpána z Medlova má jednu podobu *de Medlov* (ř. 9–10), podruhé *de Medloue* (ř. 23). Rovněž místní jméno Bystřice se jednou objevuje ve tvaru *Bistrice* (ř. 8), podruhé *Bystrice* (ř. 15). S podobným kolísáním se však lze setkat i v nesporně pravých středověkých listinách.⁶ V Bočkem vydaném či sebraném materiálu dokonce nacházíme dva shodné případy. V listině hlásící se do roku 1220 a vydané ve Znojmě markrabětem Jindřichem Vladislavem pro klášter na Hradisku se nachází psaní *Bistrzicie* i *Bystrzicze*⁷ a v závěti olomouckého kanovníka „Thechoncia“ z roku 1308 podoba *Bistricz* vedle *Bystricz*.⁸ Námitka, že Boček musel vědět, jak se správně píše jméno jeho rodného města, a proto by je nikdy nenapsal s jotou, se tím, i s ohledem na rozbor písma, ukazuje jako bezpředmětná. Stejně tak mohlo jít o zastírací manévry, jímž chtěl Boček dodat listině středověký výraz a odvést podezření od své osoby.

Největší otazníky vyvolává skutečnost, že v místním jméně Bystřice je provedena staročeská přehláska *a > ä > ě*, zatímco osobní jméno Svojša, psané jako

⁶ Např.: Pribislaus – Pribislaw (CDB II, č. 188, s. 175), Witco – Vitco (CDB II, č. 199, s. 185), Plizensis – Plyzen (CDB II, č. 259, s. 250), Vitco – Uitkonis (CDB II, č. 305, s. 304), Brunnensis – in Brenne (CDB II, č. 321, s. 323) aj.

⁷ CDM II, č. 67, s. 79. V CDB II, č. 376, s. 414 jsou obě jména psána s jotou. Gustav Friedrich rovněž opravuje Bočkovu dataci z roku 1215 na rok 1220 a celou listinu považuje za středověké falzum ze 14. století.

⁸ CDM VI, č. 15, s. 12. Šestý díl kodexu sice vyšel až po Bočkově smrti, v provenienční poznámce je nicméně uvedeno: *E codice II. f. 87. in archivo capituli Olomucensis extraxit Ant. Boczek.*

Obr. 5 Srovnání Bočkova rukopisu (nahore) a Brannowitzerova čistopisu (dole)

Zuoysa (ř. 22), se objevuje bez přehlásky. Rovněž místní jméno Ždánice má v Bočkově rukopisu podobu *Zdenici* (ř. 15), třebaže jejich název byl odvozen od staročeského osobního jména Ždán (ze slovesa ždāti – očekávati),⁹ a není proto důvod, aby se psal s *e* místo *a*, jak je tomu mimochodem ve všech listinách označených Šebánkem za Bočkovy padělky.¹⁰

Srovnáme nyní Bočkův rukopis s čistopisem a tištěnou verzí listiny. Kromě toho, že jsou v nich důsledně rozepsány všechny abreviatury (s výjimkou zkratky ve spojení *M. abbatisse*, CDM II, s. 117, ř. 3), zde vedle již zmíněné opravy *incarnacione* > *incarnationis* nacházíme celou řadu dalších změn.

Tou nejzásadnější, která zcela unikla Šebánkově pozornosti, je nahrazení původního *Ueueri* z Bočkova rukopisu (ř. 10 a 23) slovem *Deuici* (CDM II, s. 117, ř. 2 a 12). Jako mávnutím kouzelného proutku se tak ze Štěpána z Medlova, kastelána, respektive purkrabího na Veverí, stal Štěpán z Medlova, správce hradu Děviček [obr. 5]!

V dobových pramenech máme několikrát doloženého jak Štěpána, purkrabího na Veverí (v roce 1213),¹¹ tak Štěpána, purkrabího na Děvičkách (v letech 1222–1223),¹² ovšem vždy bez predikátu. Štěpán z Medlova je pouze jednou zmíněn jako majitel Medlova a současně purkrabí na Mikulově v listině hlásící se do roku 1218, ve skutečnosti středověkém falzu z 13. století.¹³

Štěpána z Medlova ztotožnil se Štěpánem, purkrabím na Děvičkách, teprve Vincenc Brandl.¹⁴ Pavel Sedláček k listině z roku 1218 poznamenává: „V *zájmu padě-*

⁹ L. Hosák – R. Šrámek: *Místní jména na Moravě a ve Slezsku II. M–Ž*. Praha 1980, s. 810.

¹⁰ *Zthenic* (CDM V, č. 79, s. 80), *Sdenice* (CDM V, regist. č. 85, s. 288). Viz J. Šebánek: Moderní padělky v mor. diplomatii Bočkově do r. 1306. In *Časopis Matice moravské* 60/1936, s. 489–491.

¹¹ *Stephanus de Weuerin* (CDM II, č. 61, s. 71; CDB II, č. 109, s. 104) a *Stephanus de Veueri* (CDM II, č. 62, s. 72; CDB II, č. 110, s. 106).

¹² *Stefanus burgravius de Magdeberc* (CDM II, č. 125, s. 130; v CDB není listina otištěna, neboť ji Gustav Friedrich nepovažoval za pravou), *Stephanus castellanus de Dewiczki* (CDM V, č. 12, s. 226; CDB II, č. 245, s. 237), *Stephanus burgravius in Deuichki* (CDM II, č. 143, s. 146; CDB II, č. 254, s. 237).

¹³ *Stephani, burgravi de Micolau* (CDM II, č. 93, s. 105; CDB II, č. 373, s. 408).

¹⁴ V. Brandl: Počátek rodu Pernšteinského. In *Památky archaeologické a místopisné* IV/1860, odd. 2, s. 177.

Obr. 6 Srovnání Bočkova rukopisu (nahore) a Brannowitzerova čistopisu (dole).

latelů rozhodně nebylo vymýšlet Štěpánovi z Medlova nepodložené úřední hodnosti, avšak určitá aktualizace údaje, aby odpovídal soudobé situaci v okolí Mikulova, který ještě před polovinou třináctého století převzal správní funkci Děviček, není nepravděpodobná. Proto souhlasím se ztotožněním Štěpána z Medlova s prvním děvičským purkrabím [...].¹⁵ Dodnes však nepanuje mezi badateli shoda, zda není Štěpán z Medlova totožný rovněž se Štěpánem, purkrabím na Veverí, případně nezastával-li v určitém časovém odstupu obě funkce.¹⁶

Poznámka Ladislava Klicmana k naší listině, že „právě z ní, a pouze z ní, vysvítá, že byl Štěpán z Medlova táž osoba co Štěpán, purkrabí na Děvicích“,¹⁷ a v ní obsažená, třebaže nevyslovená pochybnost o její pravosti se ve světle výše uvedených skutečností každopádně jeví oprávněnou.

Bočka k tak zásadní změně místa Štěpánova působení nejspíše vedlo zjištění, že je krajně nepravděpodobné, aby Štěpán z Medlova zastával funkci purkrabího na Veverí v roce 1213, poté na Mikulově, respektive na Děvicích v roce 1218, opět na Veverí v roce 1220 a konečně znovu na Děvicích v letech 1222–1223. Upravil proto znění listiny tak, aby nebylo v rozporu s jinými, nesporně pravými dokumenty.¹⁸

Další změnou, kterou lze nalézt v čistopisu a tištěné verzi oproti Bočkovu rukopisu, je odchylné psaní jména šlechtice, uvedeného v subskripci jako *Adalbertus de Kaniz* (ř. 22). V čistopisu a diplomatáři totiž čteme *de Kuniz* (CDM II, s. 117, ř. 11). Taková změna se zdá být těžko vysvětlitelná, neboť jméno Adalbertus, respektive Albertus de Kaniz máme doložené ve dvou nesporně pravých středověkých listinách [obr. 6].

¹⁵ P. Sedláček: Páni z Medlova. In *Jižní Morava* 1992, s. 40.

¹⁶ Viz J. Teplý: *Pernštejnové ve 13.–14. století*. Pardubice 1996, s. 4 a pozn. 10 a 11. – P. Vorel: *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*. Praha 1999, s. 17–20.

¹⁷ L. Klicman: Počátky kláštera Doubravnického na Moravě. In *Český časopis historický* IV/1898, s. 91, pozn. 10.

¹⁸ Za pravou Boček pokládal i listinu z roku 1218, jak vyplývá z jejího zařazení do kodexu.

V roce 1221 *Adalbertus de Kaniz* svědčí společně s Vilémem a Lutoborem ze Znojma a dalšími na listině vydané Jindřichem Vladislavem na Velehradě pro tamní klášter.¹⁹ Znovu se s ním setkáváme v roce 1234, kdy se jeho jméno objevuje v podobě *Albertus de Kaniz* na listině vydané ve Znojmě, jíž markrabě Přemysl obdaril loucký klášter novými právy a svobodami.²⁰

Je možné, že si Boček nebyl zcela jist rodovou příslušností této osoby a vzhledem k jejímu vztahu ke Znojmu ji považoval za drobného šlechtice z Konic (nářečně Kánic) u Znojma, jejichž existence mu jako bývalému studentovi tamního gymnázia patrně nezůstala utajena. Ve snaze dodat tomuto šlechtici na významu proto mohl provést drobnou změnu, díky které se z něj stal nesporný příslušník panského rodu z Kounic.²¹

Rozsáhlých změn doznala v Brannowitzerově čistopisu rovněž interpunkce. Nově a bez opory v Bočkově rukopisu se objevují čárky za slovy *Wladizlaus* (CDM II, s. 116, ř. 2), *hominum* (s. 116, ř. 3), *Medlov* (s. 117, ř. 1), *possedimus* (s. 117, ř. 2) a *hiis* (s. 117, ř. 10). Čárka za *uidelicet* (s. 117, ř. 6) byla přesunuta již za *Bystrice* (s. 117, ř. 5) a čárku mezi slovy *Vranoue* a *Zuoysa* (s. 117, ř. 11) nahradila tečka. Nově se pak objevily tečky za místními jmény *Zdenici* a *Piuonici* (s. 117, ř. 6) a za osobním jménem *Doben* (s. 117, ř. 13).

Lze pochopitelně namítnout, že pokud někdo se zněním listiny manipuloval, byl to Brannowitzer, neboť celý čistopis je psán jeho rukou. Závěrečnou korekturu ovšem prováděl sám Boček, jak dokazují v čistopisu tužkou podtržená slova *Bistrice* (CDM II, s. 116, ř. 8), *Dubraunik* (s. 117, ř. 3), *Zdenici* (s. 117, ř. 6) a *Robertus* (s. 117, ř. 10), která byla v tištěné verzi vysázena kurzívou. Tento zásah nelze vzhledem k jeho důležitosti připsat nikomu jinému než Bočkovi, a proto je možné jej označit i za původce dalších tužkou provedených změn, totiž výškrtání většiny interpunkčních čárek, ať již se nacházely v jeho rukopisu, nebo je do čistopisu připsal až Brannowitzer. Těch několik, které v čistopisu nebyly přeškrtnuty a z nichž některé jsou až dílem Brannowitzerovým, byly v kodexu vysázeny jako tečky s výjimkou jediné, jež se nachází za jménem *Bystrice* (CDM II, s. 117, ř. 5) a byla, patrně chybou tiskaře, vysázena jako čárka. Lze si představit, že by Boček přistupoval k závěrečné redakci textu před tiskem tak svévolným způsobem, kdyby šlo o pravou listinu?

¹⁹ CDM II, č. 248, s. 273; CDB II, č. 213, s. 198.

²⁰ CDM II, č. 248., s. 273; CDB III/1, č. 87, s. 96.

²¹ V rejstříku k I.–V. dílu CDM, který vznikl až po Bočkově smrti zásluhou Josefa Chytila, je místní jméno *Kaniz*, zřejmě pod vlivem listiny č. 108, chápáno jako varianta místního jména Kounice. Tato interpretace přešla i do CDB nebo práce L. Hosák – R. Šrámek: *Místní jména na Moravě a ve Slezsku I. A–L*. Praha 1970, s. 432–433, třebaže v ostatních soudobých pramenech se objevuje psaní *u* (*Cunicensis*, *Cuniz*, *Chunicz*). Rodová příslušnost Adalberta/Alberta de Kaniz by si proto zasloužila další výzkum.

Na základě dosud zjištěných skutečností se odvažují tvrdit, že listina č. 108 z druhého dílu Codex diplomaticus et epistolaris Moravie, hlásící se do roku 1220 a obsahující údajně nejstarší zmínku o Bystřici nad Pernštejnem, je s nejvyšší pravděpodobností hraničící s jistotou padělkem Antonína Bočka. V textu se dochovaly přesvědčivé doklady toho, jak Boček komponoval znění listiny a na několika místech měnil své původní záměry, jak si nebyl jistý, kam nevhodněji umístit pasáže věnované bystrickému kostelu, a jak si při tom pomáhal moderní, na syntaktickém principu založenou interpunkcí.

Při sestavování listiny se Boček nejspíše opíral o pravé středověké dokumenty. Asi nejbližší je naší listině svolení krále Přemysla Otakara II. z roku 1220 olomouckému kanovníkovi Sifridovi k prodeji vesnice Jarošov velehradskému klášteru: „*In nomine sancte et individue trinitatis. Ottokarus qui et Premizl, dei gracia Boemorum rex, tam presentibus quam futuris in perpetuum. Contingit sepius multis annorum curriculis elabentibus, quelibet facta hominum legitima, celebrata sollempniter, inmutari, nisi vivaci pagine inserantur [...]. Actum in Brenna anno ab incarnatione Domini M^oCC^oXX^o, presentibus hiis, quorum nomina subsequuntur [...]*“.²² Obě listiny mají téměř totožnou invokaci, intitulaci i subskripci a velmi podobně formulovanou arengu. Nabízí se mimochodem možnost, že chybný pád *incarnatione* se do Bočkova rukopisu dostal vynecháním předložky *ab* při přepisu subskripcie listiny Přemysla Otakara I.

Se svou prací však Boček nebyl spokojen, a tak, pravděpodobně ve spolupráci s Řehořem Brannowitzerem,²³ provedl v čistopisu další úpravy, z nichž nejzásadnější byla změna místa působení Štěpána z Medlova. Ani poté mu však znění listiny zcela nevyhovovalo a provedl další opravy, tentokrátě tužkou, které měly za úkol zakrýt novodobý charakter interpunkce. Přesto v textu zůstaly některé podezřelé body, zvláště v oblasti staročeských vlastních jmen.

Závěry z rozboru dochovaných tří verzí listiny lze podepřít i dalšími známými fakty. Velké privilegium markraběte Přemysla pro doubravnický klášter z roku 1235 o bystrickém kostele mlčí, což je v přímém rozporu s obsahem naší listiny.²⁴ Rovněž údajný opis ze 14. století, který se měl podle Bočkovy provenienční poznámky v diplomatarii nacházet v bystrickém městském archivu, není k nalezení. Nejstarším dokumentem dochovaným v archivu, uspořádaném již roku 1854, je listina

²² CDM II, č. 106, s. 114; CDB II, č. 199, s. 184–185. „*Ve jménu svatě a nedělitelné Trojice, amen. Přemysl Otakar, z Boží milosti král Čechů, stejně tak nyní jako budoucím na věky. Velmi často se stává, že jakékoli spravedlivé lidské skutky, pravidelně slavené, jsou měněny pomíjivým během let, nejsou-li zaneseny do trvalé listiny... Učiněno v Brně léta od vtělení Páně 1220 za přítomnosti těch, jejichž jména následují...*“

²³ Možnost, že by Řehoř Brannowitzer čistopis psal podle Bočkova diktátu, a tudíž by neměl na celém podvodu podíl, lze zcela vyloučit, neboť v levém horním rohu Bočkova rukopisu je Brannowitzerovou rukou připsána zkratka *de scr.*, tedy *descriptum* (opsáno).

²⁴ CDM V, dodatek č. 14, s. 227–229; CDB III/1, č. 119, s. 147–149.

Viléma a Štěpána z Pernštejna z roku 1403, tedy až z 15. století, kterým udělili Bystřici odúmrtí.²⁵

Třebaže jsem Šebánkův rozbor listiny č. 108 v úvodu označil za krátký a povrchní a jeho argumentaci za zcela nedostatečnou, s jeho závěry stran její pravosti se plně ztotožňuji.

Zbývá se zamyslet nad důvody Bočkova padělatelství. Stálo mu za to posunout dějiny kláštera v Doubravníku a Bystřice nad Pernštejnem o pouhých jedenáct, respektive osmnáct let?²⁶ Odpověď na tuto otázku přináší překlad listiny (ve znění otištěném diplomatáři):

Ve jménu svaté a nedělitelné Trojice, amen. Já, Jindřich Vladislav, z Boží milosti markrabě moravský stejně tak nyníšším jako budoucím na věky. Často se stává, že lidské skutky, třeba i řádně a pravidelně slavené, bývají měněny nejistotou pomíjivého času a neznalostí budoucích lidí, nejsou-li stvrzeny pevností trvalého zápisu, kterou je veškerá obava z nejasnosti, jestliže se kdy objeví, ihned oslabena a zničena. Nechť je tedy známo všem těm, kteří hodlají zkoumat tyto listiny, že jsme patronátní právo kostela v Bystřici pro záchranu duše naší i našich předchůdců na přímluvu vznešeného muže Štěpána z Medlova, kastelána na Děvicích, právem věčným a neporušitelným, jímž jsme je [tj. patronátní právo ke kostelu v Bystřici] až do té doby měli v držení, věnovali abatysi M. a jejímu konventu v Doubravníku. Potvrzujeme rovněž témuž klášteru veškeré dary, které předchůdci svrchu řečeného Štěpána a on sám ze zbožné štědrosti věnovali výše zmíněnému kostelu v oné trhové vsi Bystřici, totiž lán s lesem ve Ždánicích a kapli v Pivonicích s polovinou popluží a hájem. Aby však tato naše donace a potvrzení touto listinou získalo věčnou sílu, stvrdili jsme znění privilegia otiskem naší pečeti. Učiněno na hradě Veverí léta vtělení Páně 1220 za přítomnosti těch, jejichž jména následují: Robert, biskup olomoucký; Berther z Vranova; Svojša, stolník; Adalbert z Kounic; Štěpán z Medlova, purkrabí na Děvicích; Leva z Brna; Přibyslav; Vojtěch, syn Štěpánův; Ondřej, maršálek; Vítek; Doben a mnozí další.

Ze střídání přítomného a minulého času v dispozici listiny vyplývá, že měla vzniknout jako osvědčení starší markraběcí donace doubravnickému klášteru v podobě patronátního práva ke kostelu v Bystřici a nově měla potvrdit veškeré

²⁵ I. Štarha: Listinné padělky Antonína Bočka ve vlastivědných publikacích po sedmdesáti letech znovu aktuální. In *Vlastivědný věstník moravský* LVII/2005, s. 82–83.

²⁶ První spolehlivou zmínku o doubravnickém klášteře obsahuje listina papeže Řehoře IX. z roku 1231 (CDM II, č. 211, s. 231–232; CDB III/1, č. 8, s. 5–6). Nejstarší zmínku o Bystřici obsahuje listina vydaná údajně olomouckým biskupem Robertem a hlásící se do roku 1238 (CDM II, č. 295, s. 341–343; CDB III/3, č. 269, s. 384–386), ve skutečnosti ovšem středověkým falzum vzniklé mezi lety 1258–1298. Boček ji ovšem pokládal za pravou, jak vyplývá z jejího zařazení do kodexu.

statky, které bystrickému kostelu již dříve udělil Štěpán z Medlova.²⁷ To samozřejmě předpokládá, že jak klášter v Doubravníku, tak kostel v Bystrici by musely existovat již nějakou dobu před rokem 1220. Historie obou zmíněných institucí by se tak neposunula jen o zmíněných jedenáct či osmnáct let, ale ještě dále do minulosti. Z tiskem vydaných prací Antonína Bočka ostatně víme, že byl přesvědčen o založení doubravnického kláštera již kolem roku 1215, nebo dokonce 1211.²⁸

²⁷ Interpretace listiny je poněkud ztížena tím, že není zcela jednoznačné, k čemu se vztahují slova *prefate ecclesie*. Pokud se vztahují k bystrickému kostelu, vzniká otázka, proč by měl Štěpán z Medlova obdarovávat markraběcí kostel. Možný je i výklad, že se vztahují k doubravnickému klášteru, viz I. Štarha – M. Zemek (eds.): *Bystrice nad Pernštejnem. Od minulosti k současné revoluční přeměně města*. Brno 1980, s. 20. Interpretaci dále znesnadňují Bočkovy úpravy interpunkce: podle Bočkova rukopisu měl lán ležet v Bystrici a les stát ve Ždánicích, podle tištěné verze se lán i les nacházely shodně ve Ždánicích.

²⁸ A. Boček: Die Pikarditen zu Bystritz, Iglauer Kreises. Ein Beytrag zur Religionsgeschichte Mährens. In *Brünner Wochenblatt*, 23. června 1826, č. 50, s. 199. – Tentýž: Marginalien zu Schwoy's Topographie. In *Brünner Wochenblatt*, 11. srpna 1826, č. 64, s. 256.

Archeologické nálezy z Bystřicka

Vladimír Cisár

Před více než sto lety postavil před západomoravskou archeologii Václav Čapek (světoznámý paleornitolog z Oslavan) nesnadný cíl: „*Pošinouti hranici Znojmo, Borovice, Miroslav, vrch Leskoun, Krumlov, Brno a řeku Svitavu ponenáhlu až ku pomezí českému má býti z předních úkolů naší archeologie.*“

Dnes máme tisíce nových poznatků o pravěkém osídlení Znojemska, Třebíčska a Jihlavska. Zdálo by se, že úkol byl splněn, zůstává ono pověstné ale. Území okresu Žďár nad Sázavou zůstává do dnešních dní popelkou v prehistorických nálezech, a tak se nelze divit přežívajícím názorům o archeologické sterilitě tohoto území. Vzhledem k značné rozloze okresu se zaměřím pouze na nálezy z Bystřicka.

Jan Tenora ve svém Bystřickém okrese píše o počátcích osídlení a jeho postupu v našem regionu podél vodních toků od jihu k severu.¹ Pravěké nálezy neuvádí, pouze v obci Polom se má nacházet u Ambrožovy březiny staré pohřebiště.²

Známý moravský archeolog Josef Skutil³ si v Horáckých besedách z dubna 1932 klade otázku, zda bylo Bystřicko v pravěku osídleno.⁴ Po rozsáhlé revizi tehdy známých nálezů byl přesvědčen, že pravěký člověk náš region nenavštívil.

V roce 1941 vychází ve Velkém Meziříčí publikace *Archeologické nálezy na nejzápadnější Moravě*.⁵ Na základě nových nálezů a přehodnocení starších přichází Josef Skutil k novému názoru. Pravěké populace se našemu území nevyhýbaly a stav poznání je přímo úměrný stavu badatelské prospekce v terénu.

V soupisu pravěkých nálezů uvádí následující artefakty z Bystřicka:

Bratrušín (okr. Bystřice n. P.). Bez udání okolností je známa z Bratrušína kamenná sekerka 7,6 [cm] dl., která sem byla asi přenesena jako hromový kámen (srv. *Horácké Besedy* VI. 1932, č. 4, obr.).⁶

¹ J. Tenora, *Bystřický (n. P.) okres* [Vlastivěda moravská č. 12]. Brno 1907.

² Tamtéž, s. 182.

³ Matka Josefa Skutila Leopolda Skutilová, rozená Šmídková, pocházela z Bystřice nad Pernštejnem.

⁴ J. Skutil, Jsou známy z Bystřicka pravěké nálezy? *Horácké besedy* roč. VI, č. 4, duben 1932, s. 1–2 a obr. na s. 5.

⁵ J. Skutil, *Archeologické nálezy na nejzápadnější Moravě* [Krajinské museum ve Velkém Meziříčí. Musejních publikací číslo 8. Ročenka VIII]. Velké Meziříčí 1941.

⁶ Dnes neznámého uložení.

Branišov (okr. Bystřice n. P.). V lesní trati „Zvolák“ při cestě k Divišovu byla nalezena r. 1937 krásně zachovalá olivově sivě zeleně patinovaná bronzová sekera, 17,4 [cm] dl., 3,4 [cm] v týlu a 1,9 [cm] v nejužším místě široká, 4,7 [cm] v ostří široká a 2,9 [cm] sil.) typu danubsko-sudetského. Ojedinelý náález (srv. Horácké listy XXX. [XXXV.] č. 30, 5. 8. 1938) je bezpečně zdejšího původu.⁷ (obr. 1)

Bystřice n. P. V kabinetě měšť. školy v Bystřici je uložen krásný paleolitický bíle patinovaný velký kombinovaný artefakt, o němž mi bylo původně s určitostí tvrzeno, že pochází od Bystřice a o němž jsem se však po delším stopování přesvědčil, že jest jihomoravského původu.⁸

Kozlov (okr. Bystřice n. P.). K Hradisku – vrchu 574 m – srv. I. L. Červinka, *Pravěká hradiska na Moravě* (1896), 33, J. Tenora VM II. Bystřice 119, Horácké Besedy VI. 1932, č. 4; Hradisko přirozeně pravěkého původu není.

Polom (okr. Bystřice n. P.). Podle zprávy VM II. 182 „nachází se u Ambrožovy březiny staré pohřebiště“. Je to skalnatý kopec (712 m) na okresních hranicích po levé straně cesty do Sulkovce asi půl hod. na sever od Polomi; podle zpráv učitele Dostála a Kaliny (působili zde od r. 1870) nenašlo prý se zde však nikdy nic podobného. Horácké Besedy VI. 1932 č. 4.

Rožná (okr. Bystřice n. P.). Hradisko u Rožné (529 m), dobře známé mineralogům a petrografům (lit. cit. Sekanina Jos., *Mineralogická exkurse do Nedvědic a Rožné v západní Moravě*, Sborník přír. klubu v Brně XI. 1928), je pro prehistorika bezvýznamné. Je při cestě z Rožné do Zlatkova nad bažinatým potůčkem na pravé straně. Na jihovýchodní straně přechází v planinu „Křížník“, nad níž hradisko pouze nepatrně vyniká. Na jižní straně je hradisko téměř přes polovinu rozkopáno, proti severní straně nebylo valu zapotřebí pro prudkost stráně. Zachovalý val je dosti široký, jest mnohdy přerušen novými cestami a odtoky od šachet, je nasypán z drobného šterku a drobného kamení. Pozůstatků po osídlení není žádných, hradisko rozhodně není pravěkého původu (I. L. Červinka, *Pravěká hradiska na Moravě* [1896], 33–56 zaznamenává podle ČMM XVII. 1893, 262–263 zprávy z r. 1749–1750, Hladík J., *Památky archeologické a jejich stáří* [1896], 27, 34, avšak již J. Knies ČMMZ III. 1903, 74 správně uvádí hradiště jako středověké. VM II. Bystřice 1907, 211, Horácké Besedy VI. 1932, č. 4, srv. i T. Kučera v Mor. Novinách LIV. č. 59, 11. III. 1933, obr.).

Štěpánov (okr. Bystřice n. P.). Silně obitou krátkou pazourkovou neolitickou čepel nalezl (kde?) správce školy A. Polák (MZM, Pa 436/35).⁹

Vítochov (okr. Bystřice n. P.). Všechny zprávy, vztahující se na domněle starobylosti Vítochova, hledající jeho počátek v dobách cyrilometodějských (Fr. Příkryl, Sv. Cyril a Method v památkách starožitných na Moravě a ve Slezsku [1905], [1907], týž, *Denkmale der heiligen Konstantin und Methode* [1920], 136, srv. co k Vítochovu

⁷ Dnes uloženo v Městském muzeu Bystřice nad Pernštejnem.

⁸ Dnes neznámého uložení.

⁹ Dnes neznámého uložení.

správně poznamenává Jan Tenora VM II. Bystřický okres [1907], 243¹⁾ jsou zbožné pověry nemající se slovanským pravěkem ničeho společného. Také ještě (dříve srv. Jan Ev. Nečas, Pernštýn a poříčí Svratky, Jan Votava, Vítochov – Vír a okolí) Msgre Jan Štěpánek (Kostel ve Vítochově, Brno 1938) se zastává nesprávně názoru, že kostel vítochovský světil sv. Metoděj, při maďarském útoku r. 907 že ušel zkáze a že v X. stol. byl kostelík postaven v nynější podobě. Také zpráva, že na zdejší vrchu Špimberk prý bývalo pohanské pohřebiště (J. Votava l. c. 7), je přirozeně ovšem zcela mylná.

Podle Skutila pravěkého původu nejsou, jak bylo uváděno, na Bystřicku hradiška nad Bobruvkou u Blažkova, Strážce, Strážnice, Strážek a jiná.¹⁰ K bajkám řadí Skutil i zprávy o pobytu Cyrila a Metoděje, mimo jiné lokality, v Bystřici nad Pernštejnem a Vítochově.¹¹

V roce 1946 si Josef Skutil klade na základě nových nálezů opět otázku, zda bylo Bystřicko v pravěku osídleno. Ve Strážku byla již dříve nalezena omletá sekerka z břidličnatého materiálu (dnes neznámého uložení), jejíž domácí provenience byla potvrzena. V Bystřici našel Skutil v lokalitě Pod horou dva malé pravěké střípky světle oranžové barvy (kultura s moravskou malovanou keramikou). Geolog A. Polák ho informoval o nálezu stop pravěkého ohniště s pazourky v Bělákové cihelně v Bořinově.¹²

Dokladů pravěkého osídlení postupně přibývá nejenom revizí starších nálezů, ale i novými objevy. Při stavbě železnice v Rožné (1904) bylo nalezeno ohniště s pravěkými artefakty, jež byly uloženy v kabinetě místní školy. Dle sdělení pana Františka Hanuse z Vítochova byla v místní škole uložena kolekce pazourků, které v okolí nasbíral František Mačenka, brněnský fotograf a novinář.

V roce 1985 byla otevřena v Bystřici nad Pernštejnem nová expozice *Vývoj osídlení povodí horní Svratky*. Po revizi sbírek v celé muzejní síti Okresního muzea Žďár nad Sázavou byla obohacena o další pravěké artefakty: parohovou palici z Doubravníku (*obr. 2*) a dva kostěné hroty z polní trati Vrchy u Věchnova (*obr. 3*), které našel pan Antonín Novotný a jež jsou snad paleolitického stáří.

Při hluboké orbě na podzim roku 1955 našel František Klement z Velkých Janovic kamennou sekerku s otvorem v týlu (*obr. 4*). Z Pernštejnských Janovic pochází další kamenná sekerka z nazelenalého hadce. Nález byl učiněn při sběru brambor (*obr. 5*). Kamenná sekera s nedokončeným provrtem pochází z Dvořiště (*obr. 6*). Je bez nálezových okolností. Uvedené kamenné broušené sekery lze rámcově zařadit k neolitickým kulturám (kultura lineární, moravská malovaná).

¹⁰ J. Skutil, *Jsou známy z Bystřicka pravěké nálezy?*, s. 1. – Týž, *Archeologické nálezy na nejzápadnější Moravě*, s. 46.

¹¹ J. Skutil, *Archeologické nálezy na nejzápadnější Moravě*, s. 48.

¹² J. Skutil, *Bylo Bystřicko na Pernštejnsku v pravěku osídleno?* VVM 1/1946, s. 154–155.

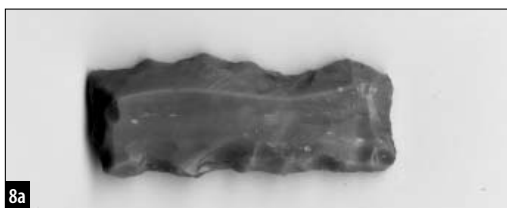
Soubor pravěké industrie z Bystřice se rozrostl o několik kusů štípané industrie sběry v první polovině 90. let 20. století. Nejzajímavější a pravděpodobně nejstarší je vysoké kýlové škrabadlo nalezené v polní trati nedaleko Valchy (obr. 7). Nástroj patří velké mladopaleolitické kultuře – aurignacienu. Z polní trati Rácová to jsou dvě škrabadla a medově zbarvená čepelka (obr. 8a,b,c). Pravděpodobně ze stejné trati Pod horou, v které našel Josef Skutil dva neolitické střepy, našel Pavel Filip neolitický úštěp (obr. 9). V intravilánu obce ležící lokalita Rovinky vydala prozatím dvě škrabadla (obr. 10a,b).

Nálezový fond pravěkých artefaktů z Bystřicka je sice v porovnání s jinými oblastmi západní Moravy mimořádně chudý, ale vzhledem k jeho růstu lze konstatovat, že stávající stav je odrazem dlouhodobého nezájmu o pravěkou minulost regionu. Dlouhodobý, cíleně zaměřený výzkumný program prospekce nám v řádu desetiletí snad dá odpověď na otázku, zda jsou objevené prehistorické artefakty náhodnými nálezy, nebo se jedná o doklad trvalejšího osídlení Bystřicka v pravěku.

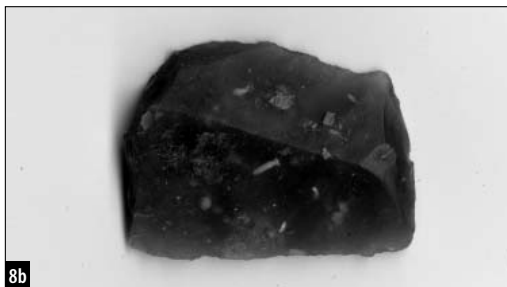

7

8a

8b

9

8c

10a

10b

První práce z dějin Bystřice

Petr Dvořáček

Tento nadpis platil ještě v květnu roku 2011. Díky badatelské práci Jana Pulkrábka a Jaroslava Sadílka, kteří objevili v Moravském zemském archivu v Brně řadu dosud neznámých dokumentů o Antonínu Bočkovi, se podařilo začátkem května dokázat, že historie se skutečně může občas měnit. Nejsem fundovaný tyto objevy hodnotit, ale první informace potvrzují, že budeme muset měnit svoje názory nejen na Bočka, ale i na nejstarší dějiny našeho města. Následující text proto čtete s vědomím této informace.

Pikarti v Bystřici (*Die Pikarditen zu Bystritz*) jsou první publikovanou prací mladého Antonína Bočka a zároveň první historickou prací o našem městě vůbec. Vyšla německy 23. června 1826 v *Brünner Wochenblatt* č. 50. V životopisu budoucího prvního moravského historiografa je sice uváděna, širší, ale ani odborné veřejnosti však zejména v druhé polovině 20. století známa nebyla. Snad proto, že byla v němčině, snad proto, že k brněnským novinám ze začátku 19. století nebyl běžný přístup.

Pár slov úvodem k době a k okolnostem vzniku této studie. Antonín Boček se narodil 20. května 1802, v roce napsání a vydání práce mu tedy bylo přesně čtyřiaadvacet let. Od svých deseti let studoval na školách v Těšíně, Znojme, Brně a Litomyšli. Ve dvaceti letech zkoušel dva roky práva ve Vídni, odkud však odešel a složil zkoušky na gymnaziálního adjunkta v Brně. Ani tato práce mu zřejmě nepřinesla uspokojení, a tak v roce 1826 přijal nabídku hraběte Antonína Bedřicha Mitrovského (1770–1842) a stal se v tomto předním moravském rodě vychovatelem potomků Bedřichova bratrance Viléma hraběte Mitrovského z Mitrovic a Nemyšle (1789–1857), kterému patřilo mimo jiné panství Dolní Rožínka. Vychovával zejména jeho syna Vladimíra I. (1814–1899).

Není pochyb o tom, že historie Bočka plně zaujala už v Litomyšli, tamější profesor dějin mu dokonce pro jeho vynikající znalosti odpustil zkoušku. Práce s archivy mu doslova učarovala a v krátké době po *Pikartech* v Bystřici vydal další kratší články v *Brünner Wochenblatt* a opět německy studii o historii rodu Pernštejnů *Die Pernsteine*, ve které se stejně jako v *Pikartech* pokusil o první neumělé studium archivů a práci s historickými prameny – listinami, kroni-

kami, městskými knihami atd. Pro mladého Bočka to byla naprosto nová věc, z jeho životních osudů totiž není jasné, jaký byl rozsah jeho konkrétních znalostí o historii kraje kolem hradu Pernštejna a Bystřice, i když jeho obecné historické znalosti mohly být široké. Obecně se usuzuje, že Bočkovy směřování k dějinám bylo ovlivněno litomyšlským historikem Františkem Jelínkem za dob jeho studií. Faktem je, že spolu udržovali v 30. letech vzájemný kontakt a v Litomyšli se za svých studií Boček seznámil i se svou budoucí ženou.

Přibližme si ale podmínky na Dolní Rožínce a v Bystřici v letech 1826–1828, kdy Boček působil v rodině Mitrovských jako vychovatel. Nevíme, jakou část roku trávili mladí hraběcí potomci (Vladimíru I. bylo dvanáct let) v zámku na malé vesnici, ale pár měsíců to určitě bylo. Z vesnické nudy se dostávali pouze při pravidelných nedělních a svátečních návštěvách bystrického kostela. Ani malé město mladému Bočkovi příliš možností k práci historika nedávalo. Přesto si však našel rovnocenného partnera k vážným debatám o dějinách města a okolí. Byl jím tehdy už stárnoucí bystrický farář a děkan Jan Nedopil († 14. ledna 1832), který na místní faru přišel v roce 1802, v roce Bočkova narození. Farář Jan Nedopil byl rodákem z blízkého Žďáru a jeho nadprůměrné vzdělání bylo určitě ovlivněno představiteli osvěceneckého hnutí, které v 80. a 90. letech 18. století mělo ve Žďáře a okolí mnoho stoupenců. Hned po příchodu do Bystřice založil farní pamětní knihu, v níž postupně zachytil mnoho zpráv, které by jinak byly beze stopy zmizely (např. popis starých bystrických zvonů). Na bystrické faře je uchovávána dodnes a v Bočkově pozůstalosti v MZA Brno je část jejího opisu v češtině, určitě pořízená Bočkem.

O čem všem starý farář, zkoumající více než dvacet let bohatý a dosud nedotčený městský archiv a vypisující z něj důležité údaje, diskutoval s mladým, po poznání a nových vědomostech toužícím budoucím prvním moravským historiografem, se už nedovíme. Faktem je, že Antonín Boček ve svých prvních pojednáních zmiňuje letopočty, ke kterým se už potom nevrátil. V zde zveřejněných Pikartech v Bystřici je to rok 1215 jako rok založení doubravnického kláštera (v samém závěru práce), nebo existence fary v Bystřici v roce 1223 v krátkém článku, který vyšel krátce po Pikartech ve stejných brněnských novinách. Hloupé a absurdní by bylo předjímat, že už v roce 1826 si Boček připravoval svoje údajné budoucí padělky. Nebo snad znal podrobně svoji budoucnost? A proč o deset let později data, která v krátkých člancích uvádí, nepoužil?

Pár poznámek k Bočkově studii

Termín *pikarti* se v Čechách objevil na začátku husitských bouří. Mělo jít o skupinku francouzských příslušníků heretického hnutí katarů, tzv. valdenských, příšlých z Pikardie. V Čechách získali celou řadu radikálních přívrženců

(adamité) a ostatní husité v čele se Žižkou je nekompromisně likvidovali. V průběhu 15. století se slovo pikart (či kacír-katar) používalo běžně jako nadávka a navzájem se tak oslovovali katolíci s utrakvisty. Po vzniku Jednoty bratrské, která se zcela rozešla s katolíky i stranou podobojí v základních věroučných otázkách, přešlo toto pojmenování na české a moravské bratří.

Jednota bratrská díky podpoře pánů (i Viléma z Pernštejna) získala mnoho stoupenců zejména ve městech. Moravští bratří získali v první polovině 16. století příznivce i v Bystřici. Jejimi členy byli příslušníci vedení města – konšel a hospodáři města. Zde je tvrzení Antonína Bočka poněkud zavádějící a nepřesné. Většinu obyvatel městečka tvořili v té době nekatolíci, nikoli však pouze příslušníci Jednoty. Převážně se určitě hlásili k utrakvistům, o protestantismu (evangelích) se dá v Bystřici mluvit až koncem 16. století. Na podíl katolíků lze usuzovat z celkové situace v českých zemích. Obecně se předpokládá, že v Čechách a zejména na Moravě bylo asi 30 % katolíků, což vysvětluje i neustálé a tvrdé spory o obsazování bystrické fary knězem. Bočkovu tvrzení v posledním odstavci, *„že jako za Viléma z Pernštýna roku 1514, když se všichni obyvatelé k učení pikartskému přiznávali, jen ještě tři katolíci své víře věrni zůstali“*, je tedy zcela nepravdivé. Také z toho důvodu, že pikarty, tedy příslušníky moravských bratří, neměly rády obě strany – katolíci ani utrakvisté (později protestanti). Bratří taktéž neměli nikdy v držení farní kostel sv. Vavřince, kdyby tomu tak bylo, byla by stavba sboru někdy ve 40. letech 16. století zbytečná. Se vzrůstajícím vlivem protestantismu však vliv moravských bratří v Bystřici slábl a koncem 16. století byl jejich počet a vliv nepatrný.

Pro úplnost je potřeba uvést, že Josef Dobrovský odvozoval původ slova pikarti od beghardů, nizozemského laického hnutí z 13. století.

Revizi staršího překladu z němčiny a jeho doplnění provedl Jan Pulkrábek.

Pikarti v Bystřici, Jihlavský kraj

Príspevek k náboženským dějinám Moravy

Antonín Boček

Poloha města Bystřice v severovýchodní hornaté části Jihlavského kraje nikdy neumožňovala odraziti nepřítele; také proto ji dějiny zmiňují jen zřídka, neboť se zde nikdy nedařilo ani odvážnosti, ani válečné lsti. A přece došlo na tomto nepatrném území k mnoha (až dosud skrytým) příhodám, které odrážejí všechny události v zemi od vypuknutí husitských bouří až po úplné zamezení náboženského blouznění sice v malém, ale přece věrně jako v zrcadle. Obrázek, jež vytvořila nestálá a rozkolísaná víra v případě téměř každého moravského města (zvláště v čase náboženských novot) a jenž se skví vedle mnoha větších, však ukazuje také velmi zajímavou látku.

Vznešený rod Pernštejnů zavázal si městečko Bystřici přecetnými důkazy své přízně a laskavosti již od jeho prvopočátku k trvalé vděčnosti. Zvláště Vilém, zemský hejtman* a komoří v Olomouci, dary a nadáními, jež ještě nyní bohatstvím a dobrodiním obce jsou.

Synové tohoto Viléma, Bavor a Jan, páni na Pernštýně, chopili se s mnoha moravskými šlechtici zbraní, aby smrtí Husovou utrpenou potupu odčinili. Mezi oněmi, jež na jich vyzvání pod prapory jejich rychle se shromáždili, byli i přecetní Bystřičané. S kopími zaměnili tito i otcovskou svoji víru. Věrně pomáhali svým milovaným pánům v Čechách, Německu a jiných zemích, mnohých vavřínů si dobyli a užívali šťastných dnů nadbytku i dnů změny. Když pak ti, již zůstali na živu, po mnohých letech, většina z nich zešedivělých a jizvami pokrytých, do zdí domovských se vrátili, tu přijali všichni, ba i dosud žijící otcové, nově nabytou víru synů; byla to i víra jejich dobrodinců, jejich pánů, totiž husitství.

A tak to zůstalo až do dnů pikartů; i toto učení nalezlo v Bystřici půdu, a brzy nalézala se tu pikartská modlitebna (jež i dnes ještě je viděti a jež jméno *zbor* si uchovala) a kol modlitebny *Bratrská ulice* (Brüdergasse); později jim byl i farní kostel propůjčen, an husitství s učením pikartským při jich kolísavých základech a pravidlech téměř všude úplně v jedno splynuly.

* Vilém z Pernštejna zastává úřad vrchního komořího v Olomouci v letech 1412–1415; v kterém roce se ovšem stal zemským hejtnanem? [pozn. Antonín Boček]

Tak se věci měly, až olomoucký a brněnský kapitulní probošt Augustin Käsenbrod svojí výmluvností a náboženskou horlivostí toho docílil, že král Vladislav důrazný provolací list proti sektě valdenských vydal. Ovšem zůstal tento bez účinku, an pikarté těšili se téměř všude ochraně mocné šlechty, s níž se Vladislav nechtěl znepřáteliti. Tak našli se i Bystřičtí v ochraně Viléma z Pernštýna, nejvyššího hofmistra v Čechách, jenž u krále velké vážnosti se těšil a jedním z nejmocnějších šlechticů moravských a slezských té doby byl. Avšak aby se i pro příště proti všelikému osočování a pronásledování zabezpečili, vyslali roku 1514 vyslance do Pardubic, kdež si Vilém jím zřízený zámek na Kunětické hoře za trvalé bydliště určil a svému staršímu synu Janu z Pernštýna za sídlo ustanovil. Ačkoli Vilém již od roku 1490 učení pikartské odpřisáhnul, nechtěl přece na nikoho nátlak náboženský činiti a povolil prosbě Bystřických, jež v tom pozůstávala: „*že nikdo nemá jich ve volném vyznávání jejich náboženství sub utraque omezovati neb jim brániti, ani žádného katolického faráře jim vnucovati.*“ Laskavě však Vilém k tomu připojil, že kdyby se tím katoličtí obyvatelé odstrčenými neb utiskovanými býti cítili, on i jeho nástupci nechtějí a nesmí se nikdy rozpakovati pro ně kostel neb klášter vystavěti. K tomu ale nedošlo, an byli tehdy toliko tři katolíci v městečku, jež bázlivě a chytře raději svoji nezměněnou víru utajovali.

Téměř po celé století (1514 až 1594) zůstali pikarti v Bystřici nerušeně požívající plně této svobody. Jen zapuzení faráře roku 1581 mělo mír jejich ohroziti; byl to Vavřinec Dukát, jenž ve Frankfurtě na Odře na kněze byl vysvěcen. Stěžoval si u vrchního kancléře království českého Vratislava z Pernštýna, vrchnosti bystrické, že jej chtěli tři neb čtyři valdenští svémocně neb násilně z fary vyhnati. Vratislav, jsa nad tím naplněn nevolí, hrozil městečku odnětím svobod. Městská rada jménem obce prohlásila však: 1. že se to stalo z vůle všech, an onen kněz tvrdošíjný a nesnesitelný člověk jest, mimo to ohlížel se Vavřinec Dukát o jinou správu církevní, bylo mu však stejným oplaceno; 2. dal svémocně v jejich lesích káceti a hajné ztýral; 3. dovolil si svévolně v kostele místo slova Božího uctivého kázání hanlivé řeči a dotýkal se tupením cti městské rady a občanů; a konečně nejen bystrické měšťany a pernstýnské poddané, ale i cizí bil a jim bytím hrozil; proto jsme mu, abychom se něčeho horšího nedočkali, jednohlasně faru odepřeli, aniž bychom však, jak on se vyjádřil, násilí užili; ano, že bychom nebyli neochotni po rok fary mu dopřáti, aby se jinde mohl zaopatřiti. – A při tom také zůstalo. Roku 1586 nastěhoval se na faru bystrickou Jiří Borovský, též Střelecký, dříve kaplan v Olešnici. Jeho tichá a milá povahy získala mu lásku a úctu. Obstarával po sedm let pod patronátem Jana z Pernštýna a města Brna, když Bystřice roku 1592 koupí na toto přešla,¹ služby Boží pod obojí v míru a bez překážky.

¹ Ve skutečnosti prodal Jan z Pernštejna Bystřici Brnu již v roce 1588. [pozn. J. P.]

Roku 1594 koupil městečko rytíř Václav Ples Heřmanský ze Sloupna,² císařský rada, hejtman Malé Strany v Praze a purkrabí na Karlštejně. Hned při nastoupení své državy vypověděl svým správcem Chmelem faráře Borovského z fary, totiž tak, že tento ještě téhož dne na Zelený čtvrtek 1594 ji vykliditi a do najatého bytu nastěhovati se musel. Byl však v několika dnech do Boskovic povolán.

Ples Heřmanský dosadil nyní, ještě téhož roku, po sobě dva katolické faráře Vratislava a Ondřeje,³ neohlížeje se na to, že se tomu měšťané vzpírali a si stěžovali. A od této doby zůstal farní kostel sv. Vavřince stále již ve správě kněží katolických.

Jan Čejka z Olbramovic, nejvyšší zemský písař Markrabství moravského, jenž po Václavu Plesovi ze Sloupna roku 1603 zemřelém Bystřici koupil,⁴ potvrdil měšťanům onu výsadu, již jim Vilém z Pernštýna na volné náboženské vyznání udělil, a namáhal se po pět let, aby volnost ve víře požívali, i evangelického faráře na zmíněnou faru jim dosaditi.

Toho však olomoucký biskup kardinál Dietrichstein nepovolil, an po delší dobu právo udělovací olomouckému biskupství příslušelo. S obtíží převedl sice Čejka r. 1613 ve smíru v Olomouci kupem právo udělovací na sebe, avšak pod tou podmínkou, že na faru sv. Vavřince povždy katolického duchovního dosadí. Čejka sám ale byl evangelík, vystavěl proto vlastním nákladem pro sebe a svoji evangelickou obec kostel a zavázal tuto, aby dávky, jež dosud katolickému faráři odváděti musela, nyní k novému kostelu odváděla. Všechna břemena však, jež městečku vydržováním katolického faráře dle onoho smíru připadnouti měla, převzal Čejka taktéž na sebe.

Čejka ztratil však pro úlohu, již jak známo r. 1620 hrál, v následujícím roce městečko, jež pak opětně do rukou katolických pánů přešlo. Tito nechtěli evangelického kněze vydržovati a obci nebylo to možno. A tak zmenšoval se pomalu jejich počet a již roku 1719 byl tento evangelický kostel k městské fari katolické přivtělen a sv. Trojici zasvěcen. Tak vrátilo se město k víře otců, jež již ve třináctém století faráře ve svém středu měli; neboť byla bystřická fara v roce 1215 založenému augustiniánskému klášteru ženskému v Doubravniku přidělena.⁵

Zajímavé jest, že jako za Viléma z Pernštýna roku 1514, když se všichni obyvatelé k učení pikartskému přiznávali, jen ještě tři katolíci své víře věrni zůstali, tak také když císař Josef roku 1781 dne 13. října trpění protestantského náboženství ve svých říších povolil, také jen tři reformovaní v Bystřici se našli.

² Roku 1592 se Bystřice vrátila Janovi z Pernštejna, který ji však obratem prodal Václavu Plesovi Heřmanskému ze Sloupna. Do jeho držení se tedy dostala o dva roky dříve, než uvádí Boček. [pozn. J. P.]

³ Vratislav Longin a Ondřej Magossius. [pozn. J. P.]

⁴ Po smrti Václava Pleše ze Sloupna se majitelem panství stal Zikmund Jan Ples ze Sloupna, jenž zemřel v roce 1606. Jan Čejka z Olbramovic koupil Bystřici od vykonavatelů jeho závěti až v roce 1609. [pozn. J. P.]

⁵ Odkud vzal Boček tento letopočet, je záhadou. První spolehlivou zprávou o doubravnickém klášteře je totiž až listina papeže Řehoře IX. z roku 1231. [pozn. J. P.]

Neznámá práce Antonína Bočka Rozmanitosti z oblasti přírodovědy Moravy

Jan Pulkrábek

Bádání o životě a díle Antonína Bočka přináší i dnes mnohá zajímavá zjištění. Jedním z nich je objev dosud neznámého Bočkova článku *Miscellen aus dem Bereiche der Naturkunde Mährens* (Rozmanitosti z oblasti přírodovědy Moravy), který vycházel na pokračování v roce 1826 v časopise *Brünner Wochenblatt* (s. 112, 120, 236, 240, 244, 248, 252 a 276).

Důvody, proč článek až dosud unikl pozornosti badatelů, jsou přinejmenším dva. Článek byl podepsán, s výjimkou posledního dílu, pouze iniciálami A. B., Boček tuto práci navíc nezmínil ve vlastní bibliografii, patrně proto, že se svým zaměřením na přírodovědnou tematiku vymykala z jeho historických děl.

Rozmanitosti obsahují parafráze vybraných pasáží z knihy *Tartaro-Mastix Moraviae* (1669) od Jana Ferdinanda Hertodta z Todtenfeldu, z větší části však přinášejí Bočkovy vlastní zprávy z širšího okolí jeho rodné Bystřice. Čtenářům zprostředkoval zajímavé střípky o Lhotě (Lísku), Sokolí skále u Doubravníka, Čebíně, Velkém Dárku, Květnici u Tišnova, Kobyli skále u Karasína, Domanínském rybníku nebo o Vojetíně.

Další pokračování, která sliboval poslední díl Rozmanitostí, již nevyšla. Úvodní výzva k vlasteneckým čtenářům, aby zasílali vlastní příspěvky, se možná minula cílem, naděje na další pokračování pak definitivně pohřbil zánik časopisu na konci června 1827.

„Člověk čte a rozmlouvá o všem, co lidé vymysleli a vytvořili velkého k následování nebo nízkého k výstraze příštím pokolením; toto je opovrhováno, ono obdivováno. Ale předmětem jedinečného a vyššího obdivu bylo, je a vždycky zůstane jen to, čemu dala tvar příroda; její nádherná díla jsou obdivována, kupodivu ještě více však žasneme nad jejími zrůdnostmi.

Proto by mělo být neméně důležité brát vedle činů Moravanů na zřetel také zemi, která je živila a vychovala. Také ona hýčká ve svém lůně tolik věcí těšících se všeobecnému obdivu a úžasu a možná ještě více toho, co je skryté a známé jen

nemnohým. Již Tomáš z Klausenburgu¹ (ve své práci *De aquis medicatis Moraviae*, 1585), Jan Ferdinand Hertodt z Todtenfeldu² (v *Tartaro-Mastix*, 1669) a Václav Ardensbach³ (v *Tartaro Clypeus*) se zmiňují o vícero moravských pozoruhodnostech z přírodní říše. Jejich připomenutí a rozšíření o další, méně známé (k jejichž zasilání vyzýváme každého vřelého vlastence) se dokonale hodí k moravským rozmanitostem, pro které je nyní vyhrazen prostor ve Wochenblattu.

Hertodt zmiňuje vedle proslulé bzenecké lípy⁴ také vrbu ve vsi Moravanech, jejíž kmen měřil v obvodu 27 stop. Rychtář, podnícen rozměry tohoto stromu, z něj udělal prostornou šatlavu pro sedláky.⁵ (Pozoruhodné vrby lze spatřit také v Pohořelicích.) – Těto vrbě stavím naroveň pamětihodnou jedli. Stávala ještě před několika lety v takzvaném Českém lese nad vsí Lhotou na panství Rožínka. Její pahýl měří přes 20 stop v obvodu a v jeho dutině je prostor pro 9 až 10 dospělých osob. Před deštěm a rychlou zkázou je chráněn střechou.

Ale ještě pozoruhodnější byl onen jalovcový pahýl vedle jezuitské koleje v Olomouci. Dosahoval výšky koleje a v obvodu nijak nezaostával za běžnými stromy. Když Olomouc drželi Švédové, byl tento jalovec skácen. Z jeho kmene byla zhotovena skříň na mešní roucha.⁶

Pod trhovou vsí Doubravníkem (panství Pernštejn) se na Svatce (poblíž prachárny) zvedá hrozivá, přinejmenším 60 sáhů vysoká skalní stěna zvaná Jalová skála,⁷ která se zdá být jakoby uměle navrstvena ze slídových destiček. Řídké listnāče nejsou s to připravit tento divoký útvar o jeho sílu. Navzdory tomu vyražejí na některých trávničkách léčivé rostliny a kvůli nim si na něj troufají i přes nebezpečí života ložit rolníci ze sousedství. Kromě toho vládne v okolí lidová pověra, že zejména takzvané andělské býlí,⁸ které tam všude roste, sklizené v první májový den a dané dojnicím požehná dům mlékem. Proto je v onen den sbírají nastávající nebo mladé hospodyně. Před třemi lety se však nešťastnou náhodou, zrovna

¹ Tomáš Jordán z Klausenburgu (1539/1540–1586), od roku 1570 zemský lékař Markrabství moravského. Jeho spis o moravských léčivých pramenech *De aquis medicatis Moraviae* vyšel až v roce 1586, tedy o rok později, než uvádí Boček. [Tato i všechny následující poznámky J. P.]

² Jan Ferdinand Hertodt z Todtenfeldu (1645–1724), brněnský a olomoucký městský lékař. Celý název jeho spisu zní *Tartaro-Mastix Moraviae*.

³ Václav Maximilián Ardensbach z Ardensfeldu († 1684), od roku 1671 zemský lékař Markrabství moravského, kroměřížský městský lékař a osobní lékař olomouckého biskupa Karla z Liechtensteinu. Jeho spis *Tartaro Clypeus* vyšel v roce 1671.

⁴ *Tartaro-Mastix Moraviae*, s. 121–123. Bzenecká lípa byla až do počátku 20. století, kdy se její kmen s obvodem přes 14 m rozpadl, patrně největším stromem na našem území. Její stáří je odhadováno na 630 roků, podle některých pramenů má dokonce přes 900 let.

⁵ *Tartaro-Mastix Moraviae*, s. 124.

⁶ Tamtéž.

⁷ Dnešní Sokolí skála.

⁸ „*Engelskraut*“. Rostlinu se nepodařilo blíže určit. Prhu, respektive arniku (něm. *Engelskraut*) lze vyloučit, neboť kvete později. Mohlo by jít o popenec, známý pod týmž německým názvem, nebo o osladič (něm. *Engelsüß*).

když bylo zaměstnáno sběrem, zřítilo jedno mladé děvče ze stěny z dobrých 20 sáhů. Její smrt snad vyléčí lid z pověřivosti.

Dvě míle severozápadně od Brna leží ves Čebín (panství Lomnice) na úpatí svého druhu jedinečného a pozoruhodného kopce. Z dálky se člověku zdá, jako by hleděl na zasněženou horu nebo bouřkový mrak; přijdeme-li však blíže, překvapí nás pohled na kopec, jehož severní strana je zcela holá a od úpatí k vrcholu jakoby lidskýma rukama nebo vyšší mocí vydlážděná neforemnými a obrovskými kusy skal. Podle Hertodta by měla být skaliska pestře pruhovaným mramorem,⁹ podle zpráv hraběte Jana Křtitele Mitrovského, který se tolik zasloužil o Moravu, leštitelným pískovcem. – Ze zmíněné strany je kopec neobvykle obtížně zdolatelný – a přece na něj měl jeden odvážlivec (jak se všeobecně tvrdí) vystoupat na voze taženém voly, a vyhrát tak sázku.

K největším rybníkům v zemi patří Dářko na panství Žďár. Lze jej přirovnat k Novoveskému rybníku, pokud jej rovnou nepředčí.¹⁰ Jeho výtokem je řeka Sázava, která proudí do Čech. Byl zřízen Viktorinem, knížetem minstrberským a opavským atd., kterému za tímto účelem v roce 1480 žďárský opat Linhart postoupil pusté místo (*pustý město*) Dářko, podle něhož mu dodnes zůstalo jméno; proto při každém výlovu dostává klášter 20 kop kaprů. Předě dvěma lety hrozil v měsíci červenci protržením hráze a kolem 70 obcí se stalo hříčkou v jeho rukou. Rozumná opatření nakonec nebezpečí zažehnala.

Z jiného hlediska byl zajímavý rybník Waldtrücht u Lednice. Do něj vhozené dubové dříví v krátkém čase jeho vodou zkamenělo, a to do takové tvrdosti, že se z něj daly jako z křemene pomoci ocílky vykřesat jiskry. Hertodt to vysvětluje tak, že rybník obsahoval mnoho ledku, jehož složky způsobující zkamenění do sebe dřevo natahuje.¹¹ Existuje ještě tento rybník?

Cestou mezi takzvaným Červeným mlýnem a Předklášteřím u Tišnova se projíždí kolem malebných, věžím podobných skalisek, jejichž vrchol, přístupný po schodech a zabezpečený zábradlím, poskytuje příjemné posezení a výhled na půvabnou krajinu. Vlevo je vidět rozsáhlé budovy bývalého kláštera cisterciáků, před sebou na druhé straně Svatky za bujnými loukami městečko Tišnov (z jeho nejvhodnější strany) na úpatí mineralogům dobře známé hory Květnice, jejíž úbočí krásí skalní stěny podobné rozvalinám rytířské tvrze, které jsou často navštěvovány kvůli nepravým diamantům, horským křišťálům, ametystům atd. – Tak našel (?) kolem roku 1640 Jan Greifenfels z Pilsenburgu (žďárský opat

⁹ *Tartaro-Mastix Moraviae*, s. 68.

¹⁰ Novoveský rybník u Pohorelic je se svou rozlohou 174 ha skutečně menší než Velké Dářko, které se rozkládá na 206 ha.

¹¹ „*Piscina prope Eysgrub, Waldtrücht dicta*“, *Tartaro-Mastix Moraviae*, s. 136. Snad rybník u Strachotína (něm. *Tracht*), který zachytilo Müllerovo mapování v roce 1720, na jehož místě se však podle 1. vojenského mapování (1764–1768) již rozkládaly louky.

a vizitátor cisterciáckého řádu) nepravý diamant neobyčejné velikosti (na tuto horu), který byl vybroušen v Praze a oceněn a prodán za 40 tolarů.¹²

Blízko východu z překrásné, a přece tak málo známé Sloupské jeskyně má obsahovat (podle Hertodtova záznamu, s. 143) písčité pahorek, který je celý bílý, slanou substancí, díky níž se krávy, když olizují písek, zotavují a přibírají na váze, ovce však pomalu hynou. Vysvětluje to pravděpodobným smíšením ledku nebo soli a kamence, které vydávají zápach podobný moči; a že každá epileptická a zdutá (*epileptica et tumida*) ovce, když se napije moči, pojde.

Kdo by mohl k tomuto pahorku podat bližší vysvětlení?

Na panství Rožínka (Jihlavský kraj) půl hodiny za vsí Karasínem lze na pravém břehu Svratky spatřit strašlivá skaliska, jež se zvedají do výšky 150 sáhů, ba možná výše. Z jejich vrcholu je úchvatný výhled do údolí Svratky a pak na protější pozvolna stoupající kopce. Lidé, kteří v údolí zrovna skládali seno do stodoly, mi připadali jako prvotřídní trpaslíci. Skaliska jsou poměrně zarostlá a hnízdí na nich hejna sokolů, supů a výrů. Podle kobyly, jež z ní spadla, dostala jméno Kobylí skála.¹³

Jinou zajímavou částí panství Rožínka je takzvaný Domanínský (jinak Velký) rybník hodinu severně od města Bystřice. Patří mezi největší moravské rybníky. Ze všech stran je obklopen lesem, spolu s vysokou hrází porostlou stromy a malou hájovnou na ní skýtá krásný pohled. Po levé ruce vytváří odtok rybníka vodopád, který se řítí mezi vysokými jedlemi z výšky kolem 30 stop přes mechem porostlé kamenné bloky. Odtokem rybníka je vydatný potok, jenž se vine v délce tří hodin, protéká Bystřicí, pohání devět mlýnů, čtyři pily a dvě soukenické valchy a u Víru se vlévá do Svratky. Před dvěma lety se tamtéž přihodila pamětihodná událost. Při vypouštění rybníka ucply nějaké kameny a větve hlavní stavidlo. Jeden odvážný mladý sedlák se proto ponořil pod vodu. Sotva kameny odvalil, vtáhnul jej silný vír do výpusti. Všichni čekali na jeho návrat. Uplynulo několik minut, a nebylo po něm ani stopy; zkoprnělí ho všichni považovali za ztraceného, a přece se náhle na protější straně ozval výkřik a šťastného a živého muže vyplivla výpusť ven. Jeho šaty byly rozervané a on sám byl celý doškrábaný a krvácel. Rozechvěle vykládal, že výpusť byla skoro ucpaná kameny, jak byl mocně uchvácen silou vody, jak si musel nohama razit cestu skrz nebezpečné hromady smetí. A skutečně mohl šťastlivec říci, že byl pod vyšší ochranou, že nad ním bděla vyšší moc, neboť výpusť je dobrých dvacet sáhů dlouhá a sotva pojme jednoho muže.

¹² *Tartaro-Mastix Moraviae*, s. 63–64.

¹³ Ke skále se váže místní pověst, podle níž měl kdysi zubštejnský pán krásnou dceru. Byla však velmi krutá a chtěla za ženicha pouze toho, kdo by na koni vyjel na skálu, tam se s koněm otočil a vrátil se zpět. O její ruku se ucházeli tři bratři. Koňům prvních dvou však při otočce klouzaly podkovy, a proto i s jezdci spadli ze skály a zahynuli. Třetí z bratrů si nechal u kováře zasadit do podkov diamanty. Při otočce kůň nespadl a vrátil se k pánovi a jeho dceři, kterou probodl mečem, čímž pomstil mrtvé bratry.

Úžasnou hříčkou přírody je ozvěna. Z hlubokých kotlin, z kruhovitých vydutých skalních skupin, z jeskyní a lesů se ozývá šalebně chůzí i pozdravem, posměškem i žertem poutníka; zve jej, protože stále spí ukryta v lůně půvabné krajiny, k příjemné chvilce oddechu a baví ho svými šprýmy. Dokonce i ozvěna, která za svůj zvuk vděčí lidskému umu, jako byl Heptafonon (sedmkrát znějící) v Olympii¹⁴ nebo ozvěna v delfském chrámu, vzbuzuje úžas a úctu. Příjemněji však prostřednictvím svého úžasného hlasatele překvapí příroda. Tak na hoře Fiascone v Itálii, tak u vsi Charent poblíž Paříže,¹⁵ kde ozvěna opakuje slova dvánáctkrát;¹⁶ tak slavná ozvěna ve svém způsobem nesrovnatelném skalním městě u Adršpachu v Čechách, která nese výstřel celou minutu, a to osmadvacetkrát, nejprve burácivě, potom stále slaběji dál a dál, takže při bouřce hrom neumlkne dříve, dokud se zápas živlů neutiší. Tamtéž se každý roztřeše ze zpoždění při noční bouřce. Skalní blok u vstupu do tohoto skalního města opakuje zřetelně celé věty; proto jej navštěvuje každý cestovatel, vedle Homole cukru, jako první přede všemi ostatními pozoruhodnostmi. – Ale ani Morava nebyla přírodou v tomto směru opomenuta. Jak strašně zní ozvěna ve Sloupské jeskyni, obzvláště v jejích hlubinách; ve Sloupské síni,¹⁷ v Holštejnské a v Adamovské jeskyni.¹⁸ Když se na konci poslední jmenované vystřelí do vody, hřmí to stejně jako dělostřelba a tak strašlivě, jako by se síň hroutila. Právě tak se má ozývat výstřel z Macochy. Příjemně naproti tomu překvapí ozvěna ve Sloupském údolí¹⁹ na svažité louce pod vsí Vavřincem. Ta s časovým odstupem jasně opakuje krátké věty ze čtyř stran. Trojitou ozvěnu lze slyšet u sýpky v Rájci. Dvojitou ve Vojetíně (panství Pernštejn), která ze vzdálenosti 250 kroků mámivě opakuje delší věty a skýtá rozkošný požitek zvláště za zvuku dechových nástrojů. Totéž se vychvaluje na ozvěně u Rabštejna (Olomoucký kraj).²⁰ Stejně opakuje víceslabičná slova také skalní stěna pod hřebenem Pavlovských vrchů.

Rovněž umělou ozvěnu šlo kdysi zaslechnout ve starém sále u někdejšího slavo-kovského zámku, který byl nekrytý a dvanáct loket vysoký, čtyřicet čtyři dlouhý a čtrnáct široký. Uvnitř zní hlas s mimořádně zesílenou odezvou, a to tak, že by člověk při třesnutí jedné jediné pušky uvěřil, že vystřelila celá rota.²¹

¹⁴ Viz Gaius Plinius Secundus, *Naturalis historia* 36.23. Stoá poikilé (Malovaná stoá) v Olympii získala svůj lidový název Heptafonon proto, že se v ní údajně ozvěna vracela sedmkrát.

¹⁵ Snad dnešní město Charenton-le-Pont.

¹⁶ *Tartaro-Mastix Moraviae*, s. 150.

¹⁷ Buď vstupní část Sloupské jeskyně, nebo dnešní jeskyně Kůlna.

¹⁸ Dnešní jeskyně Hladomorna a Jáchymka.

¹⁹ Dnešní Pustý žleb.

²⁰ Dnešní ves Janovice u Rýmařova.

²¹ *Tartaro-Mastix Moraviae*, s. 150.

Zubruv Týn Matěje Mikšíčka

Jan Pulkrábek

Matěj Mikšíček se narodil 3. února 1815 v Toužíně u Dačic jako syn pololáníka a poštovního doručovatele. Dětství prožil v Dačicích a zásluhou tamního faráře se začal orientovat na českou národní tradici. Hlavní školu a gymnázium (od 1829) navštěvoval ve Znojmě. O prázdninách 1831 a 1832 pobýval v Čechách, kde se marně pokoušel získat prostředky na studia v Praze; v Sedlci u Kutné Hory se seznámil s farářem J. F. Devotym, který ho pak léta podporoval. Pátou a šestou třídu gymnázia vychodil v Hradci Králové (učitel V. K. Klicpera). Pro špatnou známku z mravů nemohl jít na tzv. filozofii, a chtěl proto opakovat sextu, zmeškal však zápis do litomyšlského gymnázia; školní rok 1834–1835 tak strávil u Devotyho v Mikulovicích u Chrudimi, kde opisoval staré rukopisy a kázání a v zimě zde pořádal ochotnická představení. Poté studoval chirurgii na vídeňské josefínské akademii, kde se seznámil s F. C. Kampelíkem, ale po dvou letech ústav opustil a dokončil gymnázium v Litomyšli. Ve studiu pokračoval v letech 1838–1839 v Pešti (tzv. filozofie, ale navštěvoval i přednášky na medicíně); měl živé styky s Chorvaty a hlavně s mladou slovenskou inteligencí (od roku 1838 se stýkal se Štúrovou družinou, dlouholeté přátelství jej pojilo především s J. M. Hurbanem). V roce 1839 zakládal ve Zvolenu divadlo, na Moravu také přinesl píseň *Hej, Slováci*. Filozofii dokončil roku 1840 v Brně. Seznámil se tu s F. M. Klácelem (v roce 1869 jako jediný věděl o jeho úmyslu odejít do Ameriky, byl s ním i nadále v korespondenčním styku a staral se o jeho finanční podporu) či J. Ohéralem aj. Podílel se na brněnském předbřeznovém kulturním životě, s Ohéralem byl iniciátorem českých divadelních představení v městském divadle, o nichž referoval do *Květů*, a v roce 1841 v zámeckém divadle v Telči. Po krátkém pobytu v alumnátu (1841–1842) se chtěl stát hercem českého divadla v Praze a měl různá příležitostná zaměstnání, převážně jako knihkupecký příručí v Olomouci a Brně. Na přelomu let 1847–48 byl policejně vyšetřován za šíření zapovězených knih. V roce 1848 spolupracoval s Ohéralovým *Týdeníkem* (patrně se staral o provozní a hospodářský úsek vydávání listu). Veřejně působil především po březnových událostech roku 1848: vystupoval proti moravskému politickému separatismu (např. v brožuře *Co? a Jak?*). Zklamán moravským sněmem vrátil

se z Brna do rodného kraje a tam pokračoval v agitaci. Po krátkém pobytu ve Vídni odcestoval jako delegát dačického okresu na Slovanský sjezd do Prahy, za svatodušních bouří se snažil získat pomoc pro Prahu na venkově. Byl na něho vydán zatykač, proto utekl nejprve do Dačic, kde se stal důvěrníkem sedláků v otázkách selských a robotních, pak do Vídně, kde krátce pracoval v redakci *Slawische Zeitung*, a ještě před zrušením zatykače na Slovensko, kde se v letech 1848–1849 jako český účastník podílel na výpravách slovenských dobrovolníků proti Maďarům (z bojiště dopisoval do Klácelových *Moravských novin*). Po přechodných zaměstnáních se stal v roce 1852 úředníkem Severní dráhy: působil ve Vídni, na několika menších stanicích v Rakousku, Slezsku a na Moravě a od roku 1865 v Brně. Mezitím se v roce 1853 oženil. Roku 1861 se podílel na kampani národní strany při volbách do zemského sněmu, později bylo jeho veřejné i publicistické vystupování již jen ojedinělé. Do penze odešel v roce 1886, zemřel 12. března 1892 v Brně.

Matěj Mikšíček proslul ve 40. letech 19. století jako jeden z prvních sběratelů moravských pohádek a pověstí. Vydáváním prozaických útvarů ústní lidové slovesnosti chtěl uspokojit poptávku po zábavném čtení a současně naplnit potřebu česky psané lidovému literatury. Ve čtyřsvazkové *Sbírce pověstí moravských a slezských* (1843–1845) otiskoval především svá přepracování, ale i překlady z již vydaných pramenů. Vedle pověstí o hradech a některých známých místech a erbovních pověstí sem zařadil také pověrečné povídky a látky legendární (o sv. Cyrilu a Metoději), romantické kalendářové novely a pohádky. Jednotlivá čísla jsou nestejně úrovně, kritika (např. V. B. Nebeský, později V. Tille) mu nejčastěji vytýkala nespolehlivost záznamu a neobratný styl. V dalších sbírkách (*Národní báchorky* 1845, *Pohádky a povídky lidu moravského* 1847) se více zaměřil na pohádky, lidové povídky a humoresky, které poměrně zdařile literárně upravil, vyprávěl je prostším stylem a často zachoval dialektické obraty a charakter lidové mluvy.

Mikšíčkova novinářská a publicistická činnost se vztahuje většinou k revolučnímu období 1848–1849. Projevoval se jako radikální vlastenec, jak dokládá např. spisek *Několik baněk, sázených Němcům, odrodilcům a kývalům od jednoho Staromoravana* (1861). Velice zajímavé jsou jeho beletrizované paměti *Bublínka ze života moravského* (vroučení 1868, ale řada kapitol napsána později; knižně 2007), ve kterých svůj život pojal (v osudech postavy Mírovíta) jako „veselou pouť plnou humorných příběhů a okamžiků“. Různé události zachytil v bezprostředním dojmu i v pozdějším přehodnocení (především léta 1848–1849, vztah k Polsku, Rusku, Maďarům apod.), a to formou mozaiky složené z jednotlivých obrázků, často anekdotických scének, z příběhů a úvah i ze článků již dříve publikovaných. Přestože postavil vedle sebe věci nestejně historické hodnoty (vedle dokumentu i zjevnou mystifikaci), uložil sem řadu cenných svědectví

a postřehů o různých osobnostech a událostech. Proto jsou jeho memoáry důležitým pramenem k poznání moravského kulturního světa 30. a 40. let.

Pověst *Zubřův Týn*, kterou zde přinášíme, patří podle Mikšíčkova dopisu nakladatelství I. L. Kober v Praze, jež v letech 1887–1889 vydalo jeho sebrané spisy, mezi práce původní. Hned v jejím úvodu zmiňuje osobnost nedvědického kaplana Tomáše Zerzavého (1808–1840), který se národnostně uvědomil v brněnském semináři pod vlivem F. C. Kampelíka. Na kněze byl vysvěcen v roce 1835, do roku 1838 působil v Nedvědicích, kde založil knihovnu, a později v Zábřdovicích. Kvůli tuberkulóze byl v roce 1840 umístěn do špitálu Milosrdných bratří v Brně, kde 3. září 1840 zemřel.

Mikšíček píše rovněž o přátelích z Bystřice, které bohužel nejmenuje. V roce 1848 se při svém útěku z revoluční Prahy obrátil s žádostí o finanční pomoc na bystrického kaplana Jiřího Mlejnků, jak o tom píše v Bublince ze života moravského: „*Náhodou, anebo rozpočtem ministrovým stalo se, že se Mírovít octl pojednou v městě Bystřici. Šel tam podobně jako v Imramově k té samé důstojné osobě, která ovšem ale nebyla žádná anglická ani velkoobchodnická, nýbrž opravdu jenom a takto kaplanská. V Bystřici říkali jí zkrátka „velebný pan páter Mlýnek“. Přijda Mírovít k v[elebnému] p[anu] p[áterovi] Mlýnkovi, jal se mu za řeči vykládati o jakýchsi nesnázích, v nichžto finanční ministr jeho pojednou uvázl. Mlýnek ale, sotva už dobře doslechl, obrátil se zpříma k Mírovítovi, řka zcela rozhodně i úsečně: „A kolik potřebujete?“ Mírovít odpověděl a Mlýnek otevřev svou pokladnici, vysázel jemu za okamžik, kolik byl žádal. Hle, jaký rozdíl mezi ultracizozemcem, třeba Angličanem nebo Římanem, a mezi nelíbeným, opravdivým našincem a Čechem, jakým v[elebný] p[an] p[áter] Mlýnek také byl. Největší potěšení z operace této měl ministr finanční J[e]ho Milosti Mírovítovy, a proto házel také jako blázen s rancem svým portfílským, a radoval se, že nebude muset z Bystřice do Brna per pedes Apostolorum, (ale že se s Mírovítem sveze).“* Mlejnek však na bystrickou faru přišel až v létě 1843, zatímco Mikšíček navštívil Zubštejn již o Velikonocích téhož roku.

Ze samotného popisu Zubštejna mimo jiné vyplývá, že kopec, na němž stojí, byl v první polovině 19. století zalesněn mnohem méně než dnes, jak ostatně dokládá i kresba F. X. Richtera z roku 1824. V neposlední řadě je pověst *Zubřův Týn* zajímavá i tím, že uvádí na pravou míru zprávy o údajné uherské šlechtičně, jež na Zubštejně hledala poklad, které na Bystřicku v ústním podání dodnes kolují.

V souladu s aktuálními pravidly českého pravopisu bylo upraveno psaní slov *pamětihodný*, *zpředu*, *nazad*, *zato*, *např.*, *dovnitř*, *meztím*, *zkrotit* a *nádeník* (místo *paměti hodný*, *z předu*, *na zad*, *za to*, *na př.*, *do vnitř*, *mezi tím*, *skrotit* a *nádenník*), podle smyslu psaní *jako by* (místo *jakoby*), dále psaní velkých písmen ve slovech *templářský*, *táborita* a *pivonický* (místo *Templářský*, *Táborita* a *Pivonický*) a psaní místního jména *Švařec* (místo *Švarec*). Mikšíčkova interpunkce zůstala beze změn.

„Toužebně očekávané velikonoční svátky r. 1843 se blížily. S lehkým srdcem rozloučil jsem se s Brnem z většího dílu poněmčilým a s veselou myslí vydal jsem se na cestu, chtěje v krátké lhůtě této nejenom některé vlastenským smýšlením proslulé osoby, anobrž i některá historicky znamenitá místa vlasti naší navštívit a seznati. Cílem cesty mé byly tentokráte Nedvědice. Kdokoliv z nás na zdárném vývoji národnosti naší slušný podíl bere, tomu nemohly Nedvědice až potud lhostejny zůstat. Zde rozsíval národomilovný Zerzavý první semeno vlastenecké; a kdokoliv časopisy české, do oné i pozdější doby spadající, do ruky vezme, musí po přečtení rozličných v nich zaznamenaných zpráv díky vzdávati blahodárnému působení tohoto vlastence. Jako kaplan žil zde po několik let a žije, ač nebožtík, dosavádě v požehnané památce lidu tamního a bohdá žítí nepřestane, dokud vratký čas stálosti a věrnosti naší nezvklá.

Cesta má vedla přes Bystrc na Veveří. V milých Nedvědicích zdržel jsem se po několik dní, pověstný Pernštýn navštívit neopominuv. Došel jsem i do Bystrice k některým upřímným přátelům. Na zpáteční cestě chtěl jsem se podívat na zbořeniny starého hradu Zubrova Týna, Zubrštýn jmenované, jichžto věž už od Bystrice viděti jest, ana se jako nějaký černý komín uprostřed stromů v lese vypíná.

Okolo Dvořiště přijdu tedy přes hluboký údol, na protější kopec vyleza, do Pivonice, vesnice na patě takorčka Zubrova Týna položené. Vzav si hajného, obyčejného tu vodiče s sebou, domníval jsem se, že mi mnoho pamětihodného vykládati bude o někdejší slávě, o vzniku a pádu znamenitého hradu tohoto. – Do náhlého kopce vzhůru za průvodčím leza znamenal jsem, temena vrchu samého daleko ještě jsa vzdálen, stopy někdejší rozsáhlosti hradu. Pozorovati tu jest jisté v souměrnosti se táhnoucí výšiny a opět jisté nížiny, které, ačkoliv nyní mechem a zemí zasypány, travou a vysokými stromy porostlé jsou, nicméně na zdi a násypy někdy tu stávající zřejmě ukazují. Čím výše postoupíš, tím značnější všecko. Sesuté i zachovalé zdi tu uvidíš; nejsilnější zeď jest hlubokou rozsedlinou od věže oddělena.

Truchlivé city zmocní se prsou při pohledu na tuto věž. Stojíc tu na temeně ze všech okolních vrchů nejvyšším zdá se, jako by dlouhověkým žalem nad nedvěčností ochablých potomků velkomoravských slz již nemajíc, nyní už jenom proto tak neustupně zde stála, aby jako nějaké černé strašidlo polekané bázlivce daleko široko po okolí plašila a zaháněla. Přes Prosetín, jehožto věže chrámové stojí pod věží uzříti můžeš, zdá se s výšky své dále zírati ku kleslým Kunštátům. Výška její asi šest, šířka asi dva sáhy obnáší. Na vrchu na straně k Prosetínu vystávají dva velké kameny mramorové ze stěny, a otvor nad nimi kusem klenby ještě přikrytý ukazuje, že tu kdysi výstupek čili altánek býval. Přístupu na vrch není; bylo mi tu však vypravováno, že prý před nějakým časem osadník jedné blízké dědiny odvážlivě na vrch vylezl a nakopav tu a dolů naházev – nevím zda kamenů tesaných či cihel – z kořisti té pak domek si vystavěl! Povídá se mezi lidem,

že prý s věže té dcera Žižkova, nemohouc na otci pro miláčka svého, rytíře prý templářského (!), zde ve hradě tvrdým táboritou obleženého (?), milosti vyprositi, zároveň s ním dolů se vrhla. Pověst tato vzala tuším jinde svůj počátek, a proto na příhodnějším místě vypravována bude. – Obrátě zraky na protější stranu, uvidíš o mnoho níže velkou rovinu zde rozestřenou, obroubenou kol kolem rozvalenou, už zarostlou zdí; na rovině této vykopána také studně, nyní skoro už docela zaházená. Ohledna se odtud spatříš na pravé straně věže čtvero kleneb, z nichžto každá asi dva sáhy široká a taktéž skoro vysoká a dlouhá jest. Zpředu jsou zcela otevřeny, nazad vedou ze dvou dolejších kamenné schody po stranách nahoru do druhých dvou nad nimi spočívajících a podobným též východem opatřených. Daleko odtud viděti jest po vůkolní krajině; krásný pohled je zvláště na úžlabí dolů k řece Švarcavě běžící a na dědinu Švařec s kapličkou sv. Trojice, v údolí příjemně položenou. V úžlabí samém stojí na stráni nedaleko pode hradem osamělá chaloupka, Samotín nazývaná. Ostatně uvidíš na hradě samém všude takovou sílu kamenů, že musíš se podívat vytrvalosti stavitelův jeho, kteří je na tak převysoký kopec s nesmírným namáháním a vůlí takořka železnou vynášeli, ale zato také tvrz vystavěli, útokům nepřátelským hrdě vzdorující.

Pověst vypravuje o hradě tomto:

Za slavných časů říše velkomoravské žil zde uhlíř, jménem Věňava, muž silný a mocný. Celé jeho zaměstnání záleželo jedině v pálení a rozvážení uhlí. Na mnohých místech vlasti naší, např. po březích Oslavy, Jihlavy, Švarcavy a jinde stály tenkrát hutě, rudu zlatou a stříbrnou z okolních hor dobytou vyvážející. Věňava byl ovšem jenom na své okolí obmezen a dosti pracně, ač jinak spokojeně, hájil živobytí svého ze skrovného výdělku.

I přihodilo se mu několikráte, že vyšel z boudy, aby k milířům dohlédl, prve nežli se vrátil, dvěře od boudy vyvráceny nalezl, a po celé zásobě chleba, který tu schovaný měl, ani památky neostalo. Nevěděl Věňava, co by to bylo za zloděje, nebo kromě něho nikdo tu na blízku neostával, tuláků pak a poběhlíků hladových nebylo tenkrát, kdy každý vlasti své platnou službu konal, tolik jako za dnů našich. I předsevzal si Věňava, že počká na toho hostě nezvaného, a že jej za to zlodějství pokará a potrestá.

Ostane tedy jednoho dne v takovou dobu, kdy se mu chléb obyčejně tratil, doma, zavře u boudy dvěře a čeká v nitru na příchod svého spolujedlíka. Mečem nechtěl se na něm mstít, ale uříznul si čerstvý kyj březový mysl, kdokoliv to bude, že mu jím dostatečně vylupá. Netrvalo to dlouho, a venku před boudou počne cosi šustiti a rachotiti. „Aha! zloděj jde!“ myslil Věňava, a sotva se ho už dočkati mohl. Šramot se přiblíží, a dvěře, o které se host nerázně asi opřel, vlnítnou jedním rázem dovnitř. Na místě člověka, kterého Věňava očekával, vidí však pojednou jakousi velíkanskou čuňu lžeti, hlavě volské velice podobnou. Byl to zubr, jinak také būvol jmenovaný, zvíře neobyčejné velikosti a síly. V oněch

dávnověkých časích, když u nás ještě stávaly pralesy, do kterých noha lidská nevkročila, pelešilo se tu mimo divokou i mnoho dravé zvěři, jako vlci a medvědi. K nim náležel také zubr a převyšoval všechny svou náramnou silou a velikostí. Zvíře toto je tak veliké jako hodný vůl a jest mu také velmi podobno.

I dívá se Věňava, co to za podivného zloděje do boudy leze. „Jsi ty tedy ten dobrý ptáček, co mi chléb krade? Nu počkej!“ – tak dí Věňava a nerozmýšleje se dlouho, skočí naň stranou a ostře urážnutý kyj březový, jejžto v ruce držel, prožene mu chrípěma tak silně, že na druhé straně koncem ven vylezl. Zubr se dá pojednou do hrozného řvaní, nebo kyj v chrípích váznoucí veliké bolesti mu působil. „Aj, počkej, šelmo zlodějská!“ tak dí Věňava vítězně, „tebe má viděti velikomocný král náš!“ Mezitím zachytil už a popotáhl haluzi z druhé strany nosu, a oba dva konce jednou rukou pevně drže, vytáhl meč a popoháněl druhou rukou šelmu divokou.

„Já ho viděl okolo dřevěné brány, a zrovna na Špilberk ho táhl; je to věru šelma jako slon veliká – pojďte honem!“

„A ten uhlíř vám ho vlekl jako kotě – pojďte honem!“ takto slyšeti bylo v značném houfě lidu, vzhůru na Špilberk z Brna kvapně se hrnoucího. – Král velkomoravský přebýval toho času právě na hradě tomto, neb to bývalo sídlo příjemné a veselé a ne tak smutné jako nyní. Na týn hradu přivede Věňava velikého zubra. Zpráva donese se králi. I přijde král a veškeré dvořanstvo, a vidouce uhlíře, že zubra drží na kruhu dřevěném, divili se velice, kterak tak slabou věcí zvíře zkrotil. Po chvíli, když Věňava myslel, že se už dosti vynadávali, zatočí mečem v povětří a spustí jej v pádném letu zubrovi po krku, a hle! jedním rázem odsekuta jest hlava jeho. Jda potom rovnou cestou ku králi vypravoval mu, kterak se mu chléb z boudy tratil, kterak zubra šťastně do své moci dostal a jej milovanému králi svému na oči uvést se osmělil. Laskavě děkuje mu král nabízel se, aby žádal cokoliv chce, že učiní jemu.

„Králi velmožný!“ dí Věňava, „kde že bys vzal zlato a stříbro k spravování a zvelebování vlasti naší potřebné, kdybych já uhlí nepálil do tvých hutí? Dovol tedy, pane můj, a té milosti věrnému sluhovi dopřej, abych tu, kde na svém místě jsem, i dále prospěšen býti mohl vlasti a tobě!“

Vzbudila-li prv odvážlivost a síla Věňavova podiv veškerého zde shromážděného lidu, tím větší nastalo nyní pohnutí, že chudý uhlíř lakotným srdcem nesáhá po milosti králově. Král pak skromností jeho hluboce jsa dojat dí k němu: „Staň se dle vůle a žádosti tvé! Vrať se domů, a v čem jsi, neustávej dále účinkovati. Toto však poslyš: Krajina, kterou s vrchu, na kterém bouda tvá stojí, oko zastihne, budiž tvá vlastní, užitek jejich můžeš svobodně požívat ty i potomkové tvoji. Hlava zubrova rukou tvou na kruhu držená budiž znakem svobody, jižto dávám v okamžení tomto tobě i potomkům tvým!“ –

Spokojené a potěšené mysli vrátil se Věňava do příbytku svého a pálil zase uhlí, blažen jsa, že dle schopnosti a umělosti své i dále prospívati může ve stavu svém

vlasti drahé. Jako svobodný pán pustil se po čase také do stavění hradu, který na památku oné události Týnem Zubrovým nazval. Potomkové jeho četní jsouce a rozsáhlou krajinou vládnouce, začali stavěti nový hrad, Pernštýn totiž, o kterém na svém místě obšírněji jednáno bude.

Mlčením pominouti nemohu, co mi tu ještě o hledání pokladu vypravováno bylo. Jako snad skoro o každém starém hradě pověst mezi lidem jde, že v něm velký poklad zakopan jest, tak se bezpochyby také o tomto hradu povídá. Tato událost alespoň o tom svědčí, truchlivě spolu svědectví dávajíc, jak daleko podobná pověra zavéstí může.

V létě r. 1841 přišla sem jakási žena z Uher. Pocházela prý rodem z Louckého mlýna za Prosetínem, provdána byvši na jakémsi mlýně na Dunaji. Po smrti prvního muže vzala si nějakého Maďara a dostala se s ním kamsi až daleko pod Pešť. Ale Maďar byl veliký marnotratník a za několik let umřel, své i její jmění promrhav. Tu prý se jí v noci bílá panna ukázala, Zubruv Týn s okolím třikráte ve snách jí představujíc, aby prý vstala a šla a na tom a tom místě kopala, že tam leží veliký poklad, a ona že je ustanovena jej vyzdvihnouti. I přišla také a usadila se v pivonické pazderně. Vypravováním svých snů získala si důvěru lidu pověrečného. Někteří byli tak zpozdlí, že se nezdráhali s ní jíti a jako nádeníci celé dny kopati, pod tou arci výminkou, že budou za práci zaplacení, ale až poklad vykopají. Kopalo se na jednom místě, ale nic se nenašlo; zavedla je tedy jinam; posledně kopali také – jak tam ještě viděti jest – u samé věže. Konečně se to nádeníkům zprotivilo, i opustili ji; ona pak – jsouc jinak od úřadu v činech svých pozorována, ztratila se na druhý rok z jara. Nevím, je-li to pravda, ale povídalo se mi, že prý prorokyně tato v nejbližším městě v takové vážnosti u paniček postavena byla, že prý ji na kávičku braly a zvaly.

Máme my, máme na Týně Zubrově veliký poklad zakopaný, ne sice ve zlatě a stříbře aneb v klenotech záležející, ale máme tam poklad zakletého ducha velkomoravského: máme tam zvyky, obyčeje a mravy dávných předků našich, skromnost jejich, jejich lásku a národní smýšlení pro vlast. Tento a takový poklad kopejme, krajané a vlastenky, aby se ulehčilo slovným předkům našim, a oni aby na nás pohlednouti mohli jako na potomky zdařilé.“

MATĚJ CIBULKA (1532–1580)

Jan Pulkrábek

Jména bystrických rodáků Izajáše Cibulky († 1582) a Jana Kapity († 1589) jsou, hlavně díky jejich účasti na překladu a vydání Bible kralické, poměrně známá. Do dějin Jednoty bratrské se však zapsal i Matěj Cibulka, starší bratr prvně zmíněného. Zatímco Izajášovo narození lze jen přibližně klást před rok 1550, Matěj se podle údajů polského bratrského nekrologia narodil do rodiny Jiříka Cibulky z Bystřice nad Pernštejnem v druhé polovině února roku 1532.

Na kněze byl Matěj Cibulka vysvěcen v roce 1562 v Mladé Boleslavi. Dne 27. února 1569 vydali v Miloticích Bedřich z Žerotína a na Židlochovicích a Jan Jetřich z Žerotína, majitelé milotického panství, listinu určenou pro bratrský sbor v Žeravicích u Kyjova, v níž stojí, *„že jest před nás předstoupil bratr Matěj Cybulka, zpravce zboru žeravského, zprávu nám čině, kterak předkové jeho od nemalých časův a on po nich ke zboru žeravskému drží dědictví naše, totiž louku, kteráž jest pode vsí řečenou Ježovem, jenž Pacákovská slove, pod silnicí žeravskou, kterouž se k Kyjovu jezdí, nás se vsí snažností žádaje i skrze dobré pány přátely, abychom jemu dotčenou louku i budoucím jeho potomkům, zprávcům zboru žeravského k užívání dědičnému pustili a dali a ji listem svým osvobodili a potvrdili. K jehožto snažné prozbě naklonění jsouce s dobrým rozmyslem a radou pánů přátel svých, prohlédaje k tomu, že tíž bratři a zprávcové žeravští tu při tom městečku a zboru špatnou živnost mají, a chtějí, aby hojněji služby Boží konali a živností časnou opatření byli, dotčenou louku [...] jmenovaným bratřím a zprávcům zboru žeravského k témuž zboru žeravskému sami od sebe, od erbův a budoucích potomkův a držitelův k dědičnému užívání dáváme, ano i ode všech platů osvobozujeme na budoucí věčné časy. Však s tou výminkou, jestližeby kdy k tomu přišlo a bratři v Žeravicích na témž domu anebo při témž zboru nebylo a pro vzdálení se jich jinam též louky užívati nemohli, aby zase na nás neb erby naše připadala a naše jak někdy první zůstávala.“*

Rovněž na žádost Matěje Cibulky potvrdil 13. května 1570 majitel žeravického panství Jan Pražma st. z Bílkova a na Žeravicích pergamenová privilegia z let 1515, 1517, 1565 a 1566 udělená bratřím jeho předchůdci, *„kromě těch desíti groší bílých, kterýž sobě pan Vylím z Víckova etc. v listu na pargaméně na tom domě k vy-*

dávání platu byl pozůstavil. Nýbrž i tuto milost jim činím a z toho platu peněžitého sám od sebe, erbů a budoucích potomkův pánů a držitelů téhož zboží žeravského propouštím, takže nebudou povinni takovéhož platu žádnému pánu duchovnímu i světskému nyní i na časy budoucí z toho domu nic dávati ani z toho upomínání býti. Těž jim i tuto milost činím, aby mohli dotčení bratří a budoucí zprávcové hojnější živnušku míti, ke cti a k chvále Pánu Bohu službu Boží vésti, dal sem jim a mocí listu tohoto dávám v ohradě zahrady bratrské, kteráž jest za humny, kus roli [...], tak aby toho již dotčení bratří i s budoucími potomky a zpravci téhož sboru na časy budoucí bez všeliké překážky a poplatky pánů a držitelů zboží žeravského užívati jako svého vlastního mohli.“

Oba bratři Cibulkové udržovali i nadále vzájemný styk, jak dokládá Izajášova návštěva Žeravic 24. srpna 1572 cestou z Wittenberku, kde pobýval kvůli latinskému překladu bratrské konfese. Dne 3. května 1576 zemřel v Žeravicích mladý kněz Jiřík Velíš z Týniště v Čechách, o němž české bratrské nekrologium hovoří jako o pomocníkovi Matěje Cibulky. Někdy po tomto datu Matěj odešel do Strážnice, kde působil jako jeden ze správců tamního sboru a kde již byl v letech 1568–1572 jáhnem jeho mladší bratr. Snad se tak stalo v souvislosti s výstavbou bratrské školy, jejíž založení strážnickému sboru povolil listinou z 12. listopadu 1577 Jan ml. z Žerotína.

Matěj Cibulka, podle českého bratrského nekrologia „člověk pobožný, upřímný [sic!] a nehloupý, než na zdraví svém bídny“, zemřel ve Strážnici o půlnoci z pátku 29. na sobotu 30. dubna 1580 ve věku 48 let, 2 měsíců a 13 dní. Pohřben byl tamtéž v pondělí 2. května.

LITERATURA

- J. Bidlo: Nekrologium polské větve Jednoty Bratrské. *Věstník Královské české společnosti nauk. Třída filosoficko-historicko-jazykozpytná* 1897, č. II, s. 1–40.
J. Fiedler: *Todtenbuch der Geistlichkeit der böhmischen Brüder*. Wien 1863.
A. Gindely: *Quellen zur Geschichte der böhmischen Brüder*. Wien 1859.
F. Hrejsa: *Sborové jednoty bratrské*. Praha 1939.
J. Pajer a kol.: *Strážnice. Kapitoly z dějin města*. Strážnice 2002.
F. Spurný – M. Zemek: *Kopíř českých bratří v Poznani. Jižní Morava* 1983, s. 151–204.

Úmrtí Antonína Bočka v dobovém českém a moravském tisku

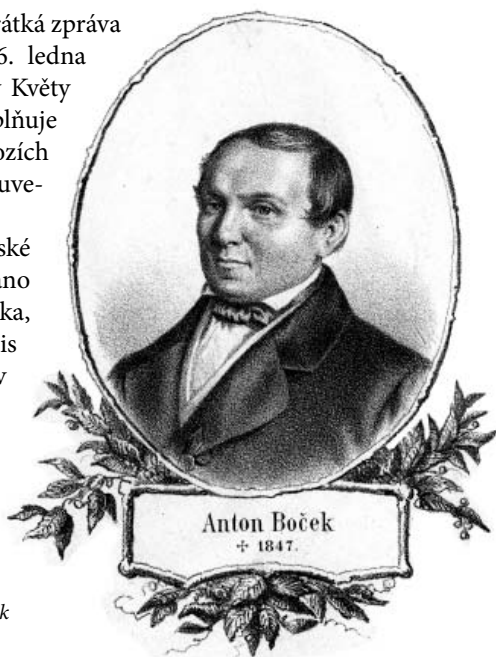
Jan Pulkrábek

O úmrtí Antonína Bočka 13. ledna 1847 se dověděla široká veřejnost již následující den ze smutečního oznámení, vydaného vdovou po zesnulém Filipinou a jeho bratrem Františkem, a z německy psaných brněnských novin *Moravia*.¹ Další brněnské noviny *Mährisch-ständische Brünner Zeitung* o Bočkově smrti mlčí, pouze v jejich příloze *Amtsblatt* se 17. ledna objevuje krátká noticka v seznamu zemřelých z 13. ledna.

Téhož dne, tedy 17. ledna, se dostala zpráva o Bočkově úmrtí k čtenářům *Pražských novin* a *Prager Zeitung*. O dva dny později byla uveřejněna oznámení o Bočkově smrti také v německy vydávaných novinách *Bohemia* a v *Květech a České včele*.

O Bočkově pohřbu vyšla 21. ledna krátká zpráva v *Moravii*, výtah z níž uveřejnila 26. ledna *Česká včela*. Teprve 27. února otiskly *Květy* dopis Karla Šmídka, který k nim doplňuje další cenné údaje. Kompilací předchozích článků potom vznikl Bočkův nekrolog uveřejněný v ročence *Poutník* K. V. Zapa.

Přání brněnského dopisovatele *České včely*, aby bylo co nejrychleji sepsáno „obšírné vyložení zásluh“ Antonína Bočka, naplnil v témže časopise 31. srpna Alois Vojtěch Šembera.² Tento první Bočkův životopis je však zatížen některými

¹ Text byl doslovně přetištěn v ročence *Erinnerungen an merkwürdige Gegenstände und Begebenheiten* 27/1847, s. 96.

² Zkrácená verze textu byla přetištěna v ročence *Posel moravský aneb domácí, měšťanský a rolnický kalendář pro Čechy, Moravu a Slezsko na rok přestupný 1848*.

chybami,³ z nichž zejména nesprávné datum úmrtí přejali také mnozí pozdější autoři a slovníková literatura.⁴

Německá verze Šemberova článku byla uveřejněna 9. října v Moravii a poté znovu s krátkým dovětkem Christiana d'Elvert v dodatcích ke *Geschichte der k. k. mähr.-schles. Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde* v roce 1870.⁵ Nejspíše z toho důvodu je současnými badateli mylně označován za autora první Bočkovy biografie právě d'Elvert,⁶ popřípadě je považována za dílo neznámého autora.⁷

Německé články jsou přetištěny doslovně, české s modernizovaným pravopisem (v místo w, ou místo au). Opraveny byly zjevné tiskové chyby, ponechány jsou však dobové zvláštnosti v interpunkci a v psaní velkých písmen, předpon s-/z- a délky samohlásek.

Hrob Antonína Bočka v Bystřici n. P.

³ Opera Antonína Emila Titla *Die Burgfrau* na Bočkovo libreto měla premiéru 28. května 1832, nikoli v roce 1831, Antonín Boček zemřel 13., nikoli 11. ledna 1847. Také Šemberou uváděná příčina smrti – natržená játra – se jeví z lékařského hlediska málo pravděpodobná. Je takřka vyloučeno, že by Boček mohl přežít dva týdny s vnitřním krvácením. Pacientova náhlá smrt by spíše ukazovala na mozkovou mrtvici způsobenou tukovou embolií v důsledku zlomeniny loketního kloubu, jak se uvádí v ostatních pramenech. Jistotou nedotaženost své práce si uvědomoval sám Šembera, jak o tom svědčí jeho dopis Karlu Havlíčkovi Borovskému ze dne 19. srpna 1847: „Přiložil jsem vám tuto do Včely některé momenty ze života Bočkova. Mělo by se o něm více říci, z nedostatku však pramenů omezují se na ten čas na tu krátkou zprávu.“ Viz Z. Fišer (ed.): *Korespondence Aloise Vojtěcha Šembery 4. Listy českým přátelům*. Vysoké Mýto 2004, s. 79.

⁴ Např. J. Tenora: *Z paměti města Bystřice nad Pernštýnem*. Brno 1909, s. 184. – V. Císár: *Život a dílo profesora Antonína Bočka*. In *Život a dílo prof. Antonína Bočka*. Bystřice nad Pernštejnem 2007, s. 3. – *Riegrův slovník naučný I. A–Bžeduchové*. Praha 1860, s. 753–754. – *Ottův slovník naučný IV. Bianchi-Giovini–Bžunda*. Praha 1891, s. 219–220. – *Malá československá encyklopedie I. A–Č*. Praha 1984, s. 495.

⁵ *Moravia*, 9. října 1947, č. 121, s. 481–482. – *Geschichte der k. k. mähr.-schles. Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde XX. Beilagen*. Brünn 1870, s. 224–226. D'Elvertův dovětek se vztahuje k vydávání dalších dílů *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae*.

⁶ Např. *Biographisches Lexikon zur Geschichte der böhmischen Länder I. A–H*. München–Wien 1979, s. 114. – M. Švábenský: *Počátky, názvy a zaměstnanci Moravského zemského archivu. Tři kapitoly z dějin*. Brno 1991, s. 89. – J. Hoffmannová – J. Pražáková: *Biografický slovník archivářů českých zemí*. Praha 2000, s. 93.

⁷ H. Valášek: *Antonín Boček – několik črt ze života*. In *155 let archivnictví v českých zemích*. Brno 1995, s. 85.

Smuteční oznámení. MZA, fond G 34, inv. č. 590:

Philippine Boczek geborne Schramek, in ihrem und ihrer Tochter Zdenka Namen, dann Franz Boczek, k. k. Gymnasial-Professor, dessen Gattin, Söhne und Töchter geben hiemit Kunde von dem betrübenden und plötzlichen Hinscheiden des Herrn Anton Boczek, ehemaligen Professors der böhmischen Sprache an der mährisch-ständischen Akademie, derzeit mähr. ständ. Archivars und Historiographen, Inhabers der mittleren goldenen Civil-Ehren-Medaille mit Ohr und Band, Ehren-Mitgliedes des vaterländischen Museums in Böhmen, Mitgliedes der königl. böhmischen Gesellschaft der Wissenschaften, ordentl. Mitgliedes der königl. dänischen Gesellschaft für nordische Alterthümer in Kopenhagen, korrespondirenden Mitgliedes der priv. Oberlausitzer Gesellschaft der Wissenschaften in Görlitz, dann der vaterländischen Kultur in Breslau, und der k. k. mähr. schles. Gesellschaft zur Beförderung des Ackerbaues, der Natur- und Landeskunde; welcher am 13. Jänner 1847 Morgens um 8 Uhr im 47. Jahre seines alters am Nervenschlage verschied.

Das Leichenbegängniß wird am 16. Jänner 1847 um 3½ Uhr Nachmittags statt finden, und die Exequien werden am 18. d. M. um 10 Uhr Früh in der Domkirche abgehalten werden.

Brünn am 14. Jänner 1847.⁸

Moravia, 14. ledna 1847, č. 6, s. 23, rubrika Berichte aus der Heimat:

Am 13. l. M. früh starb plötzlich der mähr. ständ. Archivar und Historiograph Hr. Anton Boček. Vor 14 Tagen hatte sich derselbe beim Herabsteigen der Stiege in seiner Wohnung durch einen Fall das Armgelenke gebrochen; die Heilung ging ganz regelmäßig vor sich, so daß er in den letzten Tagen zeitweise aus dem Bette konnte. Den Tag und Abend vor seinem Tode hatte nichts auf eine so schnelle Entscheidung deudetet. Um so mehr hat diese seine Freunde überrascht und tief betrübt. – Mit diesem für die geistigen Interessen unseres Vaterlandes höchst be-

⁸ „Filipína Bočková, rozená Šrámková, jménem svým a své dcery Zdeňky, dále František Boček, c. k. gymnaziální profesor, jeho manželka, synové a dcery oznamují tímto skličující a nenadálý skon pana Antonína Bočka, bývalého profesora českého jazyka na moravské stavovské akademii, toho času moravského stavovského archiváře a historiografa, držitele střední zlaté medaile za zásluhy s ouškem a stuhou, čestného člena Vlasteneckého muzea v Čechách, člena Královské české společnosti nauk, řádného člena dánské Královské společnosti pro severské starožitnosti v Kodani, korespondujícího člena soukromé Hornolužické společnosti nauk ve Zhořelci, dále Společnosti pro vlasteneckou osvětu ve Vratislavi a Moravskoslezské c. k. společnosti pro zvelebení orby, přírodovědy a vlastivědy, který zesnul 13. ledna ráno v 8 hodin v 47. roce svého věku na mozkovou mrtvici. Slavnostní pohřeb se bude konat 16. ledna 1847 v 15.30 odpoledne, pohřební obřady proběhnou 18. t. m. v 10 hodin v dómském chrámu [sv. Petra a Pavla]. V Brně dne 14. ledna 1847.“ Antonín Boček se narodil 20. května 1802, zemřel tedy ve 45., nikoli 47. roce svého života, jak nesprávně uvádí smuteční oznámení.

deutendem Mann gehen reiche Hoffnungen für die vaterländische Geschichtsforschung und ein unersetzbarer Schatz des Wissens zu Grabe.⁹

Amtsblatt, 17. ledna 1847, č. 16, s. 72, rubrika Verstorbene:

Herr Anton Boczek, mähr. ständ. Archivar, 48 Jahre Alt, in der Stadt Nr. 356, am Nervenschlag.¹⁰

Pražské noviny, 17. ledna 1847, č. 5, s. 19, rubrika Dopisovatel:

Z Brna oznamují nám dva přátelské dopisy k našemu p. Palackému, že tam zemřel dne 13. t. m. ráno moravský archivář a histori[o]graf Antonín Boček a sice na zánět, kterou sobě byl zlomením ruky asi před 20. dny způsobil. Komu znám byl způsob činnosti tohoto zasloužilého muže, lehce povázá, jak důležitou ztrátu utrpěla naše věda vůbec, a zvlášť historie Moravská smrtí tohoto ještě mladého pracovníka. Přejeme, aby jeho znamenité sbírky jak pomůcky k dějinám naším, tak knih a spisů českých řídkých a důležitých do dobrých rukou přišly, a aby našla historie Moravská opět pečlivého pěstovatele.

Prager Zeitung, 17. ledna 1847, č. 10, s. 137, rubrika Berichte aus Nahe und Ferne:

Aus Brünn. Herr Anton Boček, ständischer Archivar und Historiograph des Markgrathums Mähren ist am 12. d. M. in Folge eines Schlag-Anfalles verstorben. Der Verlust, den die vaterländische Geschichtsschreibung durch den Tod dieses Mannes erleidet, ist unersetzlich. Boček war eben in den besten Jahren und in

⁹ „13. t. m. ráno zemřel nenadále moravský stavovský archivář a historiograf p. Antonín Boček. Před 14 dny si zlomil při scházení schodů ve svém obydlí loketní kloub; léčení rádně postupovalo, takže v posledních dnech mohl čas od času z lůžka. Den a večer před jeho smrtí neukazovalo nic na tak rychlé rozuzlení. O to více překvapilo a zarmoutilo jeho přátele. – S tímto mužem nanejvýš důležitým pro duchovní zájmy naší vlasti odešla do hrobu četná očekávání ohledně vlasteneckého historického bádání a nenahraditelný poklad vědomostí.“

¹⁰ „Pan Antonín Boček, moravský stavovský archivář, stár 48 let, ve městě č. p. 356, na mozkovou mrtvici.“ Antonín Boček zemřel v Malé Radniční ulici č. p. 356, dnešní Mečové č. o. 4 v Brně. K Bočkovu věku v době úmrtí viz pozn. 8.

¹¹ „Z Brna. Pan Antonín Boček, stavovský archivář a historiograf markrabství moravského, zemřel 12. t. m. v důsledku záchvatu mrtvice. Ztráta, kterou utrpělo smrtí tohoto muže vlastenecké dějepisceví, je nenahraditelná. Boček byl právě v nejlepších letech a v plné síle. Nový svazek jeho výtečného Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae, který vychází na náklady Jeho Excelence prezidenta českého zemského soudu pana hraběte Mitrovského z Mitrovic a Nemyšle, se zrovna nachází v tisku. Bočkovu knihovnu, která obsahuje hojné poklady a nespočetná unika ve slovanském jazyce, jistě zakoupí pání stavové markrabství moravského.“ Antonín Boček zemřel 13., nikoliv 12. ledna, jak je nesprávně uvedeno v textu. Chybné datum 12. ledna lze najít i v novější práci L. Urbánkové – J. Wurmová: *Literární pozůstalost Antonína Bočka*. Brno 1954, s. III.

der vollsten Thatkraft. Ein neuer Band seines trefflichen Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae, der auf Kosten Sr. Excell. des böhmischen Landrechtspräsidenten Herrn Grafen Mitrowsky von Mitrowic und Nemischl erscheint, befindet sich eben unter der Presse. Boček's Bibliothek, die zahlreiche Schätze und unbezahlbare Unica in Slavicis enthält, werden die Herrn Stände des Markgrathums Mähren sicher nicht unangekauft lassen.¹¹

Bohemia, 19. ledna 1842, č. 11, nestránkováno, rubrika Mosaik:

Am 13. Jän[n]er früh starb in Brünn plötzlich der mähr. ständ. Archivar und Historiograph Herr Anton Boček, in Folge eines Falles, bei dem er sich ein Armgelenke gebrochen.¹²

Květy, 19. ledna 1847, č. 8, s. 32, rubrika Oumrtí:

S opravdovým zármutkem oznamujeme novou bolestnou ztrátu, již literatura naše utrpěla oumrtím moravsko-stavovského archiváře, zasloužilého badatele na poli historie naší národní, zvláště co se týče sestřenské Moravy, pana Bočka, někdejšího profesora jazyka českého na stavovské akademii v Holomouci, který dne 13. ledna v Brně následkem zlomení ruky s tohoto světa sešel. Ztráta jeho je jmenovitě pro Moravu nenahraditelná.

Česká včela, 19. ledna 1847, č. 6, s. 23–24:

Antonín Boček

Vážený náš dopisovatel Brněnský mezi jiným takto píše: „Tím bolestněji udeřilo v srdce naše návštěví o náhlém ukončení života, od něhož vším právem očekávali jsme ještě mnohem více a důležitějšího, nežli až dosavade zabavenému přípravami nevšedními ukázati nám možné bylo. Kdo znal Bočkovu zběhllost v dějepisu moravském, jeho neobyčejnou i hlavního i podrobného paměť, jeho podivu hodnou slídivost po pramenech, neunavenou sbíravost a rozbíravost, obezřetnou skoumavost, nestrannou všech dob a žvlů moravského života povážlivost; kdo pravím znal blíže tohoto horníka v báních minulosti moravské, ten jenom může povážiti, jak nesnadno bude oželiti pilnost a méně hlučnou než hlubokou působivost jeho. –

Zajisté po jeho smrti teprva objeví se okres jeho činnosti a dospělosti i těm, jimž méně znám byl k dostatečnému přesvědčení o důstojnosti a vzácnosti jeho

¹² „13. ledna ráno zemřel v Brně nenadále moravský stavovský archivář a historiograf Antonín Boček v důsledku pádu, při kterém si zlomil loketní kloub.“

na tom místě, jehož ustanovení pp. stavům k velké slávě sloužití bude u vděčných potomků, jimž bude dáno souditi v pravdě o stálých zásluhách předkův svých. Uznali jsme za povinnost svou i hned odeslati tuto novinu smutnou do Prahy a do Čech vůbec, kdež Boček má mezi většími a menšími mnoho soudných uznavačů své vůle a skutkův vlastimilých: však ale nemíníme uspokojiti se těmito slovy smutnými jen vůbec hodnost Bočkovu napovídajícími, nýbrž obšírné vyložení zásluh jeho očekáváme v jasné celosti.“

–b.

Moravia, 21. ledna 1847, č. 9, s. 34–35, rubrika Berichte aus der Heimat:

Das Leichenbegängniß des m. st. Archivars und Historiographen Hrn. Anton Boček am 16. l. M. war durch die zahlreiche Begleitung sehr feierlich. Am Grabe des viel betrauernten Mannes wurde ein böhmisches Lied, zu dieser Gelegenheit von einem hiesigen Schriftsteller gedichtet, vorgetragen.

Hr. Boček hinterläßt einen sehr wichtigen Bücherschatz – darunter viele Unica, die für die Literatur und die Geschichte unseres Landes wichtig sind. Mögen dieselben unserem Vaterlande erhalten werden! Kein Land hat vielleicht im Laufe der Zeit so viele seiner literarischen und geschichtlichen Werke vertilgt gesehen, als Mähren; um so wünschenswerther wird die Bewahrung der seltenen Trümmer eines reichen Gebäudes, die Boček mit Fleiß und Mühe gesammelt hatte.¹³

Česká včela, 26. ledna 1847, č. 8, s. 31, rubrika Domáci správy:

Z čísla 9. Moravie dovídáme se o pohřbu nebožtíka historika moravského Bočka, že byl velmi slavný a s četným průvodem. Nad hrobem zpívala se česká píseň složená od jistého Brněnského spisovatele.

Projevuje se pak tamtéž dále žádost, aby znamenitá kněhovna zasloužilého nebožtíka na Moravě se zachovala.

¹³ „Slavnostní pohřeb moravského stavovského archiváře a historiografa 16. t. m. byl díky početnému doprovodu velice obřadní. U hrobu velmi oplakávaného muže byla přednesena česká píseň, složená k této příležitosti jedním zdejším spisovatelem. Pan Boček po sobě zanechal velice důležitý poklad knih – mezi nimi mnohá unika, která jsou důležitá pro literaturu a dějiny naší země. Kéž by byla uchována naší vlasti! Snad žádná země neviděla tolik svých literárních a historických děl zničených jako Morava; o to žádoucnější je zachování vzácných zbytků stavby, které Boček s pilí a námahou shromáždil.“

Květy, 27. února 1847, č. 25, s. 99, rubrika *Dopisy*:

Bočkovo působení. Moravské historiografství.

První svůj letošní dopis bohužel započítí musím bolestnou zprávou; neb počátek letošního roku zasadil vlasti naší ránu, v našich posud tak těsných okolnostech nezahojitelnou. Jestliť to u nás na Moravě žalostný osud, že historie vlastenská, na jejížto pevných základech vybudováno má býti celé stavení národní osvěty, svých nejhorlivějších a nejzanícenějších pěstitelův krutou smrtí posud zbavena byla. Roku 1834. truchlili jsme u hrobu útlocitného a vroucí láskou k vlastenské historii planoucího Julia rytíře ze Švabenova, a s ním pochovali jsme skvělé naděje v zdařilejší zkvétání nadřečené vědy; a nyní opět ze středu našeho náhlou smrtí vyrván stavovský archivář a historiograf Antonín Boček.

Ač Vaše časopisy už podaly truchlivou a zvláště pro Moravu bolestnou zprávu tuto, odpustíte mi zajisté, krajanu zesnulého, že památce jeho bolnormutné zpomínky v listech těchto obětuji. Neníť zajisté hlubšího bolu pro citlivého člověka, jako viděti muže, na chlum mužné síly dostoupivšího, hořícího čistým plamenem pro vyšší interesity národu svého, a právě když má okázati vyplnění nadějí, které osiřelá vlast v jeho činnost skládala, z pole působení svého se ubírajícího. A tatoť myšlénka byla nejprve každému se namítla a onať nejhlubším bolem pronikla útrobu naši při smrti Bočkově.

Nejdůležitější památka, kterou národu po sobě zanechal, jest bez odporu jeho velmi pracně a mnoholetou pílí sestavený moravský diplomatář, bez něhožto žádný počátek v sepsání moravské historie nemohl učiněn býti, mimo to četné přípravné práce pro naši historii, jen v rukopisech chované, a jmenovitě i doplněk k Jungmannovu slovníku, o kterém myslíme, žeby nejlépe bylo, kdyby k použití doručen byl tomuto Nestoru naší literatury. Právě nyní chystal se zesnulý buď vůlí slavných stavů moravských buď vlastním popudem k sepsání historie moravské i v německém i národním jazyku, anto byl sám všechny čelnější a historicky památné místa naší vlasti osobně procestoval a všechny téměř naše archivy zvláštěním jeho geniu darovaným taktem prohlédnuv mnohočetné prameny pro naši historii vyčerpál.

Jest nad míru vznešené, s hlubším úmyslem pozorovati, jak genius národní v pravé a patřičné době vyvoluje sobě schopné muže co nádoby k vyvedení a uskutečnění záměrův, v jistém času pro národ nevyhnutelně potřebných. U nás byla zajisté už svrchovaná doba, aby mnohé památky starobylosti naší pradávné a skvělé od zkázy jim nutně hrozící byly uchráněny, a tím literatuře a celému vzdělání uchován pevný podkladek, na kterém pak zdárně dále pracovati máme.

Toť bylo úlohou činnosti Bočkovy, a on vyplnil ji skvěle a svědomitě. Mnohá kniha, mnohý spis z nejslavnější doby naší literatury bylyby zajisté zpráchnivěly neb jinak netečností a nevědomostí v národních záležitostech obyčejnou zahy-

nuly, kdyby ostražitě oko jeho je bylo i z tajných skrytostí nevypátralo a jeho vroucí horlivost, žádných obětí nešetříc, vlasti je byla neuchovala. Tím však, že celý duch jeho v naši velikou minulost se ponořil, objevila se tato duchovému jeho zraku v tak skvělém půvabu a v tak krásném ozáření, že snahy své nejvroucnější a celé své nadšení jí obětoval; v minulosti více žil než v přítomnosti, arciť posud rmutné, u přirovnání k minulým čínorodým věkům chudé, teprv v nové zori slabě prokmitající. Pročež v nynější pro Moravu důležité době, kde vydávání časopisu ke svému uskutečnění se blíží, nemohla vlast naši potrefiti bolestnější rána, jako smrt Bočkova, od něhož jsme právem jařejšího přispění při záležitosti této nadíti se mohli.

Že zásluhy jeho i v širších okresech uznány byly, zřejmě se okázalo při jeho pohřbu, při němž, jak mi z Brna psáno, četné množství brněnského obyvatelstva se bylo sešlo. Jeho věrný citel složil p. prof. Frant. Sušil ke cti zesnulého píseň, u hrobu zpívanou, kterou s povolením p. skladatele i našim čtenářům tuto podáváme:

Odpočiň si v tichém chládku
Po dušnotě života;
Stálého Ti nyní svátku
Přeje věčná dobrota!
Ulož se v tom úzkém loži
S odevzdanou útrobou,
Až Tě opět anděl Boží
Slavnou zbudí způsobou!

Tam, kdes nyní, nedosáhá,
Čímby nitro stonalo;
Poslední to byla dráha,
Již Tvé tělo konalo!
Jinou pouť tam duch tvůj koná,
Jiné skutky obádá;
Pověčných tam dějin clona
Před Tvým zrakem opadá!

Uděl Ti Bůh milost svoji,
Odpusť, v čem jsi vyvinul*,
Otav Tvoji duši v zdroji,
Jenž se s Kříže vyřinul;
Anděla Tě svého zprávou
Uved' v rajskou zahradu,
A dej, bys tam věčnou slávou
V blahém zkvítal omladu!

Nám pak k těmto hlubokocitným a velebným slovům nezbývá nic jiného připomenouti, než by vlasti naší na místo zesnulého povznesen byl muž, stejnou schopností, stejnou snahou, stejným vlastenským plápoem nadaný, a tak částečně národu našemu nahrazena ztráta úmrtím našeho vlastence utrpená.

Obíhá v Brně řeč, že četnou a zvláště na staré vzácné spisy bohatou knihovnu Bočkovu slavní stavové moravští odkoupí a že úřad historiografa moravského vložití zamýšlejí na pana prof. Al. Šemberu, který pak by přestěhovav se s přenesením stolice jazyka českého z Holomouce do Brna, mimo své professury i tento úřad zastával. Pan prof. Šembera vydáním mnoha historických spisův a pojednání v časopisech našich, jmenovitě: historie Bozkovců, vpádu Mongolův do Moravy atd. své historické schopnosti tak skvělým způsobem osvědčil, žeby slavní stavové moravští, podavše mu nadzmiňený úřad, nejvroucnější touhu národu našeho vyplnili.

Karel Šmídek

* T. j. od dráhy se vyšinul. [pozn. Karel Šmídek]

Poutník, r. 2/1847, s. 64:

Domácí věda naše utrpěla velikou ztrátu, která se bohužel tak snadno a brzo nahraditi nedá: Antonín Boček totiž, bývalý professor jazyka a literatury České na stavovské akademii v Olomouci, potom archivář a historiograf Moravských pp. stavů v Brně, jedna z nejdůležitějších podpor vědeckého snažení na Moravě v národním duchu, umřel neočekávaně v nejlepší věku svém dne 13. ledna t. r. Scházaje před 14 dny se schodů příbytku svého upadl a ruku si zlámal. Hojení pokračovalo beze všech znepokojujících zmatků jak náleží dobře, ano mohl v posledních dnech na chvíli i lůžko své opouštět. Ještě u večer před jeho smrtí nedávalo se ani tušiti, jaký smutný obrat nemoci té nastává. Chytil se ho zánět, a druhého dne ráno nebylo ho více. Tím bolestněji byli přátelé jeho tou zprávou raněni, neboť s tímto důležitým mužem veliká naděje pro náš vlastenský dějezpýt, zvláště v ohledu Moravy, a nenahraditelný poklad vědomostí do hrobu klesl. Všeobecné oučastenství sejevilo v Brně dne 16. ledna při pohřbu toho muže, jehožto pozemské ostatky smutnými zvuky českého zpěvu a věčnému odpočinku doprovázeny byly. Čtvrtý díl jeho důležitého Moravského diplomataře nalezá se v tisku; mimo to zanechal ale Boček veliký poklad učených sbírek, zvláště mnohé vzácné vlastenské rukopisy a knihy, mezi nimiž se mnohá unika (t. j. samojediné exempláry) nacházela. Kýmby aspoň tyto věci do hodných rukou přišly, a Moravské vlasti zachovány byly!

Česká včela, 31. srpna 1847, č. 70, s. 277–278:

K životopisu Antonína Bočka.

Úmrtím Antonína Bočka, moravsko-stavovského archiváře a historiografa, ztratila moravská historie a známost starožitností svého nejúčinnějšího badatele, jazyk pak český důkladného znatele i pěstouna. Jelikož o velice zasloužilém muži tomto nižádné posud zprávy biografické nepodáno, budtež zde hlavní doby ze života jeho krátce naznačeny.

A. Boček narodil se 20. Května 1802 v Bystřici pod Pernšteinem, kdežto otec jeho byl měšťanem. Gymnasium studoval v Těšíně, ve Znojmě a v Brně, filosofii v Litomyšli (1821), načež se právnictví oddal, nenalezna v něm ale zalíbení, k profesuře gymnasiální se obrátil, když pak při té blízkých vyhlídek nebylo, vstoupil r. 1828 k registratuře guberniální v Brně za cvičence. Ku konci r. 1830 stal se amanuensisem při universitní bibliothéce, a 29. Srpna 1831 profesorem (prvním) řeči a literatury české na stavovské akademii v Holomouci. Po osmi-letém zastávání úřadu toho učiněn jest 16. Června 1839 stavovským archivářem v Brně, maje za úlohu, sbíratí prameny k dějepisu moravskému a časem dějepis z nich sepsati, kterýž úkol po ostatní dobu života svého s patrným pro historii prospěchem vykonával.

Boček měl již od mladosti veliké zalíbení v historii, a co studující v tom způsobu v ní vynikal, že mu profesor historie ve filosofii na důkaz důvěry své v jeho v ní zběhlost zkoušku veřejnou z ní prominul. Nejpěknější příležitost, historií vlasteneckou se obíratí, poskytlo mu ouřadování při guberniální registratuře. Zde ve skladišti archivu zrušených klášterů moravských poznal hojnost listin dějepisných, a brzo vznikla v něm myšlénka, sebrati je a vydati diplomatář moravský. Vypisoval tedy listiny příhodné nejprvé z těchto archivů a později, dostav se do Holomouce, z bohatého archivu kapitulního i arcibiskupského, a jiných listoven moravských i českých, podporován pak od vznešeného příznivce svého, nejvyššího kancléře A. B. hraběte Mitrovského, značně sobě s prací tou popíli, tak že již r. 1836 díl první diplomatáře pod jménem „Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae“ nákladem téhož mecenáše u skvostném rouše v Holomouci na světlo vydal. Dílem tím obrátil na se pozornost přátel historie vlastenské, jak jednotlivců tak i učených spolků ano i samé vysoké vlády. Již před tím bylo jej vyvolilo České národní Museum za čestného a králov. česká společnost nauk za skutečného ouda (1834), nyní učinila jej oudem slezská společnost pro vlastenskou osvětu ve Vratislavi, r. 1837 moravská společnost pro zvelebení orby a známosti vlasti v Brně, r. 1838 lužická společnost nauk ve Zhořelci a r. 1839 král. dánská společnost pro severní starožitnosti v Kodani. Páni stavové Moravští odměnili snažení jeho úřadem stav. historiografa a zvýšeným platem, Jeho pak Milost císař Pán zlatým záslužným penízem.

Neomezovalť se však Boček u badání po starožitnostech pouze na listiny pro diplomatář a archiv stavovský, nýbrž shledával i jiné pomůcky k historii vlastenské, rukopisy, vzácné knihy, mince moravské i české, pečeti měst a rodů šlechtických, jakož byl i nemalou zásobu slov technických a jiných, co doplněk k slovníku Jungmannovu, ze starých rejstříků a listin i z ust obecního lidu nasbíral. U prostřed pak tohoto vícestranného konání vytrhla jej náhlá smrt v nejpěknějším věku z počtu živých. Před novým rokem 1847 jda z domu po úzkých schodech nového příbytku svého upadl jest a zlomil levou ruku. Již se zlomenina hojila, a on k potěšení rodiny i přátel svých z lože povstával, an jej 10. ledna nenadále silné mdloby obklíčily. Druhého dne ráno mdloby se opakovaly, a zesláblý po nedlouhé chvíli v rukou choti své skonál. Při otevření těla se nalezlo že mu mocným otřesením při onom nešťastném pádu játra byly pukly, čehož smrt byla nevyhnutelným následkem.

Boček byl muž prostřední postavy, silného těla, dobromyslný a výbornou pamětí nadaný. Uměťt příběhy z historie vlastenské živě i obrazně vypravovati, pročež příjemné i poučné bylo s ním pro přátele dějin domácích obcování. Neméně vynikal i ve slovozpytu, důmyslně uměje „na základu historie a obdoby“ objasňovati hluboko ukrytý význam jmen osobních i měst. Došed známosti jazyka českého cestou historickou byl neblomný přijatých vůbec forem v řeči spisovní zastavatel, a mrzkost bylo mu jakékoli od nich odchylování. Práce své literní psal nejvíce jazykem německým, ve školách mu vštípeným, jelikož se gramatice jazyka mateřského teprva po skončených studiích, poznáv sám velikou její potřebnost, byl naučil. Sepsalť pak „Rodopis pánů z Pernšteina“ ve Wolného kapesní knize pro historii Moravskou na r. 1846, „Pramáti Pernšteinskou“, drama s hudbou od Em. Titla, provozované r. 1831 na divadle Brněnském; „Morava za krále Rudolfa I.“; v pojednáních kr. České společnosti na r. 1835; „Posloupnost nejvyšších úředníků Markrabství Moravského (v rukopise)“ a Zprávu o svých historických cestách po Moravě, vykonaných r. 1841–1844“ (k tisku chystanou). V českém jazyku pochází od něho články kritický „O vítězi nad Mongoly r. 1241“ v knize „Vpád Mongolův do Moravy v Holomouci r. 1841“. Jeho diplomatáře Moravského vyšli od r. 1836–1845 dílové čtyři; díl pátý a poslední s dodatky a rejstříkem k celému dílu vyjde co dílo pohrobní během r. 1848.

Aby se s Bočkovou vzácnou sbírkou rukopisů, listin a kněh nepřihodilo, co někdy s velkou částí sbírky Cerroniho a bibliotekou zemřelého r. 1829 hraběte Auersperka, usnesli jsou se páni stavové Moravští o letošním sněmu, zakoupiti ji pro svůj archiv, a rovněž i jeho znamenitou sbírku mincí ušlechtilý přítel starožitností z středu pánů stavů trhem přejme, zamýšleje ji obětovati veřejnému ústavu. Budeť tedy vlasteneckou snahou a velkomyslností pánů stavů ovoce mnoholeté činnosti Bočkovy šťastně Moravě zachováno!

A. V. Š.

Z kroniky rodu Domanských

Petr Dvořáček

Přinášíme alespoň kratičký úryvek z obsáhlé kroniky jednoho z nejstarších, koncem 18. a v průběhu 19. století nejrozvětvenějších bystrických rodů Domanských, jejichž předek je možná totožný s Janem z Domanína, který koupil v roce 1476 v Bystřici chalupu za poměrně značnou částku 50 kop grošů.

Kroniku napsal německy v roce 1933 v Brně Karel Domanský ml. (15. července 1861 – 15. března 1940). Karel celý život sloužil, stejně jako jeho otec, u císařského vojska. Většinou bydlela rodina ve Vídni, po vzniku republiky se přestěhovala do Brna. Jeho otec Karel Domanský st. (17. července 1832 – 4. září 1901) se narodil v domě čp. 221 v Bystřici, jeho matkou byla dcera zámožného a váženého bystrického obchodníka Jakuba Janečka Žofie (31. května 1840 – 26. června 1906). Bratrem Žofiny matky Filipiny Janečkové, rozené Sáblikové, byl bystrický velkoměšťan Jiří Sáblik, v roce 1848 praporečník národní gardy, dlouholetý radní a švagr prvního bystrického starosty Josefa Lazara. A tak se malý Karel při svých prázdninových návštěvách Bystřice dostal i do této významné bystrické rodiny. Nechme ale zaznít vzpomínky Karla Domanského ml.:

„Naše babička Filipina Janečková zemřela 19. 12. 1847, 25letá, zanechala svému muži 3 malé děti. Památka na ni je jen olejomalba-portrét (v museu v N. Městě n. Moravě). Její děti byly příliš malé, aby si ji pamatovaly.

Zato jsme dobře znali jejího bratra Jiřího Sáblika. Byl rolníkem v domě č. 2 vedle radnice, v kterém měl zprvu i strýc Roman svůj obchod. Byl v r. 1848 praporečkem občanské gardy, pak radním a po léta předsedou kostelní rady. Dovedl dobře a názorně mluvit. Byl svérázný, ale nám dětem ne moc sympatický. Velký, robustní, plného obličeje, rezavé vlasy krátce přistřižené, trochu šilhající. Byl až příliš šetrný, nám dětem neudělal nejmenší radost. A když svého švagra, našeho dědečka, navštívil, přinesl často mrzutost.

V průjezdu jeho domu stál velikánský, modře vypoštěřovaný kočár, posměšně nazývaný ‚archa Noemova‘, v kterém nám dětem bránil si pohrát. Do něj dal občas zapráhnout dvě ‚fuksy‘, které tak šetřil, že je, jak zlí jazykové tvrdili, předjel každý hnojný vůz.

Karel Domanský

Pravým opakem prastrýce Sáblika byla jeho žena Josefina, rozená Reinhardová,¹ jak svým zevnějškem, tak i povahou. Malá, křehká, milá, dobrosrdečná, měla pro nás děti vždy dobré slovo nebo pamlssek, kdykoliv jsme za ní přišli, což však nebylo, kvůli strýčkovi, příliš často. Ten nás přijímal ,k audienci', sedě na modře čalouněném křesle s vysokým opěradlem, podobajícím se kostelním židlím, v části kuchyně, vyvýšené o tři stupně. Teta byla dobrou pianistkou, která ráda zahrála k tanci, když ji v ,Besedě' o to požádali. Zemřela r. 1888 v 70 letech.

O několik let později se strýc Sáblik znovu oženil, a to se svou hospodyní, která ho opatrovala do smrti. Zemřel r. 1894 v 77 letech.

Pýchou rodičů byl jediný syn František Sáblik,² který se svému otci vůbec nepodobal. Byl vysoký, hubený, výrazného obličeje, tmavě blond, se slabým knírem a bradkou. Byl velmi nadaný, rychle chápal i mluvil. Byl dobrým pianistou. Studoval současně se strýcem Robertem Janečkem na německém gymnasiu v Jihlavě, pak ale dál na technice ve Vídni, kde první rok bydlel u svých rodičů. Po ukončení studia stal se asistentem na technice ve Štýrském Hradci a později napřed mimořádným, pak řádným profesorem na německé technice v Praze, dvakrát byl jejím rektorem. Kromě toho byl stavebním radou knížete Lobkovice, jemuž postavil lázeňské budovy v Bílině. V Bystřici, kam jezdíval každoročně navštívit své rodiče, vypracoval návrh na přestavbu kostelních věží a chudobince ,špitálu', v Nedvědicích též na přestavbu věží. Za svého pobytu v Praze v r. 1901 jsem býval u něj častým hostem v jeho domě na Havlíčkově náměstí č. 22.

Když mu mnozí vyčítali, že se odcizil svému národu, neuvědomovali si, že právě svým postavením v německých kruzích dopomohl četným krajanům k lepšímu zaměstnání.

Jeho manželka, teta Albína, rozená Wanková, byla učitelka, rodilá Němka. Byla drobná, dobře stavěná, upřímná a srdečná a byla, přesto, že jí chyběla levá ruka, výbornou hospodyní i matkou. Protože přijížděla každoročně do Bystřice na návštěvu se svými dvojčaty Albínou a Martou, byli jsme s nimi v srdečném styku.

¹ Josefina Sábliková, rozená Reinhardová, byla sestrou druhé ženy prvního voleného starosty města Josefa Lazara Anežky.

² František Sáblik se narodil 16. dubna 1847 v měšťanském domě čp. 2 na bystrickém náměstí.

Rovněž jsme si vážili její matky Marie Wankové († 1911). Naposled jsem tetu viděl v Praze o Velikonocích 1907 na strýčkově pohřbu. Zemřela náhle r. 1912.

Dcera Albína se provdala za Karla Gregora, pozdějšího stavebního radu v Lito-měřicích, Marta za ing. Adalberta Schiebla, profesora německé techniky v Praze. Obě byly bezdětné.

Syn František Sáblík byl inženýrem u Buštěhradské dráhy, zemřel v Žatci v r. 1921, zanechal vdovu Elsu s dvěma dcerami.

Starší syn Alfred byl zemědělským úředníkem u knížete Lobkovice.

[...]

Nejkrásnější vzpomínky z našich dětských let jsou na prázdninové pobyty v Bystřici, které začaly v r. 1868 a každoročně se opakovaly. Celý rok jsme se těšili na tuto dobu volnosti. Sama cesta s drobnými událostmi nám působila potěšení: ve Vídni na Nordbahnhof, pak cesta vlakem do Brna, přes Brno nás pomohl se přepravit Vincenc Dobiáš,³ pak cesta povozem do Bystřice, někdy poštovským, někdy dědečkovým kočárem, nebo strýce Romana. Když jsme v pozdních večerních hodinách dojeli, čekalo nás u dědečka dobré pohoštění.

Ačkoliv tehdy ve Vídni začínaly prázdniny až 1. 8. a trvaly do 30. 9., odjížděla maminka s námi už koncem června, takže jsme strávili v Bystřici vždy celé 3 měsíce. Bydleli jsme zprvu ve velkém, do ulice obráceném pokoji v dědouškově bytě, jeden rok v nově postavené koželužně strýce Romana, pak po léta ve strýčkově bytě v horním domě.⁴

Jak jsme dojeli, ukázali jsme dědečkovi svá vysvědčení a on nás obdařil kapesným, které doplňoval o jarmarku a o pouti.

Protože se v čas našeho příjezdu v bystrické škole ještě vyučovalo, navštěvoval jsem ji pohostinsky, ve 2. tř. u učitele Serbouska, ve 3. tř. u V. Navrátila a ve 4. u přísného řídícího Koreisla. Z té doby trvá mé přátelství s pozdějším advokátem dr. Peregrinem Fišou⁵ a pozdějším kanovníkem dr. Kar. Schustrem.

Na bystrické faře působili, kromě děkana Klinkáče, kaplani Jos. Talásek a Jan Říha, oba velmi oblíbení. První mne vycvičil v ministrování. Kaplan Talásek trpěl na plíce a v mladém věku zemřel. Říha se stal farářem ve Štěpánově, kde jsme ho s bratrancem Preissem několikrát navštívili. Pak se stal farářem v Bystřici, kde zemřel r. 1888.

Obchody dědečkův a strýčka Romana s prodáváči a zákazníky nám skýtalý mnohou zábavu, a někdy i zakázanou. I hospodářství, dědečkově a strýcově, byla pro nás zdrojem zábav. Chlév, drůbež a hlavně koně se nám velice líbily. Vzrušující pro nás byly i žně a sklizeň otavy.

³ Vincenc Dobiáš byl kovářem na čp. 37 a jeho žena Vincencie byla tetou autora kroniky. Měli celkem jedenáct dětí a osudy řady z nich autor podrobně popisuje.

⁴ Dům na náměstí čp. 6.

⁵ Peregrin Fiša (1861–1923), bratr dlouholetého bystrického starosty Edmunda Fiši.

Dědeček i strýc Roman, oba zdatní myslivci, mne občas přibrali na hon. Není divu, že nám přirostl k srdci dědečkův dům č. 168, se silnými zdmi, úzkým dvorem, šopkami a stodolou a malou domácí zahradou a velkým sadem s včelínem. Rovněž tak i horní dům, kde bydlel později strýc Roman. Za těchto okolností se dá lehko pochopit, že jsme se na cestu domů do Vídně těšili o moc méně než na cestu do Bystřice.“

Na bystřickém hřbitově, vpravo hned vedle hlavní brány, je doposud veliký náhrobek většiny příslušníků této rodiny. Byl vybudován v roce 1900, podzemí bylo v minulém desetiletí na přání rakouských potomků zasypano. Původní text kroniky je v němčině a rodinou pořízený překlad není vždy ideální. I tak pěkným způsobem vystihuje život obyvatel malého města, kde příslušníci rodu trávili u příbuzných volné chvíle. Závěrem děkujeme majiteli kroniky Ing. Pavlu Widenskému za souhlas se zveřejněním úryvků.

Deník Karla Dědka

Osudy bystrického učitele za 1. světové války

Vladimír Cisár

Městské muzeum deponuje ve svých fondech nejednu zajímavou písemnou pozůstalost, dokumenty osvětlující osudy našich spoluobčanů. V lednu 2012 jsme získali deník Karla Dědka z Bystřice nad Pernštejnem.

Otec Karla Dědka Jan (1827–1914) byl v letech 1894–1899 bystrickým starostou a mydlářem na domě čp. 13 na bystrickém náměstí. Datum narození Karla Dědka neznáme a dodnes nebylo známo ani místo či datum jeho úmrtí. Karel měl pět bratrů a jednu sestru. Dva bratři byli kněžími, dva kupci ve Vídni a dva, Karel a Josef, byli učiteli. Po roce 1920 se prakticky všichni vrátili do rodného domu, kde jim sestra Marie dělala hospodyně.

V kronice města Bystřice nad Pernštejnem se na s. 133–134 o početné rodině Karla Dědka píše: „30. března [1930] konal se pohřeb kons. rady a faráře v. v. Vincence Dědka. Příjmení bývalo v Bystřici hojně zastoupeno, že se Dědkové přídomky rozeznávali. V domě na náměstí č. 13 byli Dědkové „mydláři“. Mydlářské řemeslo zaniklo úplně. Měšťan Jan Dědek, spoluzakladatel občanské záložny a dlouholetý její předseda, starosta města, s počátku mydlářství provozoval, později jen mýdlem obchodoval. Z rodiny této zemřelo v několika málo letech 5 členů. Karel Dědek, odb. učitel měšť. školy zdejší, zemřel ve válce světové v ruském zajetí. Brzy po válce zemřel bratr Fr. Dědek, bývalý vídeňský kupec, následoval bratr Jan, roku minulého nejmladší člen rodiny učitel Jos. Dědek, dovedný kreslíř, dnes pochován farář Vincenc Dědek, jenž působil 7 let v Olešnici a přes 30 let v Sebranicích. Vážně nemocen uchýlil se do rodného města a domu, odkudž doprovodilo ho k poslednímu odpočinku mnoho rodáků a ještě více lidí přijelo z bývalého působistě jeho, aby se rozloučili s dobrým knězem. Ze 7 dětí zůstávají na rodném domě pan Vojtěch Dědek, bývalý vídeňský obchodník, a sestra sl. Marie Dědková, vzorná ošetrovatelka svého zemřelého bratra kněze. I to budiž poznamenáno, že nikdo z nich nebyl ženat.“

První stránky deníku jsou věnovány nástupu na vojnu – sanitní škole ve Znojmě a Terstu. Dále text pokračuje drobnými citáty a aforismy, srovnává učitelský plat a žold. Úvod je zakončen přepisem azbuky do latinky. Následuje vyličení jednotlivých válečných událostí.

Memoiry z vojny 1914

6. září [19]14 s kol[egou] Heutschlem cesta ranním vlakem do Brna a odtud do Znojma. První nocleh v Besedě znojem[ské]. Znojmo pobyt v civilních šatech v soukromém bytě 7/9–11/10.

Terst-Rozzol – kasárny 13/10–22/XI.

Občina u Terstu 22/XI–18/XII.

(Emilia, Marja, Viktorija, Anica.)

Terst, Velké kasárny 18/XII–20/XII.

Cesta 21/XII [19]14 ráno o 11. hod[ině] vlakem.

Videň 22/XII papírové onuce, vesty kožešinové. Ruští zajatci. Stráž Bosňáci.

23/XII Budapešť o 5. hod[ině], nikdo z vlaku.

24/XII Miškovec – Košice-Kassa – pěkné město – vlak s ruskými zajatci, na stráží Maďaři. Ranění – vánoční stromek.

Na Štědrý večer Nový Sandec, train, vojsko, odpol[edne] odchod. Někteří se opili rumem. I. nocleh v několika samotách.

25/XII na Boží Hod celý den pochod do Kobylanky, Rast – při něm ponejprv bylo slyšet střelbu z děl.

26/29 prosince marš – tábor v lese u Lištiny.

30/XII Neue Formirung u Bielanky na louce. Odtud Abmarsch do Rychvaldu u Gorlice 2 míle. 3 dny a noc v lese na kopci 800 m vysokém. První den Angrif. První naši zajatí Rusi. Asi 600 Rusů prorazilo naši linii a přepadlo v noci Rychvald. Šilhán s Je-línkem zakusili noční boj v dědině. Rusi byli přemož[eni] a zjímání. Pozdní návrat náš do Rychv[aldu].

1915

6/I zpět do Rychvaldu <jiný Komp[anie] Kommandant>. 2x Alarm. Zugsführer] Paus od štábu z Fulneku má mou Repetierpistol s náboji. 2 dny v lese na hoře nad Rupicí Rus[kou], u 71. Komp[anie]. Nizký Deckung, přes nějž kuličky fičely, odtud jsem byl přeložen k 9. Komp[anii]. Hezké počasí v lednu, šel jsem do Rychv[aldu] za obapolné střelby z děl a tání.

V neděli 10/I odpočinek v Rychv[aldu], též v pondělí 11/I Liebesgab z Chomutova.

2/I ráno o 4. hod[ině] na 36 hod[in] do Deck[ungu]. Deckung zametený malý, pak jsme si našli Kruschina na hoře, Deckung lepší na výšině.

13/I o 5. hod[ině] Abmarsch do Rychvaldu. Tak se to opakovalo, vždy po 48 hod[inách] venku – 48 hod[in] v dědině.

27/I Gazda <Stančák> nám koupil věci u žida. Jeho dcera veřejně mu vši hledala.

7/II byl jsem v Rychv[aldu] v kostele. Obřady. Odpovědi celfotra se zvoncem. Hledání vši u rodiny gazdy. Mluvíte po slovácky nebo po polsky? Selka: Jak umieme, tak zгадаме.

Fotopohlednice bystrické společnosti z roku 1905. Uprostřed nahoře – Karel Dědek

12/II byl jsem též v kostele. Polský voják u sv. přijímání. Když jsme šli z kostela, ruským granátem zapálena byla chalupa a zahynulo 6 koní od dělostřelby. Tálo.

14.–15. shořela továrna naftová u Gorlice – ještě bylo vidět 2 jiné ohně.

16/II velmi krásně a jasno. V Deckungu – rostliny zač[aly] se zelenat. Sýkorky – v Gorlici hoří kostel a ještě jiný oheň je uprostřed.

24/II středa – ráno nový sníh. V Deckungu až do 27., pak po 1 dni odp[oledne] do 5. března střídavě stejně.

Nejlépe se má ten čl[ověk], který se ani nenarodil.

Jiný voj[ák] 7/3: Raději bych byl psem.

8/3 útok na Rusy od Rupice Ruské.

9/3 8 raněných, 4 zabití. Sanitáři 3 chalupy plné marodů. Těž 10/3.

[...]

23/6 [1916] svěcení nové peci. Hurrá. Při tom Direktora, Bernardského, Bilinského a Lutticha vyhazovali 4x do výšky na křesle.

[jinou rukou]

6/8 1916 zemřel v Kramatorské.

Vysvětlení některých výrazů:

Abmarsch = odchod; *Alarm* = poplach; *Angrif* = útok; *celfotr* = člověk, který organizuje a vodí náboženská procesí; *Deckung* = úkryt; *Kommandant* = velitel roty; *Kompanie* = rota; *Liebesgab* = milodar; *memoiry* = paměti; *Neue Formirung* = nové seřazení; *Nový Sandec* = Nowy Sącz; *Rast* = odpočinek; *Repetierpistole* = opakovací pistole; *Rupice Ruská* = Ropica Ruska, dnes Ropica Górna; *train* = vlak, trén; *Zugsführer* = velitel čety. *Jak umiame, tak zgadáme* = Jak umíme, tak mluvíme.

Autor děkuje Mgr. Janu Pulkrábkovi a Ing. Petru Dvořáčkovi za informace a nezištnou pomoc.

Pan Metyn oslavuje padesátiny

Jaroslav Svítavský

Kdo by neznal Metyna S. z Bystřice nad Pernštejnem? Sám Metyn říká o sobě, že ho znají skoro všechna hrabata na Moravě a kdesi v Čechách. A má pravdu! V mládí býval v několika hraběcích rodinách sluhou a také od té doby věří, že i jemu proudí v žilách modrá krev. A nyní, jak poznáme Metyna? Předně je to až do dnešní doby zapřísáhlý a poctivý mládenec, který si velice potrpí na velikou parádu. Žije úplně sám, vaří si sám, pere prádlo a vše, co v domácnosti potřebuje, udělá si sám. V neděli a ve svátky vidáme ho přepychově oblečeného do stříbrných polobotek s velkou pozlacenou přezkou a velkými žlutými mašličkami. Kalhoty nosí černé frakové a nejčastěji dlouhý lesklý černý sametový kabát. Na krku vysoký růžkový límec s velkou mašlí různých barev a zlatou hraběcí broží. V tomto úboru ho nikdy neuvidíme bez vysokého lesklého cylindru a v ruce nikdy nechybí černě lakovaná hůl s pozlaceným koncem a habřím odznakem. Na rukou ovšem nechybí bílé rukavice. A nyní něco o oslavě abrahámovin. Již delší dobu zabýval se Metyn myšlenkou, že svoje padesátiny okázale oslaví. Proto si udělal program: Ve čtvrtek 15. července 1935 o půl 10. hod. dopol. velká slavná mše sv., po ní odjezd kočárem na místní hřbitov ke hrobu svých zemřelých rodičů a pak odjezd do hotelu Záložna, kde bude velká hostina. Na tuto hostinu pozval všechny své známé, nezapomněl také pozvat starostu města Bystřice nad Pernšt. a strážníky. Nebylo by to úplně, kdyby nebyl pozval také nejznámější šlechtu. Na faře mu však udělali čáru přes rozpočet. Nepovolili mu zvláštní mši sv., a tak byl hned na začátku svých příprav neúspěchem zklamán a předem zaplacenou dechovou hudbu ze žalu odřekl. Konečně nadešel významný den 25. červenec 1935. Jsme velice překvapeni tím, že z tak zvané „Fortny“ vidíme brzo ráno před jeho vlastním domem v „Bratrské ulici“ postavenou velkou slavobránu, uprostřed s velkou 50. Přijdeme-li blíže k tomuto domu, uvidíme dům ověšený smrčím a květinami a ozdobený prapory ve státních barvách. V této směsici různých ozdob vidíme samé 50 a na štítu domu překvapuje všechny obdivovatele hraběcí erb s korunkou. Je to jedinečná podívaná pro nás Bystřičany a ještě více uneseni touto podívanou jsou naši letní hosté z Prahy, Brna, Vídně atd. O 7. hodině byl již neobvyklý ruch na náměstí a zvědavci počali se již houfovati. Avšak z jakých

Metyn – Svoboda, vpravo již neexistující Metynův dům v Bratrské čtvrti

důvodů? Inu, Metyn si to s tou dechovou hudbou přece rozmyslel a objednal ji znovu. A tak v 7. hod. začali se venkovští hudebníci scházet, pak odešli k jeho domu a koncertovali tam až do půl 10. hod. Přesně o půl 10. hod. vyšel průvod s oslavencem, družičkami a širším obecnstvem přes náměstí na hřbitov, kde Metyn položil věnec na hrob svých rodičů. Odtud pak vracel se se svým velkým průvodem na náměstí k městské radnici, kde u desky padlých ve světové válce pověsil opět věnec a pronesl kratší řeč. Po té zahrála hudba několik národních písní a za těchto ubíral se průvod k Metynovu domovu, kde začala velká hostina. Metyn při tomto průvodu byl oblečen ve slavnostní šaty z bílého hedvábí s bílým kloboukem včetně bílých botů a rukavic.

Odpoledne pak pořádal ještě jednu slavnostní hostinu, které se měli zúčastnit pozvaní šlechtici. Za zvuků hudby byl ukončen v pozdních hodinách nočních tento slavnostní den padesátých narozenin Bystrčana Metyna S. a ještě dodatečně připojujeme srdečná blahopřání k jeho padesátinám a mnoho zdraví do další padesátky! A ještě několik slov pro naše milé Bystrčany a letní hosty: To, co jste viděli 25. července 1935, dobře si pamatujte, neboť něco podobného jste

dosud neviděli a viděti nebudete. Hodně fotoamatérů celou tuto soukromou slavnost fotografovalo a budou mít z toho pro příští léta pěknou vzpomínku. Škoda, že sem nepřišla nějaká filmová společnost z Brna, která by měla skvělý příspěvek pro týdenní zvukový žurnál.

J. Ský

ISBN 978-80-260-1953-4

9788026019534